

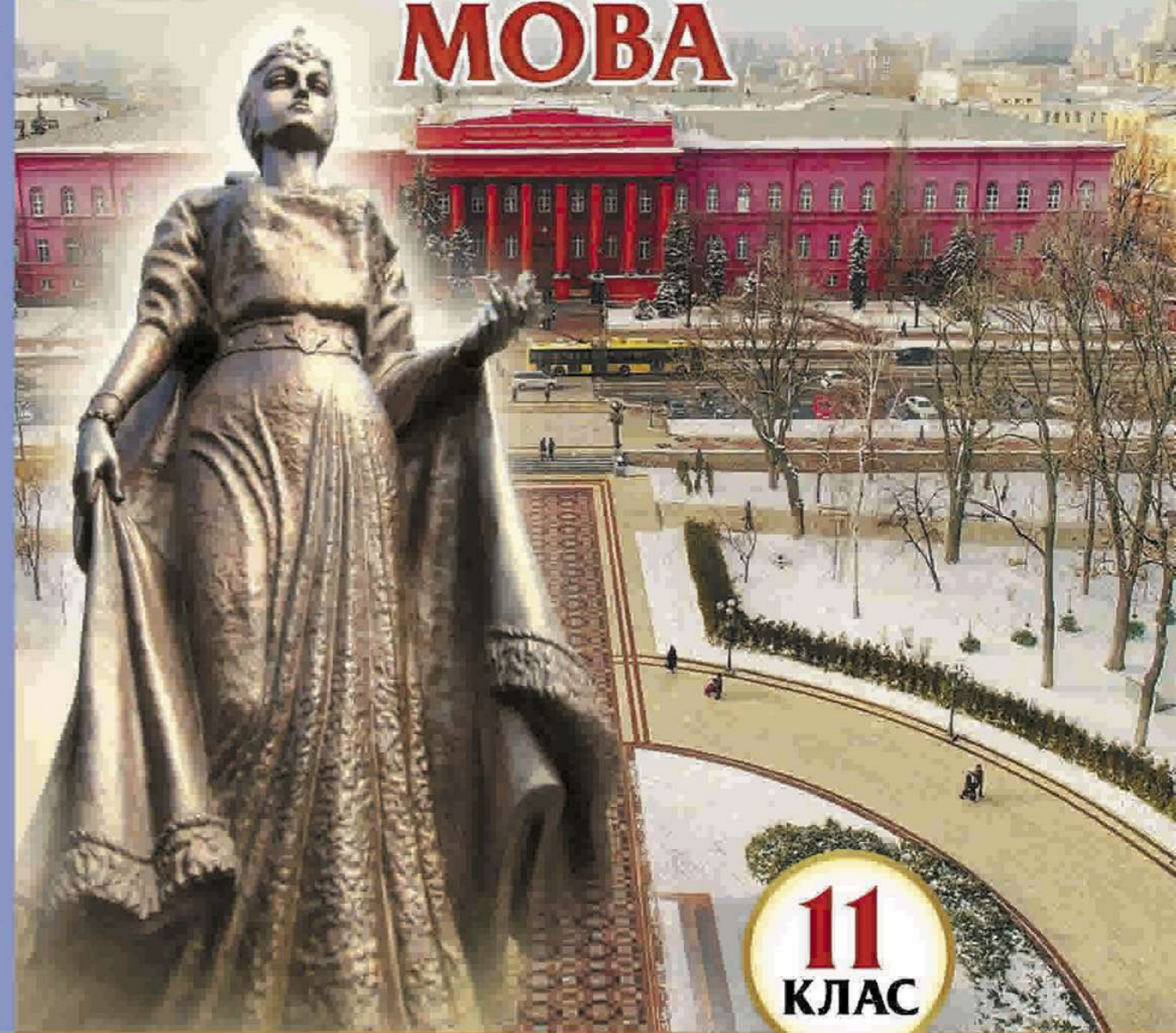
НІНА ГОЛУБ, ОЛЕНА ГОРОШКІНА, ВАЛЕНТИНА НОВОСЬОЛОВА

11

УКРАЇНСЬКА
МОВА

Н. ГОЛУБ,
О. ГОРОШКІНА,
В. НОВОСЬОЛОВА

УКРАЇНСЬКА МОВА

11
КЛАС

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина

1. На кожному кроці й кожній хвилині охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.
2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку супроти свого народу.
3. Хто в родині своїй розмовляє нерідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення, – найбільшого нещасного гріху супроти свого народу.
4. Бережи своє особове ім'я й родові прізвище в повній національній формі й ніколи не змінюй їх на чужі. Найменша тут зміна – то вже крок до винародовлення.
5. Кожен, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.
6. Кожен свідомий член народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.
7. Кожен свідомий член народу мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис».
8. Кожен свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу.
9. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації.
10. Кожен свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.
11. Кожен громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна.
12. Кожен свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим змогу нормально розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й запевнення розвою рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу.
13. У справах рідномовної політики свого народу мусить бути серед цілого громадянства за всяких обставин тільки однодушний міцний фронт.
14. Рідномовна політика – то найцінніша й найважливіша частина національної політики взагалі; недотримання її нормальних практик сильно шкодить культурі народу й його політичному станові.
15. Кожен свідомий громадянин мусить матеріально й духово підтримувати свої рідномовні журнали як головні двигуни наукового вивчення й збільшення культури своєї рідної мови.
16. Кожен свідомий громадянин мусить дбати, щоб навіть у найменших оселях закладалися «Гуртки плекання рідної мови» (І. Огієнко).

* * *

Єспасіння нашого краю – у нашому слові (П. Куліш).

* * *

Це суперечки
не про мову,
Це дискутують
в наші дні,
Чи треба всім
обов'язково
Любити матір, а чи ні...

Л. Талалай

Мова наша – серце наше!

Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу.
9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожен свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу (І. Огієнко).

* * *

*Ж*иве наша мова – і з нами наші князі й гетьмани, наші письменники і вчені, наші державники і збройні оборонці.

Живе наша мова – і з нами 15-мільйонна діаспора.

Живе наша мова – і наш голос звучить у вселенському хорі народів.

Бо наша мова – це наша релігія, наша держава, наша минувшина, наша надія, наше майбутнє.

Бо наша мова – це ми, українці, – добрий, чесний, працьовитий народ, що тисячоліттями живе на берегах Дніпра і Дністра, там, де була колиска індоєвропейських народів, де сформувався тип білої людини.

Бо наша мова – це наша пісня, а народ, котрий має таку пісню, не здатний чинити неспровоковане зло іншим народам.

Отож, не лише клянимося в любові до рідної мови, не лише плачмо над її долею, а працюймо для неї, вивчаймо, заглиблюймося у її походження й історію, поширюймо, пропагуймо її (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

* * *

*С*лово – це сама людина. Нас зіткано зі слів. Вони єдина наша реальність, принаймні єдине свідчення того, що ми існуємо. Без мови немає ні думки, ні того, про що мислити; і перше, що робить людина, стикаючись з чимось незнайомим, – присвоює йому ім'я, називає його (О. Пас).

*С*ловниковий резервуар розвинених мов містить двісті, триста, п'ятсот тисяч лексем. А пересічна людина в побуті вживає триста-п'ятсот одиниць. І вважає це достатньою підставою для санаційних намірів щодо мови. І створює атмосферу стихійної, а інколи й офіційної мовної «зачистки». Особливо гнітючим є запанування в масовій свідомості сучасних суспільств, насамперед радянського і нібито пострадянського українського, – а власне ментально вічно радянського, – твердого в своїй примітивності уявлення про те, що мова всього лиш прагматичний засіб спілкування людей, а не еквівалент людського духу, не носій буттєвості, глибокого досвіду поколінь і етичної муки особистості, не саме національне буття в його минулому, сучасному і майбутньому. Для України, для української мови таке репресивне переконання є свого роду вироком смерті, який у голові російсько-українського обивателя виражений знаменитою максимою: «А какая разница?» Залишаю осторонь очевидний фальш цієї нібито байдужості. Насправді для цього байдужника «две большие разницы», бо він вимагає поступки від іншого, а сам ніколи своїм не поступиться, швидше вчинить громадянську війну, бодай районного масштабу. Але за іншим права на власну «разницю» нізащо не визнає (І. Дзюба).

Ніна Голуб, Олена Горошкіна, Валентина Новосьолова

УКРАЇНСЬКА МОВА

*«Українська мова
(рівень стандарту)»
підручник для 11 класу
закладів загальної
середньої освіти*

**Рекомендовано
Міністерством
освіти і науки
України**

Київ
2019

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- * – з'ясуйте лексичне значення слова
** – доберіть синоніми
.. – пропущена буква
... – пропущене слово
- – основний текст
 – довідковий, допоміжний текст

	– групова, парна робота;		– домашнє завдання;
	– творче завдання;		– завдання для самостійної роботи;
	– завдання підвищеної складності;		– розв'яжіть проблему;
	– самоконтроль;		– висловіть власну думку (ставлення);
	– плекайте культуру мовлення;		– працюйте над собою (саморозвиток);
	– рефлексія;		– емоційний розвиток

У45 **Українська мова (рівень стандарту) підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, В.І. Новосьолова, – К. : Педагогічна думка, 2019. – 232 с. : іл.**

ISBN 978-966-644-499-1

Підручник відповідає чинній навчальній програмі з української мови для 11 класу, побудований на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів, що робить його актуальним, запитаним у сучасному суспільстві. Дібрані вправи, завдання й запитання утворюють цілісну дидактичну систему, спрямовану на досягнення кінцевих результатів, передбачених навчальною програмою. Дотримано послідовності й наступності між завданнями й мовним матеріалом, логіки розташування змістових компонентів, неперервності формування в учнів предметної й ключових компетентностей, готовності до будь-яких життєвих ситуацій.

Задля впровадження компетентнісного підходу в підручнику вміщено завдання на вибір, передбачено такі компоненти уроку як цілевизначення, рефлексія, аналітичні вправи і завдання дослідницького й творчого характеру, заплановано роботу в парах і групах. Подано достатню кількість необхідних для учнів пояснень, пам'яток, алгоритмів, зразків виконання завдань тощо.

Для учнів 11 класу закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання.

УДК 811.161.1*кл11(075.3)

ISBN 978-966-644-499-1

© Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна,
В.І. Новосьолова 2019
© Педагогічна думка, 2019

Дорогі друзі!

Ось і ступили ви на поріг завершення важливого етапу свого життя – шкільної освіти. Як прозірково написала українська поетеса Наталія Данилюк: «Пора маршрути креслити на карті, забувши про сумбурність і про дощ. І напинати мрій своїх вітрила».

І школа, й освіта нині інші, бо інші запити суспільства. Суспільство потребує людей нового типу: з новим мисленням, новими ідеями, ритмом життя; людей функційно грамотних і комунікабельних. Та є речі, що не втрачають актуальності в усі часи, – це висока духовність і мораль.

Пам'ятайте слова Есхіла: «Мудрий не той, хто знає багато, а той, чиї знання корисні». Готуючи цей підручник, ми намагалися зробити його максимально цікавим і корисним для вас, оригінальним і сучасним. Не треба сподіватися, що, завершивши шкільний курс української мови, ви постанете сформованими компетентними мовцями. Компетентність, на яку нині є запит в усьому світі, передбачає пожиттєву наполегливу працю над собою, постійне самовдосконалення. Завдяки таким зусиллям спортсмени стають олімпійськими чемпіонами, танцівниці – примами-балеринами. Незалежно від того, який шлях для себе ви оберете, намагайтеся передусім стати гарними людьми, а потім – гарними фахівцями. Найкраще можна проявити себе, привернути увагу за допомогою досконалого мовлення й благородних вчинків. Наш підручник сприятиме вам у цьому.

«Немає легкого шляху, щоб бути собою. Але бути собою – це єдиний гідний шлях», – навчав Любомир Гузар. Природа наділила кожного з вас неповторними рисами, вродою й силою, а завершальні штрихи власного портрета дописує кожен сам. Збагачайте себе мудрістю, порядністю, добротою, чуйністю. Вірте в себе й ставте високі цілі. А українська мова сприятиме вам у цьому. Бо мовний портрет людини – це маркер її статусу. Не можна планувати високі злети, маючи бідний словниковий запас чи звичку спілкуватися суржилом. Лиш чисте зерно дає високі врожаї!

В. Черчилль писав: «Чому корабель перемагає хвилі, хоча їх багато, а він один? Тому, що в корабля є ціль, а в хвиль – немає».

Щиро зичимо вам перемог!

*З повагою до вас – авторський колектив:
Жіна Толуб, Олена Горошкіна, Валентина Новосьолова*

§ 1. МОВНА СТІЙКІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА РИСА НАЦІОНАЛЬНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Доля української мови залежить від мовної стійкості українців

**Перестрибування
з мови на мову –
це аж ніяк не ввічливість.**

Л. Масенко

Слово дня:

*Мовна стійкість, особистість,
мовна особистість,
національномовна особистість,
ключова риса особистості.*

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

1. Прочитайте й запишіть ключові слова, які ви опануєте впродовж уроку. Значення яких слів ви можете пояснити? Які риси визначають національномовну особистість?
2. Схарактеризуйте себе як національномовну особистість. Спробуйте визначити свої сильні й слабкі сторони. Над чим вам треба попрацювати?
3. Прочитайте текст, визначте основну думку. Висловіть припущення про те, що сприятиме формуванню мовної стійкості українців, за одним із початків: «Мовна стійкість починається з...», «Формування мовної стійкості громадян України можливе, якщо...».

Настав час збагнути, що доля української мови залежатиме від мовної стійкості українців. Це та незбагненна для більшості національностей настанова, яку засвоюють, дорослішаючи, французи, американці чи росіяни: «тебе просто мусять розуміти, де ти не потикнувся б» і в якій країні не опинився б. Навряд чи всі представники цих націй мають «мікрочип» самовпевненості, але типовий американець, росіянин чи француз, поза сумнівом, його має. На відміну від типового українця (*С. Стуканов*).

Мовна стійкість – це намір і поведінка мовця (групи мовців) неухильно послуговуватися своєю мовою в спілкуванні незалежно від того, якою мовою говорить співрозмовник. Це збереження індивідуальної чи колективної вірності своїй мові. Якщо немає мовної стійкості, народ утрачає навіть стабільну й свого часу впливову мову. Так сталося з давньоєгипетською, шумерською та іншими мертвими мовами.

Виділяють такі джерела мовної стійкості: національна традиція (вона ж історична пам'ять); національна свідомість та солідарність; духовна і матеріальна національна культура; національний мир і співробітництво з іншими народами, які живуть на території відповідного народу.

4. І. Прочитайте текст. Кому з літературних героїв властива мовна стійкість? Відповідь обґрунтуйте.

Класичний приклад притаманної простому народові стихійної мовної стійкості, ототожнення своєї мови зі своєю нацією дав Ярослав Гашек в одному з епізодів «Пригод бравого вояка Швейка». Швейком командує підпоручник Лукаш, його земляк, але розмовляють вони різними мовами. Лукаш належить до германізованих чехів і говорить лише по-німецьки. На запитання Лукаша, чому він розмовляє чеською мовою, Швейк відповідає: «Бо я чех, пане підпоручнику». «А я тоді хто?» – питає Швейка Лукаш. «Не знаю», – відповідає Швейк (*З інтернетних джерел*).

ІІ. Чи сформована у вас мовна стійкість? У чому це виявляється? Як, на вашу думку, держава повинна дбати про формування мовної стійкості українців?

5. І. Прочитайте текст, визначте стиль і тип мовлення. Випишіть ключові слова й словосполучення. Перекажіть текст, доповнивши його відомою вам інформацією чи власними роздумами.

Мовна стійкість – це збереження колективної або індивідуальної вірності своїй мові. Одним із найяскравіших прикладів є досвід басків, які зберегли донині найдревнішу в Європі мову. Дослідник історії басків пише про їхню дивовижну здатність ще з доісторичних часів поєднувати «пасивний опір та гнучкість щодо асиміляції*», яка дала їхнім нащадкам змогу залишатися самими собою і пізніше, за панування інших чужинців».

З-поміж слов'янських народів високу опірність асиміляції виявляли поляки в період втрати державної незалежності. У середовищі польської еліти* в цей час поширеним було ставлення до російської мови як до мови завойовника, вживання якої навіть у спілкуванні з її носіями вважалося проявом колаборантства*. Еліза Ожешко, польська письменниця, що мешкала в російському оточенні м. Гродного, писала: «Я пережила десятьох генерал-губернаторів і тут, під їхнім носом, порядкувала в домі виключно польськомовному й ніколи, за жодних обставин, жодного слова російською не промовила» (*За Л. Масенко*).

ІІ. Бесіда:

1. Виділіть у тексті нову для вас інформацію й озвучте її.
2. Яке речення найсильніше вразило вас?

ІІІ. Об'єднайтеся в групи для дослідницької роботи. Знайдіть більше інформації про мовну стійкість у літературі й кінематографі. Підготуйте відомості для проєкту «Приклади мовної стійкості в художній літературі й українському кіно».

6. І. Прочитайте тексти, сформулюйте порушену в них проблему.

Я маю досвід перебування в цілковито неукраїнському середовищі під час навчання. Тому досить тривалий час навіть у побуті говорив російською. І процес повернення до рідної мови в мене був досить важким. Але я зробив свій вибір. Українську треба знати, розуміти й поважати в Україні, тому що це один із головних елементів націє- та державотворчих процесів. Власне, якщо ти етнічно українець, дико було б не розмовляти своєю мовою з будь-яких міркувань, адже саме вона є ознакою цього самого українця (*О. Положинський «Тартак»*).

Українською треба говорити насамперед тому, що ми мешкаємо не десь там, а в Україні. І тому абсолютно логічно й правильно володіти державною мовою. А ще важливіше нею спілкуватися. Насправді головний сенс у тому, щоби більшість людей просто відмовилися від стереотипного використання російської. Це питання гідності (*О. Ярмола «Гайдамаки»*).

II. Запишіть свої міркування (3-4 речення) щодо прочитаного.

7. I. Виразно прочитайте вірш. Сформулюйте порушені в ньому проблеми.

Я ворог народу, що вдарився в лежу,
в безпам'яття*,
в безтям'я*,
в солодку олжу.
Народу, який самохіть*, як одержу,
міна свою мову на мову чужу.
Народу, що смика його за вуздечку
ї сідла, мов коня, кочівний верховод*.
Народу, який продається за гречку,
бо сам собі кат і коваль несвобод.
Я ворог народу, що досі не знає,
що є другорядне, а що головне.
Я ворог народу, який обтинає
себе, як Прокруст*.
Розстріляйте мене.
В. Базилевський

II. Бесіда:

1. Які почуття й емоції викликав у вас вірш?
2. Що для народу має бути головним, а що – другорядним?

8. Прочитайте текст. Чи потрапляли ви в подібну ситуацію? Як ви вчинили б у такій ситуації?

Колись і я, як усі кияни, мотіявся між мовами, намагаючись підлаштуватися під співрозмовників. Аж поки один із них, який звично говорив зі мною російською, тільки-но зателефонувала дружина, перейшов з нею на українську. «То ви українськомовний?» – здивувався я. «Так» – «А чому ж ми тоді російською?» – «Не знаю, якось так почали». Ситуація анекдотична – двоє українців розмовляють між собою російською тільки через те, що хтось у компанії першим сказав російське слово. Відтоді я припинив постійні філологічні кульбіти*. Врешті-решт це моя країна і я маю право розмовляти в ній рідною мовою, яка до того ще й є державною (*За Братами Капрановими*).

II. Останнім часом автори текстів усе активніше застосовують англійські графічні засоби. З якою метою? Як ви ставитеся до цього?

9. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що нового ви дізналися? Яка інформація зацікавила вас найбільше?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

10. Доберіть і запишіть із художньої літератури чи інших джерел приклади мовної стійкості.

11. Напишіть есе «Мовна стійкість – це ...».

Практична риторика

§ 2. ЗАСОБИ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПРОМОВИ. МЕТАФОРА

*Ландшафтотерапія: гернаймо сили
у красі природи*

12. Розгляньте таблицю. Пригадайте названі в ній тропи. Що між ними спільного? У правій колонці знайдіть приклади тропів, названих у лівій.

№ п/п	Троп	Приклад
1.	Метафора	1. Лоскоче ранок щebetом пташиним пухке і біле прядиво хмарин, бринять на шибці росяні краплини, немов разки перлинних намистин.
2.	Епітет	2. Гроза толочить хмари у макітрі, скрегоче, мов обірвана струна.
3.	Порівняння	3. Хмар шовкові лагідні перини облягли топазову блакить. (Із творів Н. Данілюк)

13. Сформулюйте й запишіть свої очікування від теми уроку. На етапі рефлексії звірте їх із результатами.

Образність тексту сприяє розвиткові уяви, відчуттю естетики слова, мови, емоційності в сприйнятті подій, явищ, людей, здатності переживати, відчувати задоволення й невдоволення, радість і смуток, обурення й захоплення. Для цього використовують особливі способи вживання слів, їх називають *засобами художнього зображення*. Усі мовні засоби поділяють на **тропи** й **фігури**.

Тропи – це лексичні засоби виразності, засновані на переносному значенні слова.

Фігури – це синтаксичні виражальні засоби.

Мистецтва художнього слова ми вчимося в письменників. Наприклад: 1. *А вже вночі навшпиньки ходить осінь і полум'я жоржин задмухує садам* (Л. Костенко). 2. *Вже де-не-де зелені килимки торочить осінь в заспаних дібровах* (Н. Данилюк). 3. *Осіній день натужно йде у зиму, на спині мокрі хмари несучи* (М. Тимошенко).

Образності будь-якого тексту досягають здебільшого вживанням слів у переносному значенні. З-поміж усіх тропів саме метафору вважають претенденткою на головну роль у творенні образів, картин, подій і почуттів.

Метафора (від грецького *metaphora* — перенесення) — художній засіб, що розкриває сутність одного предмета чи явища, використовуючи особливості іншого. Наприклад: *Арабікою пахне теплий вечір, сповзає день сльозою по вікні* (Н. Данилюк).

14. Розгляньте схему, за якою утворюють метафору. За зразком доберіть метафори до одного зі слів: *небо, сонце, хмари, роса, гори*.

Зразок: *Предмет* — ліс. *Чим є?* — насадженням, домом, легеньми. *Який?* — привітний, могутній, таємничий, посріблений, зажурений, кучерявий, голий, мовчазний, кремезний, казковий, напівроздягнений. *Що робить?* — радіє, плаче, печалиться, думає, мріє, спить, захищає, голубить, дзвенить, просипається, шепотить. *На що схожий?* *Із чим асоціюється?* — на море, океан, натовп, військо; із поетом, філософом, музикантом.

15. Прочитайте й запишіть речення з поезії Наталії Данилюк. Підкресліть у них метафори. Які аналогії авторка бере за основу своїх метафор? Усно опишіть картини, що постали у вашій уяві.

1. Відпалали сади смолоскипами, відхурделив легкий листограй, і відлунює тихими схлипами обікрадений осінню гай. 2. Ген по горі високій і плечистій розлила осінь теплий теракот*. 3. Косичив жовтень

приспані сади букетом листя в теплому багрянці, а над прозорим дзеркалом води вітрець вербу загойдував у танці. 4. Вітер верби плакучі колише, що полощуть розплетені коси в повноводному купелі річки. 5. Горобине червоне намисто тліє полум'ям поміж листків. 6. Розсипав клен жовтавий оксамит, затихла вітру різьблена сопілка, крадеться садом жовтень-ворожбит: анішелесть! 7. Бабине літо надбало тонких павутинок – між гілочками напнуло чудні макраме* (*Н. Данилюк*).

16. I. Прочитайте слова, якими письменники метафоризують почуття. Із якими почуттями/емоціями у вас асоціюються ці слова? Утворіть і запишіть із ними словосполучення чи речення, де б ці почуття/емоції були конкретизовані.

Почуття/емоції: злива, повінь, вибух, море, вогонь, іскра, полум'я, пожежа, хвилі, вир, струмок, прибій, краплина, бризки; кипіти, охопити, заповонити, пригнічувати, підносити, плескотіти, хлюпотіти, розливатися, сповнити, огортати, зів'янути.

З р а з о к: злива гніву; вибух радості; охопив страх. І жаль, і горе, і кохання – все разом піднялось в її душі й неначе затопило всю її душу слізьми (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Чи з усіма словами можемо асоціювати почуття? Якими почуттями повниться ваша душа, коли ви спостерігаєте мальовничі українські краєвиди?

17. Проаналізуйте результати своєї роботи на уроці. Що вас захопило, здивувало? Чи була корисною така робота?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

18. Випишіть із творів українських письменників речення з метафорами дощу. Усно поділіться враженнями від авторських метафор.

19. Доберіть метафори осені. Підготуйте усну розповідь, у якій використайте їх. Поділіться, чим є для вас осінь, із чим вона асоціюється, якими емоціями повнить душу. Почати, наприклад можна так: «Суботній ранок... Щойно прокинувся (-лася), визирнув (-ла) у вікно, а там – осінь!».

20. I. Запишіть речення. Підкресліть у них метафори, поясніть, як вони утворилися. Назвіть наявні в реченнях ознаки, притаманні осені.

1. А десь далеко плакала весна, а десь тужила запізніла осінь, і снігу білого насипала зима, а літо тихо заплітало коси (*Г. Потопляк*). 2. Сизі роси впали на отави, даленіє шелест голосів, затремтіли пасма золотаві у припишканих кучерях лісів (*А. Анастасьєв*). 3. Шурхоє осінь кринолінами, ховає погляд зі слізьми (*А. Царук*). 4. Вибухає з-за обрїю сонце на сході, рве сорочку світанку на білі бинти (*М. Жайворон*). 5. Приходить день осінньої забави погратися у різні кольори (*В. Крищенко*). 6. Вітер вичищав, полірував листопадове небо, готуючи його до першого морозу (*А. Содомора*). 7. День відпалав, упав на водне плесо туманом сивим (*М. Жайворон*). 8. Небо знову сушило брови, хлюпаючи на містян прохолодною мжичкою (*А. Нікулїна*).

II. Усно замініть авторські метафори своїми. Продемонструйте їх, щоб виявити, чи зміниться суть висловленого.

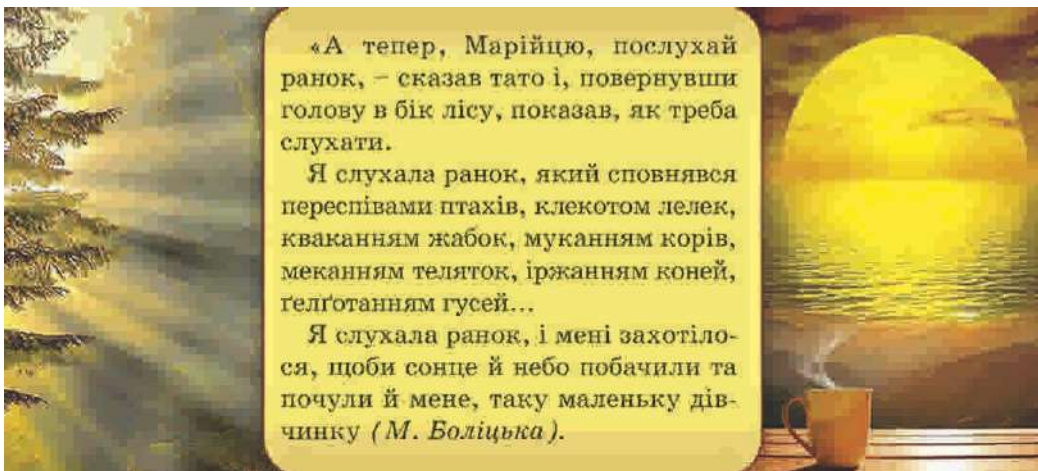
21. Напишіть есе на одну з тем: «Яскравий спогад про літо», «Чим пахне вересень?», «Пані Осінь». Використайте метафори.

§ 3. МЕТОНІМІЯ

Гармонійність взаємовідносин людини й довкілля

22. Прочитайте текст. Перекажіть його від третьої особи. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Запитання й завдання:

1. Що означає «слухати ранок»?
2. Чи доводилося вам зустрічати схід сонця і слухати ранок?
3. Що спільного й відмінного між словами *ранок* і *світанок*? Чим сповнені ранки міста й села? Чи однакові ранки в лісі, у полі, на морі?
4. Поділіться своїми емоціями від ранкової краси.
5. Прочитайте інформацію про метонімію і знайдіть приклади її в тексті. Відповідь обґрунтуйте.
6. Доберіть і запишіть свої метафори й метонімії, що увиразнюють розповідь про ранкову красу природи.

Емоційність будь-якого тексту сильніша, якщо мовець знає і вміло використовує в своєму мовленні засоби виразності.

Метонімія (від грецького *metonymia* – *перейменування*) – художній засіб, суть якого полягає в заміні назви предмета чи явища іншим словом на основі суміжності їхніх значень. *Наприклад*: 1. Той клавесин і плакав, і плекав чужу печаль (Л. Костенко). 2. Село колядувало, святкувало Різдво (І. Савка). 3. Місто астматично хапає повітря, задихається, аж захід сонця зеленіє від смогу (Л. Долик).

У процесі творення метонімії використовують такі зв'язки:

1.	Між творцем і твором:	цитували І. Низового (<i>твори І. Низового</i>); слухали М. Леонтовича (<i>пісні М. Леонтовича</i>);
2.	Між митцем і типом голосу, інструментом:	захоплювалися її сопрано;
3.	Між предметом і матеріалом:	вибороли срібло; одягнуті в льон;
4.	Між місткістю і вмістом:	з'їли макітру;
5.	Між місцевістю (помешканням) і тими, хто там проживає:	несе Полісся в кошиках гриби (Л. Костенко); ліс вибухнув щебетом; радо приймає гостей Закарпаття;
6.	Між дією, засобом і виконавцем:	похід примирив усіх; перо моє пісні мережить (П. Тичина);
7.	Між заходом і учасниками:	збори ухвалили рішення;
8.	Між людиною й одягом:	блакитна сукенка загубилася в натовпі;
9.	Між предметом і властивістю	радосте моя, моя надіє.

23. Прочитайте й порівняйте пари речень у лівій і правій частинах таблиці. У яких реченнях думки передано образно? Які засоби цьому сприяють?

1. На світанку, коли ще не розвіявся туман і не впали роси, вийшли косарі на сіножаті Приінгулля.	1. Ще туман курив ранкову люльку, ще юні роси спали на траві, – у світанкову тишу Приінгулля на сіножаті вийшли косарі (А. Царук).
2. Ранок. Тиша в селі.	2. Ранкова тиша гусне над селом (Н. Данилюк).
3. Цей ранок радісний, чистий.	3. Такий цей ранок радістю умитий, прозорочистий (О. Афонін).
4. Різнокольорове світанкове небо, роса на отаві...	4. Неба світанкового палітра, на отавах – росяні разки (В. Геращенко).

24. Розгляньте таблицю. Порівняйте й проаналізуйте вміщені в ній речення. З'ясуйте роль і значення тропів. Зверніть увагу на авторський добір лексики.

1.	Небо синіми очима заглядає крізь фіранку (В. Крищенко).	Крізь фіранку видніється синє небо.
2.	Віками ткалось мереживо народних переказів про велику княгиню Ольгу як про діяльну, мудру правительку (М. Слабоштицький).	Віками люди переказували історії про велику княгиню Ольгу як про діяльну й мудру правительку.

3.	Навшпиньки виглядають жоржини через тин (<i>В. Крищенко</i>).	Із-за тину видно жоржини.
4.	Ніжним котикам вербовим справила весна обнови – сірі кожушки м'якенькі дужі милі і тепленькі (<i>М. Пономаренко</i>).	Настала весна. На вербах розпустилися котики.
5.	Цілує тишу сніг лапатий (<i>В. Крищенко</i>).	Тиша. На землю падають великі сніжинки.

25. Прочитайте речення. Визначте метонімію. Поясніть, які зв'язки використано в процесі творення її.

1. Під вечір виходить на вулицю він. Флоренція плаче йому навздогін (*Л. Костенко*). 2. На берег моря кликала труба, і барабан їй вторив не-настанно. А в скрипки не виходила журба, печалитись не вміло фортеп'яно (*В. Березівський*). 3. Отож, тільки-но Львів дихне спекою, знову ступаю крок у той дивний час (*А. Содомора*). 4. Скрипка зойкнула, заметалась по всіх закутах, зааніміла на мить, а тоді заридала, затужила (*За А. Содоморою*). 5. Але щойно в Барселоні я побачив неймовірне розмаїття їх і доведено до містичності мистецьку довершеність, там було все і звідусіль: золото, бронза, мармур, гіпс, тутанхамони, інки, чарлі чапліни, американські солдати, будди, юлії цезарі, марки аврелії (*Ю. Андрухович*). 6. І Голосіїв ранками голосить, старий Печерськ – тополями шумить, низький Поділ – подолом воду носить, щоб ніжні квіти не хотіли пити (*Г. Чубач*). 7. Тридцять чотири роки публіка насолоджувалася його могутнім баритоном (*Ю. Качула*). 8. Холодний травень. Ні весни, ні літа. Зелений сад доношує фату. Кричать уперто жовтороті гнізда і жадібно ковтають висоту (*М. Жайворон*).

26. Об'єднайтеся в пари. Придумайте й запишіть речення, у яких ці слова були б метонімією.

Мандрівка, стадіон, шовк, кошик, бронза, капелюшок.

27. Підготуйте розповідь про свою дорогу до школи. Запишіть якомога більше прикладів метонімії, які ви зможете використати в тексті.

28. Об'єднайтеся в пари. Поміркуйте й доберіть за відведений час якомога більше прикладів метонімії, які ви б використали в розповіді про уявну подорож вечірнім/ранковим містом/селом.

29. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що ви сьогодні запишете в журнал власних досягнень?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

30. Запишіть речення, проаналізуйте метонімію в них.

1. Ранок завжди прокидається першим. Він бачить дивовижу. Схід сонця, росу (*С. Черній*). 2. На площі Львова розташовувалась найкраща в місті кав'ярня, яка пригощала людей смачною кавою (*К. Чернишова*). 3. Стамбул розповідає історії. Чує їх не кожен, а лише той, хто навчився чути себе (*Е. Сафарлі*). 4. Дністро і Буг, Поділля і Брацлавщина самі себе вивозять на волах (*Л. Костенко*). 5. Наразі можна було дозволити хіба коротку каву (*А. Любка*).

31. Напишіть есе «Мандруймо Україною», використайте метонімію.

32. Опишіть літній (осінній, весняний чи зимовий) ранок, використовуючи метонімію.

§ 4. РОЛЬ МЕТАФОРИ Й МЕТОНІМІЇ В МОВЛЕННІ

Розмаїтий світ емоцій

33. Прочитайте речення й епіграф, запишіть їх у зошит. Розкажіть, як ви розумієте суть кожної цитати. Доведіть зв'язок їх із темою уроку.

1. Будівельні камінці вторинного походження можна цінувати, збирати, шліфувати, але храму з них не збудуєш (*Є. Сверстюк*). 2. Єдине, про що варто говорити, – наші почуття. Усі ці мудрування – дурниця. Що в почуттях – те й на словах (*Е. Сафарлі*). 3. Не дивина – дощі посеред літа впереміжку із просинню калюж, найбільше диво з див – тому радіти (*М. Жайворон*). 4. Натхнення для себе черпаю з усього: з подорожей, з посмішки сина, з пахоців троянд після дощу, з вигляду яскравих мандаринів. Бажаю і вам уміти насолоджуватися тими чудовими дрібницями, якими наповнене наше життя (*А. Червоноока*).

Використати троп – означає надати слову невластивого значення на основі певного критерію, а саме: тотожності, схожості, суміжності, протилежності.

Метафора переважно є прихованим порівнянням, у якому пропущено слова *мов, ніби, як, немовби, нібито*.

Застосовують метафору в художніх текстах, публіцистичних нарисах, судових і політичних промовах, церковних проповідях. Є метафора і в наукових текстах, це терміни, утворені на основі метафори: *корінь слова, мовна сім'я*.

Метонімія узагальнює ситуацію, привертає увагу до головного в ній, заощаджує мовні засоби, замінює деталі головним.

Суть метафори визначає переносне значення слова чи словосполучення на основі подібності, тотожності, схожості предметів чи явищ. Схожість може бути реальна й вигадана, уявна.

Справжню цінність метафори визначають її функції:

№ п/п	Назва функції	Її суть	Приклади
1.	Образна	Характеризує явище дійсності, сприяє формуванню творчої уяви, здатності до аналогій, виявлення спільного.	По бруківці видзвонюють лунко дощові намистинки води (<i>Н. Данилюк</i>).
2.	Пізнавальна	Сприяє показу, представленню відомого через невідоме.	Джерела мови творів Нечуя-Левицького.
3.	Номінативна	Слугує назвою новим предметам чи явищам.	Назви, пов'язані з комп'ютером, інтернетом: <i>равлик, мишка</i> .
4.	Комунікативна	Як важливий засіб впливу на інтелект, почуття й волю адресата; забезпечує лаконічне й доступне надання інформації.	Цю музику слухати набагато легше, вона не перетворює серце на кульку, яка не вміщається в грудях (<i>Дз. Матіяш</i>).

34. Прочитайте речення. Випишіть метафору й метонімію. Визначте функції метафор та опишіть емоції, які вони викликають. Поясніть творення метонімії. Назвіть слова, що відтворюють емоції.

1. Відсміялося грозами літо (*І. Савка*). 2. А за вікном – квіткова повинь вирує, в шибку загляда (*А. Царук*). 3. Місто астматично хапає повітря, задихається, аж захід сонця зеленіє від смогу (*Л. Долик*). 4. Той день посіяв у моє серце якийсь неспокій (*М. Дочинець*). 5. Приємно насолоджуватися маленькими радощами (*С. Черній*). 6. Крила тривоги принесли мене до заповітної кручі (*М. Дочинець*). 7. Зоя дихала лісом – глибоко, важко, з паузами, ніби торкаючись у цьому диханні самого дна лісових легень (*К. Лабасва*). 8. Мукачєво до вашого приїзду буде випране, накрохмалене й випрасуване (*М. Дочинець*). 9. На вулицях шелестіла малознайома говірка (*М. Дочинець*). 10. Рукоплєскала зала в повен зріст (*М. Жайворон*).

35. Доберіть і запишіть власні метафори до одного з явищ чи об'єктів природи, що викликає у вас найбільше позитивних емоцій. Наприклад, туман, заметіль, ожеледиця, море, гори, захід сонця тощо.

36. І. Прочитайте уривки з творів. Про що в них ідеться?

1. Дощі-батарі* і дощики-мигички, дощєнєтка-забавляники та бешкетники-дощиська, благодатні диво-зливи і навіть страшні смерчі – усі вони обрали собі Львів для мешкання. Тут вони і походжають, і стрибають, і тарабаняють, та ще й вихльоскують. 2. Львівські дощі – то такі невтомні шукачі пригод, то такі допитливі дослідники, то такі мудрі екскурсоводи. Підіть за ними вслід! Підслухайте їх! Голосно й радісно розказують вони втомленій бруківці підслухані в небі думки, а ще переповідають побачені на землі історії. Виспівують у ринвах* про неймовірне кохання, захиляються від обурення, оповідаючи про зраду й підлість. Тихо погладжують мурі старих соборів, завмираючи від захоплення, бо в цих стінах живе високий дух. А від дотику до храмових стін мелодії дощових пісень стають величними й повільними, наче звуки церковного органа... Отакі дощі живуть у Львові (*Л. Долик*). 3. Цей дощ такий несміливий, як ти: навколо ходить, а в саду – ні краплі (*А. Царук*). 4. Періщить дощ, розписує курсивом тоненьку шибку в рамочці вікна (*Н. Данилюк*). 5. Цей дощ, мов пес, загублений

між вулиць, його годую з теплої руки, і він свій мокрий ніс до мене тулить, грайливо ловить лапами думки (Н. Данилюк).

II. Запитання й завдання:

1. Назвіть тропи, що переважають у реченнях.
2. Які почуття й емоції вони передають?
3. Які емоції у вас асоціюються з дощем?
4. Висловіть своє ставлення до цього явища природи, дібравши власні метафори.
5. Яке явище природи викликає у вас найбільше захоплення?
6. А які дощі «живуть» у вашому місті/селі?
7. Який дощ називають сліпим?

37. I. Прочитайте афоризми. Поясніть, що вони означають. Які тропи використано для творення їх?

1. «Коли мусиш, то й камінь укусиш», – казали в нашому селі (М. Дочинець). 2. Душа буває схожа на ломбард, де у заставі вчинки та думки (Стяг). 3. Що міль не з'їсть, то сточить заздрість (М. Стельмах). 4. Той день посіяв у моє серце неспокій (М. Дочинець). 5. Загляне сонце і в наше віконце. 6. Посієш вітер – пожнеш бурю. 7. Хату роки тримають. 7. Влітку один тиждень рік годує (З нар. творчості).

II. Об'єднайтеся в пари. Складіть діалог, використавши в ньому один з афоризмів.

38. I. Об'єднайтеся в пари для виконання завдань. Прочитайте текст.

Ніхто не може сказати, який вигляд у брехні. Коли любиш правду, вважаєш брехню огидною. А вона просто улеслива й сліпа... Вона просто вважає, що людей треба жаліти, їм треба співчувати. Вона – та сама правда, тільки не до кінця висловлена. Або неправильно почута... (М. Чумарна).

II. Запитання й завдання:

1. Сформулюйте проблему, порушену в тексті, й ваше ставлення до неї.

2. Висловіть припущення (гіпотезу) про те, як розв'язати її.

3. Із якими міркуваннями ви згодні, а які ви переформулювали б?

39. I. Прочитайте метафоричні вирази українських письменників. Якого забарвлення й додаткового змісту набуває слово «мрія»? Доберіть і запишіть власні метафори з цим словом.

Руїни мрій, розбилися мої мрії, окрилені мрією, одержимі мрією, уламки мрій, мрії – розтерзані коні, мрій отари, садами мрій моїх.

II. Якого значення набуває мрія у сполученні зі словами *крилата, світла, далека, рожева, дитяча, романтична*?

40. Прочитайте заголовки. Уявіть, що це назви творів, які належить написати вам. Сформулюйте й запишіть одним реченням, про що в них ітиме мова.

1. Оксамитовий сезон	
2. Ріка життя	
3. Осінній плач калини	
4. Біла симфонія снігу	

41. Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір авторів і роль тропів. Висловіть кількома реченнями своє захоплення осінню.

1. Як зачаровує щедра палітра осіння: охрове, мідне, багряне – строкати мазки! (Н. Данилюк). 2. Боже, як вона танцювала! Дикий вихор – вбрання барвисте. Йї, напевно, було би мало головної вулиці міста! (В. Михалевський). 3. А серпень – корона літа, його найгарніший син. Такий розмай барв, така жнивна щедрість природи. Повітря в серпні прозоре й невагоме, уже не розпечене, а оксамитове, срібне, наче готується до прольоту перших павутинок осені. Тому й світло в серпні особливе – гейби* це не сонце сяє, а саме повітря світиться зсередини (А. Любка).

42. Назвіть найсуттєвіші ваші результати й досягнення на цьому уроці. Чи були труднощі? Як ви їх долали?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

43. Запишіть кілька сучасних українських поезій (2-3) або строф (4-5), багатих на метафору. Визначте функції цього тропа.

44. Напишіть есе на одну з тем: «Персонаж, який змусив мене хвилюватися», «Персонаж, який змушує мене сміятися (радіти)», «Спогади, що роблять мене щасливим (щасливою)», «Метафори осені». Використайте метафору або/й метонімію.

45. Прочитайте речення, назвіть мовні засоби. Про який дощ у них ідеться? Назвіть його ознаки. Доберіть 8 уривків з поезій українських авторів про літній чи весняний дощ. Охарактеризуйте засоби виразності. Чи поділяєте ви захоплення митців цим явищем? Якими кольорами ви б розмалювали цю картинку? Чому?

І знову дощ. Як кара. Як прокляття. Як божевілля... (Ю. Бережко-Камінська).

А дощ уже зайшовся від плачу... (Н. Горішна).

Млявий дощ ніяк не угавав – тупотів ліниво й неохоче,

він до ранку плакався в рукав (Н. Горішна).

Висять дощі, порозпускали коси, і вітру в їх ніяк не заплести (Н. Чорноморець).

Дощ штрихує сірий день осінній (Н. Коломієць).

Вишивають гладдю журавлі дощового неба скатертину (В. Сахно).

Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить.

Бляшаний звук води. Веселих крапель кроки (Л. Костенко).

*Надворі осінь ткала полотно
з ниток дощів, розчесаних вітрами*

(Т. Шкідер).

*Спокійно, мирно, світло на душі, –
Ідуть і йдуть у Києві дощі (М. Луків).*

*Ох і дощі? Аж асфальт проміниться,
аж присіли в траві куці. Хто це
вигадав нісенітницю, ніби плачуть
завжди дощі!?! (В. Дзекан).*

Періщить дощ, неначе батогоми (М. Вересюк).

*Дощ аж пицав – небес не видно,
В калюжі ляпав, у траву... (Т. Чорновіл).*

§ 5. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ. АНТИТЕЗА. ГРАДАЦІЯ

Будь творцем своєї долі

Всім однакове сонце щорану встає, але кожен малює по-своєму обрій (М. Жайворон).

Чарівних паличок у реальному світі не існує. Це правда. Та просто зараз у вас є цілком звичайні, але безцінні ресурси, які можуть зробити не менше, ніж чарівна паличка в будь-якій казці. Один із цих ресурсів – у вашій голові. Другий – у записнику з адресами. Це людська винахідливість і людська спільнота, або, простіше кажучи, гострий кмітливий розум і купа друзів (Б. Шер, Е. Готліб).

Слово дня: Зголоситися, наполягати, гідно.

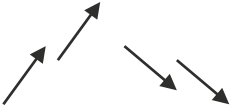
ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

46. Прочитайте афоризми. Поясніть, як ви розумієте суть їх. Обґрунтуйте зв'язок їх із темами уроку.

Давні греки надавали значення не тільки тому, ЩО сказати, але і ЯК сказати. Це й спричинило появу риторичних фігур у їхньому мовленні.

Антитеза і градація

1.	Назва фігури	Антитеза	Градація
2.	Суть риторичної фігури	Протиставлення протилежних понять 	Розташування понять у порядку наростання чи спадання їхніх значень
3.	Приклади	<i>А тиша все ж вагоміша від крику (В. Крищенко).</i>	<i>Втомився. Занепав. Зневірився. Піддався. Зрадіють вороги, що вмер в такій ганьбі (Л. Костенко).</i>
4.	Призначення	Щоб прояснити думку, надати їй сили й виразності	Щоб посилити або знизити емоційно-експресивну напругу тексту.
5.	Застосування	На антитезі побудовано багато афоризмів; широко вживана фігура.	Градацію використовують у художніх творах, текстах промов, у публіцистиці.

47. Прочитайте речення. Назвіть у них антитезу й градацію. З якою метою вжито їх?

1. Найтоншою, найшляхетнішою була її вишивка білим по білому. Ясне на ясному. Срібло на снігу. Сонце в прозорій воді. Хмаринки в небесній чистоті... (М. Дочинець).
2. Забулось їм – згадалося мені (М. Жайворон).
3. Світ парадоксів, вивертів, гримас, людей великих і дрібних на подив, на вдих і видих розпинає нас... (М. Жайворон).
4. На день і ніч роздвоюється світ (М. Жайворон).
5. Буває тяжко впорожні. Буває легко з тягарями...

Тягар душі – мої пісні – мені буває легко з вами (*Л. Костенко*). 6. Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали з собою в чужину весь тонкоголосий ясир (*В. Стус*). 7. Заграва думок, мегаскупчення слів. Вагомі, значні, дорогі, златопері. Блаженний, хто вміло і вдало зумів розставити їх на всесильнім папері (*І. Гентош*).

48. Прочитайте афоризми. На основі якої риторичного фігури побудовано їх?

1. Легко подружитися – важко розлучитися. 2. Розумний навчить, дурень набридне. 3. Навчання – світло, а невчення – тьма. 4. Багатий і в будні бенкетує, а бідний і в свято горює. 5. Що темніша ніч – то ясніші зорі. 6. Багато грому – мало дощу. 7. Без початку немає кінця. 8. І від солодких слів буває гірко. 9. Боятися збитку – не бачити прибутку (*Нар. творчість*).

49. Прочитайте цитату Цицерона. Напишіть про себе (про друга/подругу, літературного героя/героїню) за таким же зразком, використовуючи антитезу.

Коли все спокійно, ти шумиш; коли всі хвилюються, ти спокійний; у справах байдужих – гарячкуєш; у пристрасних питаннях – холодний; коли потрібно мовчати – кричиш; коли потрібно говорити – мовчиш; коли ти тут – хочеш піти; якщо тебе немає – мрієш повернутися; посеред миру вимагаєш війни (*Цицерон*).

50. I. Прочитайте мовчки текст.

...На Сході існує повір'я, що птахи **не вмюють** сумувати, оскільки **нагороджені** вічною свободою. Коли вони в чомусь **розчаровуються**, то **надовго** здійснюються в небо. **Що вище**, то **краще**...

Летять з **упевненістю** в тому, що під поривами вітру висохнуть сльози, а стрімкий політ наблизить їх до нового щастя...

Люди можуть багато чого навчитися у птахів. Вони повинні **вміти** злітати, навіть якщо крила зламані. Треба лиш **захотіти** **відірватися** від землі... (*Е. Сафарлі*).

II. Запитання й завдання:

1. Визначте комунікативний намір автора.
2. Сформулюйте й запишіть основну думку.
3. Усно збагатіть текст, де це можливо, анафорою чи градацією.
4. Поясніть написання виділених слів.
5. Що означає для людини «*стрімкий політ*» і «*зламані крила*»?
6. Чи переживали ви щось подібне? Що людина відчуває в стрімкому польоті?
7. Які відчуття, коли «*зламані крила*»? Чого людина в такому стані потребує?
8. Сформулюйте й запишіть кілька порад людям, у яких «*крила зламані*».

51. Прочитайте слова й словосполучення з рубрики «Екологія слова». Запам'ятайте правильні варіанти. Доберіть, де це можливо, антоніми й складіть з ними речення.

Екологія слова: Зрідка (а не рідко) трапляється; називати на ім'я (а не по імені); охоче, залюбки (а не з великою охотою); загартувувати (а не закаляти) волю; властива йому (а не для нього); замолоду (а не в молоді літа); повною мірою (а не в повній мірі); на противагу (а не в (у) протилежність).

52. I. Прочитайте текст мовчки. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Наша природа вимагає від нас діяти а не чекати. Це дає нам змогу не лише вирішувати якою буде наша реакція на ті чи ті обставини а й самим ці обставини створювати.

Брати на себе відповідальність не означає бути нахабними набридливими чи агресивними. Це означає що ми визнаємо свою відповідальність за досягнення бажаного результату.

Багато людей чекають коли успіх упаде їм на голову чи коли хтось про них подбає. Та кращі посади найчастіше дістаються активним а не пасивним. Тим які не створюють проблеми а знаходять ключі до розв'язання їх.

Скерування людей на шлях відповідальності це не приниження а вияв поваги. Різниця між тими хто виявляє ініціативу і тими хто цього не робить як між днем і ніччю (За С. Кові).

II. Запитання й завдання:

1. Який висновок із прочитаного зробили ви для себе? Чому?
2. Що для вас означає «брати на себе відповідальність»?
3. Чи доводилося вам знаходити ключі до розв'язання проблем?
4. Доберіть приклади на підтвердження того, що ви відповідальна людина.
5. Назвіть у тексті антитезу. Яка її роль?
6. Поясніть, які розділові знаки мають бути в тексті й чому.
7. Поясніть написання іменників *ніч* і *відповідальність*, *реакція* і *посада* в орудному відмінку однини.
8. Які вчинки й дії людини характеризують її як нахабну, набридливу?

53. Проаналізуйте свою роботу на уроці й зробіть висновки щодо власних досягнень.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання, обов'язково використайте риторичні фігури.

54. Напишіть есе для приймальної комісії, розкажіть у ньому про життєво важливі вміння, якими ви оволоділи. Використайте такі зачинні слова й словосполучення: *насамперед про найважливіше...*, *по-перше; перша причина, чому...*; *по-друге; по суті; іншими словами; що найважливіше; крім того; та все ж; узагалі/загалом; зрозуміло, що; якщо вдуматися; не дивно.*

55. Опишіть чудовий вихідний день, зазначте, що робить його особливим і не схожим на інші?

56. Доберіть і запишіть 7 афоризмів, у складі яких є антитеза. Усно поясніть значення їх.

57. Напишіть характеристику будь-якого літературного героя, використовуючи антитезу.

58. Візьміть за звичку ставити не лише близькі (малі) цілі, але й далекі, перспективні. Почніть робити це сьогодні за допомогою цієї схеми. Запишіть її у свій зошит з риторики й заповніть. Обов'язково контролюйте себе, перевіряйте виконання взятих на себе зобов'язань.

У цьому році я обов'язково

Почну	.....
Відмовлюся	.....
Навчуся	.....
Дізнаюся	.....
Поїду	.....
Переконаю	.....
Зроблю	.....
Візьму за звичку	.....
Подалаю	.....
Досягну	.....
Подружуся	.....
Спробую	.....
Подарую	.....
Прабачу	.....
Прочитаю	.....
Візьму участь	.....
Стану	.....

§ 6. ПОВТОРЕННЯ (АНАФОРА). РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ

Відродження древніх традицій ставлення до природи

Анафора – риторична фігура, що передбачає повторення слова (словосполучення) на початку кількох речень чи їхніх частин. *Наприклад: Я хотіла побачити, як вітер ворухить верхівки дерев, як зацвітають квіти навесні, як зав'яжуться плоди на деревах (За М. Чумарною).*

59. I. Прочитайте речення. Знайдіть у них анафору й проаналізуйте. Зробіть висновки про те, з якою метою вживають її в тексті.

1. Вона перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінню горобину й калину. Вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує сп'янілий джміль. Від неї першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою й серцем (М. Стельмах). 2. Батьку мій небесний, не прошу в тебе дарунка ціннішого – лишень змогу бодай на часинку в..рнутися в д..тинство. Туди, де грають на гус..льках цвіркуни, де липи скапують медом, де горлиці п'ють з моїх долоньок, де можна наїстися солодом косиць*, де літня днина тягн..ться як рік, де т..рнини пробивають п'яти аж до серця, а тв..рдолюбі хрущі гупають у твої груденята так, що завмирає дух. Там і досі моє серце (М. Дочинець). 3. Глина правила всім. З глини були збиті хижі й хлівчата, у глині викопано пивниці, з глини ліпили горшки й корчаги, глиною милися й замащували рани, глина вчувалася в хлібі й нею відгонила* вода (М. Дочинець).

II. Запитання й завдання:

1. Що означає «тягнуся думкою й серцем»?
2. Які ще дерева, як і липа, «скапують медом»?
3. Пригадайте, як навчали вас змалечку ставитися до природи.
4. А що в природі найбільше любите ви?
5. Поясніть, які літери потрібно писати замість крапок і чому.

60. I. Прочитайте речення. Продовжте їх, доповнивши анафорою.

1. Коли навчишся слухати траву, тоді і душу зможеш зрозуміти (Н. Данилюк). 2. У вітрів не буває коріння (О. Євтеєва). 3. Мені подобається, що дерева живуть, нікуди не кваплячись (Б. Матіяш). 4. Дуже люблю ліс, який росте неподалік від мого дому. Дуже люблю розглядати дерева (Б. Матіяш). 5. У році є місяці, коли нічого не відбувається й немає куди себе подіти. Наприклад, липень (А. Любка).

II. Чи згодні ви з думкою А. Любки, що в липні «нічого не відбувається й немає куди себе подіти»? Відповідь обґрунтуйте.

61. I. Прочитайте текст. Визначте основну думку. Яку риторичну фігуру автор узяв за основу?

Колись букет називали «китицею квіття». Слова ці аж *пахнуть*. Колись про себе мовили: «Ми всього лише люди, і не більше». Які *мудрі* слова. Колись мріяли: «Останнє своє продав би, аби лише бути багатим». Які *смішні* слова. Колись про когось згадували: «Він уже барвінком поріс». Які *сумні* слова. Колись застерігали: «Рана не загоїться, якщо постійно її торкатися». Які *помічні* слова. Колись так присягалися: «Бог і право на моєму боці». Які *сильні* слова. Колись просили: «Нехай пошлеться мені сота частина того, що бажаю вам!». Які *високі* слова. Колись про кохану людину казали: «За мною духа ронить*». Які *красиві* слова. Колись тиждень називали «світло семи днів». Скільки світла в цих словах! (М. Дочинець).

II. Поміркуйте й запишіть у зошит слова, які ви вважаєте *запахними, мудрими, сумними, смішними, помічними, сильними, високими, красивими і світлими*. Усно поясніть, чому.

62. Прочитайте текст уголос. Які засоби виразності передають характер гірської річки? Поміркуйте, з якою метою автор у кінці тексту ставить запитання.

Віддавна переказують, що до схід сонця злітаються з Чорногори найдужчі орли полоскати свої дзьоби і крила в бистрині, де зливаються Білий і Чорний Черемоші, несучи водограї, щоб химерними закрутинами обіймати задумливі гуцульські гори.

Шумить, нуртує* й піниться він, як оскаженілий, розпорошує дрібні бризки, б'ючись об каміння, нестримним плином перекочує через холодні брили, несамовито виривається зі скелястих лещат і повільним розливом заповнює низовини, обрамлені ошатною* габою* густолистої калини.

Про що шепочуть шумовійні хвилі? Які таємниці ховає в собі незмовкна мелодія невидимих струн зачарованої арфи? Яку пісню награв вона? Де її початок і кінець? Серцем пізнавати її бездонну глибоку печаль і коломийково-грайливе роздолля – така вдача гуцула, що ввібрав у свою мову й пісню голос рідної ріки, її барви й вигадливі несподіванки (І. Пільгук).

63. Розгляньте порівняльну таблицю. Розкажіть, чим відрізняються риторичні запитання від звичайних питальних речень.

Риторичне запитання

Ставлять з метою привернення уваги до проблеми; утримання уваги слухачів; наголошення на важливому; щоб промова була жвавішою і різноманітною.

І як же ця ніжність така нерозтрачена? І як ми такої краси не побачили?
Н. Янушевич

Питальне речення

Ставлять для того, щоб одержати відповідь.

Мамо, а дощ також може бути ніжним, чи ніжною буває лише людина?

64. Прочитайте виразно вірш. Визначте основну думку. Над чим авторка змушує замислитися? Назвіть використані в тексті риторичні фігури.

Скільки коштують хмари в євро,
доларах, кронах?
Поцілунок дитини, рученята в долонях?
Ніжний матері погляд і обійми коханого?
Як багато у світі в грошах непізанного...
Скільки вартує Слово, молитовне, до Бога?
Квіт духмяної вишні, що росте край дороги?
Скільки вартує Сонце – коло див золотисте?
Небо синє? Багряне? А замріяно чисте?
Скільки коштує доля в діамантах, сапфірах?
Скільки коштує пісня білокрила на лірах?
Почуття світосяйні: Щира Вдячність? Пробачення?
Як багато чого у грошах не побачено...
М. Дем'янюк

65. І. Прочитайте текст, визначте загальний настрій. Як письменниці вдається його передати? Схарактеризуйте роль риторичних запитань.

Зупинилася на узбіччі*. Повітря прозоре і смачне, ніби джерельна вода. Дві однакові гори синіли в призахідному тумані. Серпантинном униз звивалася дорога, аби далі знову вискочити вгору, ще вище, назустріч мальовничим краєвидам. Чому я так рідко тішу себе дрібними радощами? Від них – найбільша втіха. Зупинитися і вийти з машини – така проста, усім доступна насолода. Спостерегти зміни в деревах і траві, відчути різницю

між денним і вечірнім повітрям. Запам'ятати гру кольорів і відтінків на жовтневих пагорбах. Куди я постійно жену? Намагаюся всюди встигнути, а досягаю протилежного – усе проходить повз мене (Г. Вдовиченко).

II. Запитання й завдання:

1. Чи однаковим правилом обумовлене написання тире в тексті?
2. Чому письменниця називає повітря смачним? У чому різниця «між денним і вечірнім повітрям»?
3. Чи спостерігаєте ви зміни в природі? Які з них найбільше приваблюють вас?
4. Що авторка називає «дрібними радощами»? Що є дрібними радощами для вас?

5. Наскільки важливо вміти милуватися красою й емоційно реагувати на неї?

66. Випишіть з усіх текстів і речень параграфа слова з префіксами, згрупуйте їх за правилами. Усно поясніть написання префіксів.

67. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Які висновки для себе ви зробили?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

68. Запишіть речення, увиразнивши їх різними мовними засобами.

1. Ось алея троянд. 2. У садку затишно. 3. Крізь прозору воду озера відсвічує кожен камінчик. 4. Вечоріє. 5. Приємна прохолода.

69. Поет А. Гризун в одному з віршів написав: «Наше поле без жайвора – то вже не поле, а лугів не буває без пахоців сіна». Що означають ці слова? Доберіть і запишіть 7 риторичних запитань, звернених до проблем екології.

70. Напишіть есе «Дослухаймося до стогону природи», використовуючи анафору й риторичні запитання.

71. Прочитайте уривок вірша. Усно проаналізуйте засоби виразності. Складіть і запишіть 5-7 речень про те, що варто побачити в Україні, щоб мати уявлення про красу її природи. Використайте анафору.

Якщо не знаєш, як всміхається зоря,
якщо не бачив, як цвіте калина,
як у ставку купається верба, –
не жив ти, друже, в Україні.
Якщо не чув ти пісні солов'я,
як з м'яти падає роси краплина,
як у степу гуде джмелів сім'я –
не жив ти, друже, в Україні...

А. Бевза

72. Прочитайте епіграфи до уроку. Випишіть ще кілька подібних афоризмів і на основі їх побудуйте розповідь про народні традиції бережного ставлення до природи.

§ 7. ЗВЕРНЕННЯ. ПОРІВНЯННЯ

Україна героїчна

*Ти цвітом став навіки в ріднім краї, твоя
могуть дубами вироста. Твоя любов нам небо
підпирає, й за Україну моляться вуста.*

А. Царук

*Є такі крила, що й неба для них не досить,
розмах такий безмежний, що аж за край!*

Н. Данилюк

Слово дня:

Відчайдух, звитяга, незламний.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

73. Прочитайте епіграфи. Дайте відповіді на запитання:

1. Які історичні події дають підстави вважати нашу країну героїчною?
2. Як ви розумієте слова Ганни Чубач: «В народній пам'яті не вітер, не дощ, не дим, і не туман»? Що має берегти народна пам'ять? Чому?
3. До кого, на вашу думку, звертається поетичним словом Антоніна Царук?
4. Кому притаманні «крила, що й неба для них не досить»?
5. Про кого ви можете сказати сьогодні: «Це Герої твої, Україно»?

74. Прочитайте речення в обох колонках таблиці. Що спільного й відмінного між ними? У яких реченнях звертання передбачає відповідь, а в яких – ні?

1.	– Синку, може, вдруге не варто проситися на передову? – Мамо, якщо не я, то хто?	Тільки ти повертайся, солдате, мій по духу і прагненню брате! (А. Бінцаровська)
2.	– Мамо, ну як би я жив далі зі своєю совістю, якби знав, що міг допомогти й не допоміг своїм побратимам!?	Повертайся, татусю, з війни, повертайся живим! Я не втомлюсь щодня виглядати тебе у віконце... (В. Бричкова).
3.	– Синку, ну як там твоє навчання?	У вірності твоїх синів віднайнеш сили, Україно! (Н. Слободянюк).

Звернення – риторична фігура, що є висловленням, адресованим неживому предметові, абстрактному поняттю, уявній чи відсутній людині. Це звертання не передбачає реального контакту з особою, предметом або явищем, до якого звертаються; призначення його – привернути увагу читача й висловити ставлення мовця. Наприклад: *Не сумуй, козаче, не журися, воїне, ви святі герої на своїй землі!* (О. Федотов).

75. І. Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? До кого звертаються автори? Чи всі звернення є риторичними? Відповідь обґрунтуйте.

1. Мій давній предку, б'ю тобі чолом за вдачу щиру, чесну і вогнисту, за те, що зло не називав добром і вірний був святому побратимству (*В. Крищенко*). 2. Поки на варті свободи такі, як і ти, ладні померти в нерівному лютому герці*, буде міцніти народ і думками рости, хлопчику юний з кривавою раною в серці (*Н. Данилюк*). 3. Мій мирний народе, ти зроду війни не жадав, і ласим не був на чуже, бо свого мав доволі (*Н. Данилюк*). 4. Народе мій, крізь площі і майдани ти проростаєш міццю у віки! (*Н. Данилюк*). 5. Ти ж, Богдане, із того дерева, з якого ріжуться королі (*Л. Костенко*). 6. Ну, що ж ти, братику, накоїв? Світ опери осиротив... Господні тішити покої своїм бельканто* поспішив (*Л. Пікас*). 7. Моя Україно, мій Києве-княже, ця юнь безборонна за тебе поляже, щоб ми їх посвяти не смівши забути, своїм воскресінням помстились за Крути (*Б. Стельмах*). 8. О рідна Мати-Україно, благословенна з матерів, клянемося тобі уклінно життям і долею синів – у цій Аскольдовій могилі, де Володимирська гора, ми їх, померлих, схоронили, та воля наша не вмира! Вона здіймає гори-хвилі, як гнів ревучого Дніпра! (*М. Щербак*). 9. Сонце моє відважне, лицарю ясноокий! Без тебе тривожно і важко, та хто нам поверне спокій? (*А. Царук*).

ІІ. Яким героїчним сторінкам української історії присвячені ці поетичні рядки? Що вам відомо про них? Кого з героїчних постатей ви впізнали?

Один зі способів розвинути думку про предмет – порівняти його з іншим предметом.

Порівняння – це зіставлення одного предмета з іншим, що надає описові особливої уявності й образності. Наприклад: *Сини ідуть за обрії далекі, не залишають звісток і адрес, немов підбиті кулями лелеки, плывуть у синій купелі небес* (*Н. Данилюк*).

У риторичі розроблено рекомендації щодо вживання порівнянь:

1. Матеріал, який використовуємо для порівняння чого-небудь, має бути ясным, зрозумілим і доступним аудиторії, якій пояснюємо.

2. Не варто порівнювати очевидно схожі між собою предмети чи дуже близькі. Наприклад, *не можна говорити, що дощ, як сніг; річка, як океан; карась, мов сом; гай, мов ліс тощо*. Порівнювані предмети на перший погляд повинні здаватися зовсім різними.

3. Порівняння мають бути оригінальними. Не потрібно користуватися відомими літературними порівняннями чи розмовними шаблонами: *красива, мов калина в лузі; легкий, як пух*.

4. Використання порівнянь недоречне, якщо мовець схвильований, обурений чи розгніваний.

76. І. Прочитайте речення. Випишіть із них риторичні порівняння. Чи дотримано рекомендацій добору їх?

1. Не стало сина України – він українською й співав, свої пісні, мов ті перлини, він Україні дарував (*Г. Тарасовський*). 2. Рідна мово моя, в тобі сила козацька, вільний подих степів, осяйна далечінь. Проведуть бандуристи по

струнах зненацька, і злетить ти, мов сокіл, в ясну височінь (І. Калиниченко). 3. А поки кобзарі укупі безборонно, поповнюють архів, готують товарняк. В нажаханих дерев за ніч сивіють скроні, бо тягнеться уздовж траншея, мов струна (Н. Янушевич). 4. Йде, вдягнувши стареньке пальто, і сама – ніби горлиця сива (В. Крищенко). 5. І моторошно так, що дихати несила... Задобрили бійці порожні шлунки ям. Та ж кобзи, мов жінки, під серцем тих носили, хто залишив пісні у спадок солов'ям (Н. Янушевич). 6. Тут краєвиди, ніби вишиття, а шепіт лісу чистий, як молитва, він береже минулі дні звитяг мого народу у завзятих битвах (Н. Данилюк). 7. На Аскольдовій могилі – снігу, наче цвіту (В. Ярош). 8. І, мов з корінням вирвані дерева, лишають по собі глибокий шрам. Сини ідуть тримати наше небо, щоб дати шанс усім новим життям (Н. Данилюк). 9. За Ніжином – станція Крути, – хвилинна зупинка, яку не можна ніяк поминути, мов долю жорстоку, тяжку (О. Ющенко).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

1. Кого зі співаків можна вважати героями? Чому?
2. Що вам відомо про трагічну загибель кобзарів України? Чому ці митці та їхні твори були небезпечними для влади?
3. Кого Вадим Крищенко називає *горлицею сивою*?
4. Назвіть метафори, які є в реченнях.

77. Доберіть і запишіть кілька порівнянь до кожного слова. Усно складіть з ними речення.

Красивий, немовби ...
 Розумний, як ...
 Голос, нібито ...
 Сильний, неначе ...
 Відважний, як ...

78. I. Прочитайте вірш. Якій історичній події він присвячений? У чому полягає героїзм учасників бою під Крутами?

День помирав, як недобитий лебідь,
 Ніч перейняла невимовний біль.
 Здригались зорі в сплотнілім небі
 І тихо падали в криваву заметіль.
 Стогнали Крути і молився вітер,
 Цілуючи скривавлені сліди:
 Вас мало, діти, вас так мало, діти,
 Супроти п'яної московської орди.
 В пекучий сніг... Навзнак... Не на коліна.
 Заплакав місяць в зоряну блакить.
 Всі – як один... Кріпися, Україно,
 Хоч їхня смерть вовік не відболить...

О. Яворська

II. Проаналізуйте метафори, звернення й порівняння. Які почуття переважають у творі? За допомогою яких засобів авторка передає їх?

Інформація про Крути є за цим покликанням: <http://kruty.org.ua/>.

79. Об'єднайтеся в групи. Доберіть і запишіть за визначений час якомога більше речень із народних пісень, у яких є риторичне звернення чи порівняння. Усно поясніть, з якою метою їх ужито.

80. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Поставте собі оцінку, обґрунтуйте її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

81. Напишіть есе «Крути в моїй пам'яті», у якому використайте риторичні фігури.

82. Уважно розгляньте «Книгу пам'яті полеглих за Україну» за цим покликанням: <http://memorybook.org.ua>. Зверніться до героїв зі словом вдячності. Підготуйте презентацію «Герої твої, Україно», у якій розкажіть про загиблих земляків.

83. Випишіть з українських поезій 7 речень з риторичними зверненнями. Поясніть роль їх.

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ МАТЕРІАЛІВ РОЗДІЛУ

Пам'ять родоводу

84. Запитання й завдання для самоперевірки

1. Який текст називають образним?
2. Як досягнути образності тексту?
3. Чому сприяє образність тексту?
4. Що спільного й відмінного між тропами й фігурами?

5. Що називають метафорою? Наведіть приклади.
6. Що таке метонімія? Наведіть приклади.
7. Які зв'язки використовують у процесі творення метонімії?
8. Які функції виконує метафора?
9. У чому особливість анафори як риторичної фігури?
10. Чим відрізняється риторичне запитання від питального речення?
11. У чому різниця між простим і риторичним звертанням?
12. З якою метою вдаються до порівнянь?
13. Пригадайте рядки сучасної української поезії, де є риторичні фігури.

85. І. Прочитайте текст, дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Що воно таке – «пам'ять родоводу», або, як іноді ще називають, «родовідна пам'ять»? У кожного є своє визначення, свій, так би мовити, погляд. Проте, незважаючи на розмаїття понять, це конкретна ознака, так чи інакше пов'язана з духовністю людського буття. Переконала мене в цьому недавнішня мандрівка в одне з поліських сіл... Вулиця, яка вела до залишків замку, уже закінчувалася, і, щоб погамувати спрагу, я зайшов до крайньої оселі. Поруч із ворітьми стояла криниця з журавлем, біля якої гралось хлоп'я. На прохання напиться води хлопчак відповів: «Зачекайте хвилину», – і побіг до хати. Невдовзі виніс кухлик, наповнив його джерелицею* і, простягаючи, традиційно побажав: «Пийте на здоров'я!». Така ввічливість здивувала, і я запитав, як звати його. «Як і дідуся – Остапом». – «Гарне, рідкісне ім'я, – подякувавши за гостинність, відповів я. – А хто ж твій дідусь?» – «Його вже нема – рік тому як помер. А був він учителем. Хочете, я покажу його портрет?» – і, не дочекавшись згоди, повів мене до хати.

...На чільному місці, поруч з Кобзарем, висів портрет чоловіка середніх літ зі світлим крутим чолом і довірливими очима. «Оце і є мій дідусь! – погордливо мовив хлоп'як. – Він так любив мене, і я його теж». – «А як величали твого дідуся?» – «Остапом Якубовичем. Дідусів тато, Якуб Несторович, був засланий у Сибір разом зі своїм батьком, – Нестором Лукичем, бо обоє відмовилися свідчити на користь панові...». – «Звідки це тобі відомо? – неабияк подивувала дитяча обізнаність родовідної історії. – Очевидно, тато розповів?» – «Про це я довідався у дідуся, – з погордою відповів онук. – За рік до смерті він провів у нашій школі вечір «Нашому роду нема переводу». На якому і я виступив. А знаєте, дядю, чимало учнів навіть не пам'ятали, як по батькові їхніх дідусів, але після того вечора всі зацікавилися своїм родоводом...».

Здається, дурничка – чи в багатьох сучасних родин знайдеш на стіні батьківські фотокартки. Зате стільки співаків, футболістів, колекцій етикеток з-під винних пляшок і цигаркових коробок! Еталоном комфортності, обличчям сучасної оселі стало натомість масове колекціонування кришталю, неужиткового посуду, дорогоцінних меблів...

Але чи вміємо ми приберегти хоч би звичайнісінькі листи від батькаматері?

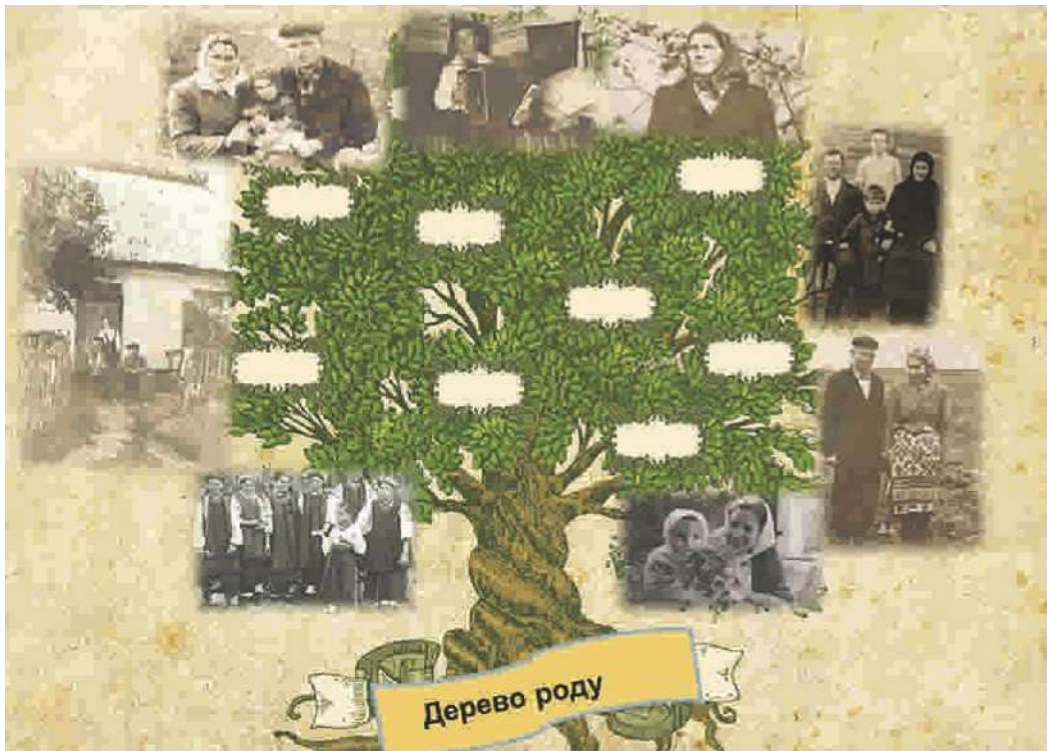
Вивішений на стіні портрет дідуся чи бабусі – це не просто данина традиції, а пам'ять про тих, хто творив історію, з кого треба брати приклад, який би успадкували наші діти. Там, де зникають пошанні

форми, переростаючи в лайливе старомодництво, у штучно приклеєні ярлики міщанства (хоч типовим зразком того ж таки міщанства є бездумне колекціонування кришталю чи нечитаних книжок), обов'язково зростає чортополохом* панібратське* ставлення до батьків, до старших, до святих істин (*В. Скуратівський*).

II. Запитання й завдання:

1. Що вас найбільше вразило в тексті?
2. Яку проблему порушує письменник? Сформулюйте її й запишіть.
3. Що для вас означає «родовідна пам'ять»?
4. Чому нею потрібно дорожити?
5. Охарактеризуйте хлопчика як онука. Що із його рис ви плекаєте в собі?
6. Що про свій родовід можете розповісти ви?
7. Назвіть імена й по батькові ваших дідусів, бабусь, прадідусів і прабабусь.
8. Чи любите ви спілкуватися зі своїми прабабусями/прадідусями? Що із розповідей вас найбільше вразило?
9. Які родинні атрибути* бережуть у вашому домі?
10. Хто з ваших предків гідний наслідування? Ким пишається ваш рід?
11. Що для вас є «еталоном комфортності»?
12. Знайдіть у тексті риторичні фігури. Яку роль вони виконують?

Морфологічна норма

§ 8. ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Культурне середовище – комфортне середовище

Коли цивілізація править у країні, люди можуть жити більш значущим і менш тривожним життям. Традиції минулого дбайливо зберігають, а спадок, який передали мудрі її доблесні предки, стає невичерпним джерелом багатства й добробуту для всіх (В. Черчилль).

Слово дня:

Далебі, всмак (усмак), шанобливо.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

Часом буває досить одного сонячного промінчика. Одного лагідного слова. Одного вітання. Однієї ласки. Так мало треба, аби зробити щасливими тих, хто перебуває поруч із нами. То чому ми цього не робимо? (Б. Ферреро)

86. Прочитайте епіграфи. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

1. Доберіть і запишіть слова, що асоціюються у вас із цивілізацією.

2. У чому, на вашу думку, полягає суть цивілізованого життя?

3. Яку роль ви відводите традиційній культурі?

4. Чим відрізняються традиційна й масова культури?

5. Чи згодні ви з думкою, що «культурне середовище – комфортне середовище»? Відповідь обґрунтуйте.

6. Що є складниками вашого комфортного середовища?

87. І. Прочитайте виразно текст. Сформулюйте й запишіть порушену в ньому проблему. Висловіть припущення щодо можливостей розв'язання її.

Культура – це передусім мудре й дбайливе поводження з довкіллям, пізнання людини, світу, явищ із метою налагодження й дотримання між ними гармонії.

Утрачаючи контакт із Всесвітом і природою, людина нищить водойми, гори, землю, віруючи в правду своєї сили. Втрата культури й звичаїв позначається на всьому.

Це стосується, зокрема, повітря, рослинності чи води, яку споконвіку вважали святою, бо вона дає життя всьому живому. А ми перестали шанувати її. Раніше воду пили зі струмка й джерельця, а нині це неможливо.

Загубився звичай поважати свого батька й матір, предків, свою землю, воду, рідну мову. У результаті втрачаємо їхню підтримку.

Коли ладування* в суспільстві, у стосунках між людьми, у ставленні людини до природи втрачається, настає розлад і руйнація як жорстока розплата (з *Інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

1. Висловіть своє ставлення до прочитаного.
2. Чи поділяєте ви думку автора, сформульовану в останньому реченні?
3. Як ми можемо протистояти процесам руйнації?
4. Пригадайте, які правила регулює морфологічна норма. Наведіть приклади.
5. Доберіть із тексту іменники, що можуть сполучатися з прикметниками *пізній, Ольжин, білолиций, кремезний, елітний, безкрайї, літній, український, житній*. Утворіть і запишіть словосполучення. Поставте їх у формі знахідного й орудного відмінків.

Відмінкові закінчення прикметників																																						
<ul style="list-style-type: none"> • Прикметники змінюються за... • Прикметники середнього роду мають такі самі закінчення, як... • Є лише різниця в закінченнях прикметників... 																																						
<p>Чоловічий рід тверда м'яка гр.</p> <table border="1"> <tr><td>Н.</td><td>-ий, -ій</td></tr> <tr><td>Р.</td><td>-ого, -ого</td></tr> <tr><td>Д.</td><td>-ому, -ому</td></tr> <tr><td>З. як Н.</td><td>або Р.</td></tr> <tr><td>О.</td><td>-им, -ім</td></tr> <tr><td>М.</td><td>-ому/-ім</td></tr> </table>	Н.	-ий, -ій	Р.	-ого, -ого	Д.	-ому, -ому	З. як Н.	або Р.	О.	-им, -ім	М.	-ому/-ім	<p>Жіночий рід тверда м'яка гр.</p> <table border="1"> <tr><td>Н.</td><td>-а, -я</td></tr> <tr><td>Р.</td><td>-ої, -ої</td></tr> <tr><td>Д.</td><td>-ій, -ій</td></tr> <tr><td>З. як Н.</td><td>-ю, -ю</td></tr> <tr><td>О.</td><td>-ою, -ою</td></tr> <tr><td>М.</td><td>-ій, -ій</td></tr> </table>	Н.	-а, -я	Р.	-ої, -ої	Д.	-ій, -ій	З. як Н.	-ю, -ю	О.	-ою, -ою	М.	-ій, -ій	<p>Множина тверда м'яка гр.</p> <table border="1"> <tr><td>Н.</td><td>-і, -і</td></tr> <tr><td>Р.</td><td>-их, -іх</td></tr> <tr><td>Д.</td><td>-им, -ім</td></tr> <tr><td>З. як Н.</td><td>або Р.</td></tr> <tr><td>О.</td><td>-ими, -іми</td></tr> <tr><td>М.</td><td>-их, -іх</td></tr> </table>	Н.	-і, -і	Р.	-их, -іх	Д.	-им, -ім	З. як Н.	або Р.	О.	-ими, -іми	М.	-их, -іх
Н.	-ий, -ій																																					
Р.	-ого, -ого																																					
Д.	-ому, -ому																																					
З. як Н.	або Р.																																					
О.	-им, -ім																																					
М.	-ому/-ім																																					
Н.	-а, -я																																					
Р.	-ої, -ої																																					
Д.	-ій, -ій																																					
З. як Н.	-ю, -ю																																					
О.	-ою, -ою																																					
М.	-ій, -ій																																					
Н.	-і, -і																																					
Р.	-их, -іх																																					
Д.	-им, -ім																																					
З. як Н.	або Р.																																					
О.	-ими, -іми																																					
М.	-их, -іх																																					

88. I. Прочитайте й запишіть словосполучення, поставивши їх у формі родового й орудного відмінків. Поясніть значення виділених слів. Назвіть прикметники, що формують комфортне середовище.

Гармонійні стосунки, ввічливий пасажир, **толерантні** співрозмовники, вечірній акорд, **естетична** насолода, **дружній** потиск, **достеменно** інформація, освітня програма, гостинні господарі, **крицевий** голос, ранішнє сонце, **незбуття** мрія, доброзичливе ставлення, **галантний** жест, рання відвідувачка, дорожня валіза.

II. Розкажіть про особливості відмінювання прикметників, використовуючи таблицю. Чому в таблиці немає прикметників середнього роду?

89. Прочитайте речення. Словосполучення, що в дужках, поставте в потрібному для контексту відмінку. Які елементи комфорту згадано в реченнях?

1. Звісно, жалкую. За тобою, за (білолиця Настуся), за (дзвінкоголосі дівчата), за (улюблена робота), за (вранішні шум) великого міста. 2. Мені здається, що немає (краща терапія), ніж прогулянка (вечірня вулиця), а від (осіння депресія) й невпевненості, від втоми й смутку – розмова з людьми... 3. Заварюючи (ранкова кава), вона щоразу вишукувала нові рецепти, вибирала філіжанки з (рельєфний візерунок), а поруч у (крихітна вазочка) ставила квіти, аромат яких додавав (витончені нотки) до смаку. 4. Мабуть, усі шанувальниці солодкої кави з вершками й (тертий шоколад) мріють посмакувати (справжня віденська кава).

90. I. Прочитайте речення. Випишіть іменники, від яких можна утворити прикметники. Усно поставте їх у формі давального й знахідного відмінків однини жіночого роду.

1. Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті. Звичайна хмара, сіра і осіння, пропише раптом барви золоті. 2. Розвиднилось траві – такі упали роси! 3. Сухі гілки – це вже вінок терновий. Останній клен світ за очі забіг. Залишиться єдиний лист кленовий – бетонний лист – розв'язкою доріг. 4. Синіє день, як пізні капусти. Приходив дощ, а потім було зимно. Віднесенський мій ліс! – він крила опустив. Нема грибів, хоч би який мізинок. 5. І в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже, цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже. 6. Моя бабусю, старша моя мамо! Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш! Якими я скажу тобі словами, що ти в мені повік не одболиш (Л. Костенко).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. До чого повертає нашу увагу Ліна Костенко?
2. Що для вас означає «мить потрясіння»?
3. У яких рядках звучить захоплення дивовижною красою природи?
4. До яких роздумів і висновків вас спонукають усі ці уривки поезії?

Екологія слова: стародавні, давні, прадавні (*а не древні*) народи; вередлива (*а не капризна*) дитина; надзвичайні заходи (*а не крайні міри*); тривалий (*а не довгий*) час; спільні (*а не загальні*) зусилля; зайвий (*а не лишній*) раз; улюблений (*а не любимий*) співак.

91. Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

92. Опишіть зимовий пейзаж, використовуючи відносні прикметники.

93. Підготуйте проект «Культура, яку обираємо ми». Обґрунтуйте свій вибір. У разі потреби використайте таблицю, уміщену в додатку (Додаток А), доповнивши чи скоротивши її.

94. Напишіть есе «Буває мить якогось потрясіння...».

§ 9. ВИЩИЙ І НАЙВИЩИЙ СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. СИНОНІМІЧНІ СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ РІЗНОГО СТУПЕНЯ ОЗНАКИ

Магія рідного дому

95. Запитання й завдання:

1. Як ви розумієте суть словосполучення *магія рідного дому*?
2. Що для вас означає «рідний дім»? Об'єднайтеся в пари й запропонуйте ключові слова, що визначають зміст цього поняття, і обговоріть їх.
3. Пригадайте/уявіть «рідний дім» ваших предків. Що є відмінного й спільного між ним і вашим сучасним домом? Яких ознак більше, а яких менше?
4. Які форми прикметника вам стали в нагоді?

96. Бесіда:

1. Що вам відомо про ступені порівняння прикметників?
2. Навіщо потрібні прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння?
3. Чи від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння?
4. Які помилки у вживанні різних ступенів порівняння прикметників вам доводилося виявляти в мовленні публічних людей?
5. Розгляньте таблицю й пригадайте, як творяться ступені порівняння прикметника.

97. Прочитайте словосполучення. Якою темою вони об'єднані? Випишіть ті, де є прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння. Усно утворіть усі форми вищого й найвищого ступенів.

Сухе зілля, тепла піч, білі рушники, рукотворні обереги, духмяний чебрець, новенький мисник, широка лава, дубовий стіл, свіжий хліб, холодний узвар, глиняна долівка, чорно-білі світлини, гілочка свяченої верби, полив'яний* кухлик, джерельна вода, маленькі віконця, мудра розмова, тихий спів, довга жердка, бабусина заповідь, давні образи.

98. Бесіда:

1. Чи однакові за значенням прикметники *старіший і старший, рідший і рідкіший, здоровіший і здоровий, товстіший і товщий, кращий і найкращий?*
2. У чому особливості творення простої форми вищого й найвищого ступенів порівняння від прикметників *поганий, великий, малий?*

99. I. Прочитайте речення. Від прикметників, що в дужках, утворіть форму вищого чи найвищого ступенів. У якому випадку доцільно вживати форму вищого, а в якому – найвищого ступеня?

1. (*Щасливий*) день той, у якому стається диво. (*Щасливий*) пора – дитинство. (*Щасливий*) свято – коли отримуєш мандаринки. Байдуже, Новий рік це чи Миколая, Різдво (*С. Черній*). 2. Те саме Різдво, і вечеря, і люди – (*близький, рідний*)! (*Н. Данилюк*). 3. Інна мала довгу-предовгу косу, що струменіла через плече до пояса (*А. Хома*). 4. Бо з кожним Різдвом ти стаєш на відтінок (*світлий*), на градус (*теплий*), (*легкий*) хоч би на грам (*Н. Данилюк*). 5. Найкраще спиться в рідній хаті, (*гарний*) цвіт в своїм саду, (*близький*) стежечка прим'ята та, по якій додому йду (*Г. Удовиченко*). 6. Збоку росте (*мала*) рум'яна паска – буде смачна потіха мені малій (*Н. Данилюк*). 7. Люблю цей край. Усі його стежки ведуть в широкополе добровілля і доброслів'я. Щірі земляки (*великий*) хліб на рушники кладуть – стрічають гостя (*І. Низовий*).

II. Зверніть увагу на ступінь ознаки прикметника в третьому реченні. Розгляньте таблицю й поясніть цей приклад.

Складеній формі вищого й найвищого ступенів надають перевагу в науковому й офіційно-діловому стилях.

Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки

№ п/п	Засіб	Приклади
1.	Префікси пре-, над-, все-(усе-), з-, ультра-, архі-, супер-, -уват(-юват-), -ав(-яв):	<i>Прегарний, надкороткий, всезагальний, завеликий білуватий, ультрапотужний, суперсучасний; золотавий, білявий;</i>
2.	Частки чи-, що-, як :	<i>чималенький, щонайлегший, якнайшвидший, якнайспритніший;</i>
3.	Суфікси -ущ(-ющ-), -енн-, -анн(-янн-), -езн-:	<i>довжелезний, височенний, худющий, м'якущий, старезний;</i>
4.	Прислівники дуже, вельми, занадто, мало, вкрай, особливо, зовсім, надзвичайно, трохи, дещо, злегка, трохи, ледь, не дуже та ін. :	<i>дуже вдалих, вельми цікавий, занадто солодкий, зовсім, надзвичайно важливий, трохи популярний, дещо повільний, трохи повільний, не дуже смачний, ледь теплий.</i>

100. Розгляньте таблицю. Випишіть із речень прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння за допомогою зазначених у ній засобів. Усно утворіть.

1. На вітах кошлатих вигойдуює велет-горіх ранкових пташок дивовижні пісні-перегуки, рипить перестигло старенький дубовий поріг, сухим різнотрав'ям пропахли бабусині руки (*Н. Данилюк*). 2. Живуть собі пліч-о-пліч у красі світи природи й вільної людини (*Н. Данилюк*). 3. У світлу пору сивого Різдва тут кожна хата просить вас до столу і молитвами щирими слова летять, мов сніг, до Божого престолу (*Н. Данилюк*). 4. Приємні, теплі відчуття розпашілого горнятка грайливо пощипують долоні (*С. Черній*). 5. Місце для будівництва хати вважалося гарним, якщо город за хатою виходив до річки або ставка (*з Інтернету*).

101. І. Прочитайте вірш. Яку думку утверджує авторка поезії? Як ви ставитеся до порушеної проблеми? Сформулюйте й запишіть своє ставлення кількома реченнями. Усно доберіть до кожного іменника якісний прикметник, утворіть обидві форми вищого ступеня.

Світлиця

Вибілю хатину, вимію віконця.
 Випрошу в бабусі давні образи.
 Рушники розвішу – квітами до сонця,
 Й запрошу в світлицю – світлу від краси.
 На різдвяні свята – занесу калину.
 На святки клечані – клечання* з роси.
 Хай в світлиці буде видно всю Україну,
 Хай у ній лунають друзів голоси.
 За столом широким буде що згадати.
 Про поганців змовчмо – славних пом'янем.

Тож нехай довіку в ній святиться Мати,
 Й коровай високий, той, що хлібом звем.
 Хай щебечуть діти у новій світлиці,
 Хай в ній завжди буде тісно від гостей.
 Будь, моя світлице, щедра на гостинці,
 Будь, моя світлице, світла на людей!
Н. Бакай

II. У людей старшого покоління суть поняття «рідний дім» визначають елементи будівлі (сволок, поріг, вікна, стріха, долівка, покуть, піч...), деталі інтер'єру (скриня, лава, мисник, колюска, рушники...), звичаї й традиції (колядування, свята вечерея, пошанування батьків, хрестини...), члени родини (батько, мати, дідусь, бабуся, діти, внуки...), що є сакральними, ваговитими, ціннісними. Зобразіть уявний (бажаний) образ рідного дому, запишіть головні слова, що визначають суть і наповнюють ваш дім змістом.

Екологія слова: Найкраще, якнайкраще, щонайкраще (*а не краще всього*); прихована хиба (*а не скритий недолік*); найкращі з-посеред інших (*а не кращі з кращих*); справа делікатна (*а не тонка*); давній (*а не старий*) друг; товариські стосунки (*а не відносини*).

102. Здійсніть рефлексію за довільною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

103. Напишіть есе на одну з тем: «Музика мого дому», «Приваби мого дому», «Чим є для мене мій дім?».

104. Випишіть із «Книги рекордів України» 7 речень з прикметниками у формі вищого й найвищого ступенів порівняння.

105. Укладіть і запишіть перелік назв премій, конкурсів, рейтингів з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

106. Складіть текст порівняльної розповіді про ваше дитинство й дитинство ваших предків (дідуся, бабусі, прадідуся, прабабусі), використовуючи прикметники вищого ступеня порівняння.

107. Випишіть із текстів ЗМІ 7 прикладів помилкового творення ступенів порівняння прикметників.

108. Підготуйте розповідь про себе, використовуючи словосполучення: «найголовніше моє завдання», «найважливіші люди в моєму житті», «найцікавіша книжка», «найбільше досягнення», «більш ефективний спосіб», «найбільш бажаний результат», «найяскравіша подія», «найсумніша подія», «найважча перешкода», «найкращіший вчинок», «найкраща підтримка», «найдорожча людина».

§ 10. ПРИКМЕТНИКИ, ЩО ПЕРЕЙШЛИ В ІМЕННИКИ

Підприємливість, гідна наслідування

109. Бесіда:

1. Доберіть синонім до слова *підприємливість*. Що означають ці слова?
2. Про кого з відомих людей ви могли б сказати «підприємливий»?
3. Розгляньте світлини. Що вам відомо про людей, які на них зображені?
4. Про цих людей дослідники пишуть, що вони демонстрували найвищі зразки європейських стилів у своєму житті, показуючи також найвищі зразки успішності в бізнесі, у громадській, музичній чи літературній діяльності. Наведіть приклади на підтвердження цієї тези.

110. Прочитайте речення. Знайдіть у них спільнокореневі слова. Скажіть, чи потрібно прагнути бути підприємливими. Чому?

1. Про підприємливість греків свідчить відкриття в 1818 р. друкарні, а в 1820-1830-х рр. саме грецьку мову можна було найчастіше почути на вулицях Одеси (*В. Шандра*). 2. Часті безтямні війни відкидали місто назад, але підприємливий Бардіїв швидко оговтувався і продовжував розбудовуватися. 3. Щоб розвинути у своїх співробітників підприєм-

ницький дух і відчуття незалежності, компанії-лідери виховують у них прагнення до новаторства (Т. Пітерс). 4. Людину почали шанувати не стільки за її походження, скільки за підприємливість, працьовитість, знання (О. Гісем).

Екологія слова: Гаяти, марнувати (*а не губити*) час; тритомний (*а не трьохтомний*) словник; крайня потреба (*а не гостра необхідність*); залізниця (*а не залізна дорога*); змушувати (*а не заставляти*) працювати.

111. Прочитайте речення в обох колонках таблиці. Порівняйте виділені прикметники. Чим вони відрізняються?

1.	Запам'ятайте, шановний , у бізнесі можна обманути лише один раз, а після того ваша справа безнадійно програна (М. Слабошпицький).	« Шановний добродію, – відповів містер Коллінз, – я дуже вдячний Вам за це дружнє попередження» (Дж. Остен).
2.	Я роблю немало корисних речей для бідних : даю кошти на клініки й шпитали, старечі дома, на видання книжок, спорудження шкіл (П. Яцик).	Упродовж тижня студенти з червоними коробками збирали гроші на подарунки для дітей з бідних сімей (з Інтернету).
3.	В усі часи були й будуть працелюбні й ледачі, розумні й зарозумілі, винахідливі й нездатні (М. Слабошпицький).	Розумні люди впродовж усіх віків намагалися зробити світ бодай не таким смішним (М. Кореллі).
4.	Виживає не найсильніший , а найчутливіший до змін (Ч. Дарвін).	Найсильніший ворог на твоєму шляху до успіху – ти сам (http://kp.sells.com.ua).

Одним зі способів творення іменників є перехід інших частин мови до розряду цих слів. Зокрема, прикметники можуть набувати ознак предметності, тобто відповідати на питання іменника й виконувати властиві йому синтаксичні ролі. Такий перехід є частковим, оскільки прикметники зберігають свої граматичні ознаки (змінюються за родами, числами й відмінками).

112. І. Прочитайте й запишіть речення, у яких є прикметники, що перейшли в іменники. Підкресліть їх. Які ознаки прикметника вони зберігають?

1. І хоч сам був представником вищого класу, Черчилль усе ж визнавав, що майбутнє нації залежить від того, чи гарантує уряд народові мінімальні стандарти життя. 2. Свої почуття до нареченої Вінстон не стримував у листі до її матері. 3. Кліментина забезпечувала міцний тил своєму чоловікові, кар'єра якого просувалася вперед, однак вона не збиралася бути дружиною, що не виходить з тіні свого благовірного. 4. Кар'єру Черчилля спочатку як військового, а потім як політика важко назвати запаморочливою. 5. У своїй промові в 1943 році Черчилль зазначав: «Мене дуже зацікавило питання «спрощеної англійської». Використання її принесло б нам більше тривалої користі, ніж анексія великих провінцій». 6. Це питання цікавить учених протягом кількох десятиліть, але й досі лишається без відповіді. 7. І коли нарешті перемога стала реальністю, Черчилль передусім віддав належне всій країні, сказавши в своїй промові: «Це ваша перемога!». 8. Якимось Вінстон, ви-

давши себе за свого камердинера, відповів: «Пан Черчилль – людина з простими смаками; він легко задовольняється найкращим» (Д. Сміт).

II. Про кого йдеться в реченнях? Що вам відомо про цю людину? Чи можна В. Черчилля назвати підприємливим?

113. I. Прочитайте речення. Усно перекажіть їх, зберігаючи прикметники, що перейшли в іменники. Які ознаки прикметника вони зберегли, а які – ні.

1. Здібний, освічений Миклашевський **упевнено** долав шаблі службової ієрархії: ніжинський полковий осавул, генеральний** хорунжий, генеральний осавул, полковник стародубський. Несподівано для всіх він виявляє себе **рідкісно** підприємливим чоловіком. 2. Тарновський-старший не просто спілкувався з відомими культурними діячами (Шевченком, Кулішем, Білозерським, Костомаровим, Гулаком...), він активно допомагав їм. 3. Дивним був цей поміщик на прізвище Чикаленко: високих урядників і поліцейських він дивував і дратував українофільськими* настроями. 4. В усіх спогадах, які дійшли до нас, неодмінно говориться про гуманне, добре, шляхетне: як колекціонував Чикаленко українські слова, як для **підтримки** української мови **не шкодував** грошей. 5. Могили і великих, і навіть малих людей живуть доти, доки ними дорожать, доки живі підтримують їхнє життя (М. Слабошпицький). 6. Від батьків та рідних Варвара Ханенко, донька Миколи Терещенка, повною мірою ввібрала дух турботи, обов'язок ділитися, допомагати, підтримувати (Г. Рудик).

II. Що вам відомо про підприємливість згаданих тут людей? Поясніть написання виділених слів.

114. Складіть по двоє речень із кожним зі слів, продемонструвавши різницю між прикметником, що перейшов в іменник, і звичайним прикметником.

Луговий, набережна, рідні, знайома, старе.

115. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що сьогодні є вашим досягненням?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

116. Випишіть 7 прислів'їв і приказок, у яких є прикметники, що перейшли в іменники.

117. Підготуйте есе «Підприємливість, гідна подиву».

118. Прочитайте книжку М. Слабошпицького «Українські меценати». Дайте відповіді на запитання:

1. Про кого й чому автор пише: «В історії України немає аналога такої родини?»

2. Кого письменник називає людиною, «якій було тісно в своєму часі»?

3. Якими були масштаби добродійництва гетьмана Сагайдачного?

4. Чому постать Івана Мазепи М. Слабошпицький називає «чи не найзагадковішою в усій нашій історії»?

119. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 11. ПРИСЛІВНИК. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ

Екологічний рух в Україні й світі

Найясніший шлях до Всесвіту
лежить через незайманий ліс.

Дж. Мюір

Волає захисту природа – ми
не можемо бути байдужими.

О. Гончар

120. Запитання й завдання:

1. Прочитайте епіграфи й висловіть своє ставлення до змісту їх.
2. Що для вас означає – «ладити з природою»?
3. Розгляньте плакати, із яких зроблено колаж. Чи правильно ми живемо?
4. Якого захисту потребує сьогодні природа?
5. Що вам відомо про екологічні проблеми краю? Які з них відображено на колажі?
6. Розкажіть про це, використовуючи слова з рубрики «слово дня».

121. I. Прочитайте речення. Що вони означають? Які з них дотичні до проблеми екології? Доберіть контекст на підтвердження відповіді.

1. Легко сказати, важко зробити.
2. Поспішай поволі.
3. «Добре» й «швидко» бувають разом рідко.
4. Скрізь добре, а дома найкраще.
5. Скупому завжди мало.
6. Хто рано встає, тому доля дає.
7. Тихо, хоч мак сій.
8. Криве дерево, але рівно горить (*Нар. творчість*).

II. Випишіть прислівники. Підкресліть ті, від яких можна утворити ступінь порівняння. Поясніть, чому.

122. I. Запишіть речення. Підкресліть прислівники у формі ступенів порівняння. Пригадайте, від яких прислівників і як утворюємо ступені порівняння.

1. З кожним днем дикої природи на нашій планеті стає все менше (*В. Придатко*).
2. На жаль, набагато легше створити пустелю, ніж ліс (*Дж. Лавлок*).
3. На пні сухому всістися зручніше, припасти зором до пожежі крон і слухати, як вітер світ колише, співає з потічками в уні-

сон (Н. Данилюк). 4. Більше лісу – більше снігу, більше снігу – більше хліба. 5. З високого коня *почесніше*, але *гірше* падати. 6. Дерево з глибоким корінням *найменше* боїться вітру. 7. Добре чути далеко, а зле ще *далі*. 8. Швидше жніть до обніжка, то буде пирогів діжка. 9. Веселе дерево весело й співає (Нар. творчість).

II. Запитання й завдання:

1. Поясніть, як ви розумієте зміст 4-ого, 6-ого і 7-ого речень.

2. До яких проблем привертають увагу автори 2-ого й 3-ого речень?

3. Накресліть і заповніть схему «Ступені порівняння прислівників» за аналогією до таблиці «Ступені порівняння прикметників» (§ 9).

123. Об'єднайтеся в пари й виконайте завдання. Доберіть і запишіть поради скептикам, які переконані, що від нас нічого не залежить, що одна людина не спроможна вплинути на стан довкілля. У реченнях використайте прислівники у формі вищого/найвищого ступенів. Спільно зробіть висновки й визначте, у кого найбільше дієвих порад, чиї поради найоригінальніші.

124. I. Прочитайте прислів'я і приказки про ліс. Поясніть, як ви розумієте суть їх. Чому народ такого значення надавав лісові, деревам?

1. Ліс сам себе чистить. 2. Слухай, діброво, що ліс говорить. 3. Як у лісі гукнеш – так і відгукнеться. 4. Де верба, там і вода. 5. Де дуби – там і гриби. 6. Велике дерево поволі росте. 7. Хто не садив дерева, тому не лежати в затінку. 8. Сад улітку – що кожух узимку. 9. Що в лісі вродиться, те в дворі згодиться (Нар. творчість).

II. Об'єднайтеся в пари. Запишіть за відведений час якомога більше назв птахів, що живуть у лісах України. Розгляньте світлини. Кого з цих птахів ви знаєте? Скільки видів жайворонків вам відомо? Яку птаху називають чубатим жайворонком? Зверте свої відповіді за **додатком Б**. Цікава інформація про птахів за цим покликанням: <http://pernatidruzi.org.ua>.

125. I. Прочитайте й запишіть прислівники. Поясніть, що вони означають. Складіть із ними словосполучення. Чи послуговуєтеся ви цими словами у своєму мовленні?

Бездоганно, бігцем, босоніж, вглиб, удосвіта, вдосталь, віднедавна, відтак, відтоді, власноруч, водночас, востанне, врізнобіч, кепсько, усмак, зусібіч, голіруч, деінде, доладно, достеменно.

II. Об'єднайтеся в пари. Поставте один одному запитання на екологічну тему, відповідаючи на які, необхідно вжити будь-який із цих прислівників.

126. Об'єднайтеся в групи для підготовки проекту «Швидка крилатим допомога».

Через різкі перепади температур і холодну погоду взимку нерідко потребують нашої підтримки птахи. До цього потрібно бути готовими. Прочитайте завдання. Складіть і запишіть план спільної роботи.

1. З'ясуйте, які птахи й у якій місцевості найчастіше потерпають від холоду. Які небезпеки підстерігають птахів у будь-яку пору?
2. Розгляньте світлини. Що вам відомо про порятунок лелек?
3. Дізнайтеся, чого не варто робити, щоб не нашкодити птахам.
4. Куди потрібно звертатися за допомогою, якщо самим не впоратися?
5. Вивчіть досвід людей, яким доводилося рятувати пернатих.
6. Яким має бути раціон для цих пташок і як їх годувати?
7. Чи відомо вам, скільки із 10-и синиць доживає до весни?

Екологія слова: Звалище (*а не свалка*); сміття (*а не мусор*); добрі (*а не благі*) наміри; деінде, в іншому (*а не в другому*) місці; вживати заходів (*а не міри*).

127. Підсумуйте й оцініть свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашньої роботи.

128. Сформулюйте й запишіть 5 найважливіших екологічних проблем в Україні. Усно запропонуйте способи розв'язання однієї з них.

129. Напишіть есе на одну з тем «І до землі вклонитися деревам...» (Н. Данилюк), «Спасибі вам, старі, як світ Горгани*» (Н. Данилюк).

130. Підготуйте проект «Швидка крилатим допомога».

131. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 12. СКЛАДНІ ВИПАДКИ УЗГОДЖЕННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКА

Вплив продуктів харчування на здоров'я людини

132. Бесіда:

1. Прочитайте афоризми й поясніть, як ви їх розумієте.
2. Як часто ви маєте справу з числівниками?
3. Які правила вживання числівників є потреба повторити?

133. I. Прочитайте перлини народної мудрості. Поясніть зміст їх. Якого значення народ надавав їжі?

1. Хліб усьому голова.
2. Борщі каша – їжа наша.
3. Занадто багато кухарів псують юшку.
4. Паляниця – хлібова сестриця.
5. Житній хліб пшеничному калачеві дід.
6. Вареники-мученики: в окропі кипіли, велику муку терпіли.
7. Як молодий бував, то сорок вареників з'їдав, а тепер хамелю-хамелю – насилу п'ятдесят умелю.
8. Галушка та лемішка – хлібу перемішка.
9. Млин меле водою, а чоловік живе їдою.
10. Хата гарна пирогами.
11. Суп – хоч голову мий.
12. Однією ягодою не наїсися (*Нар. творчість*).

II. Бесіда:

1. Які з прислів'їв висловлюють ставлення до страв, які застерігають, радять, а які – свідчать про природне почуття гумору українців?
2. Яким чином числівники дотичні до сфери кулінарії?
3. Поставте один одному запитання, що стосуються продуктів харчування. Відповідь обов'язково повинна містити числівник.

Екологія слова: Численні (*а не багаточисленні*) відвідувачі; понад (*а не більше ніж*) триста; приблизно сім (*а не біля семи*) відсотків; борг становить три мільйони (*а не складає три мільйона*); стосується (*а не відноситься до*) 18 століття; наприкінці (*а не в кінці*) 19 століття; 50,3 відсотка (*а не відсотків*); кілька років тому (*а не тому назад*).

134. I. Розгляньте таблицю. Пригадайте правила узгодження числівників з іменниками.

№ п/п	Числівники	Форма іменника	Приклади
1.	Один, одна одне	Числівник узгоджується з іменником	Один грам, одна ложка, одне яйце;
2.	Два, три, чотири	Називний відмінок однини	Два грами; три дні; чотири рецепти;
3.	5 і більше, збірні числівники, а також нуль, тисяча, мільйон, мільярд	Родовий множини	П'ять порцій, трое яблук, триста кілокалорій, нуль градусів, двадцять літрів;
4.	Дробові	Родовий однини	Дві треті відсотка; півтора кілограма, півтори доби, але півтора гривень;
		Іменник зі значенням збірності – родовий множини	Дві треті склянки, дві п'яті виробів;
5.	Дробову частину (половина, чверть) приєднують прийменники з, із	Іменник залежить від числівника, що виражає цілу частину мішаного дробу.	Один із половиною кілограм, два з половиною дні, п'ять із чвертю років.

II. Запишіть словосполучення, узгодивши іменники з числівниками.

1 (апельсин), 5 (кілограм), 4 (складник), 17 (порція), півтора (місяць), 350 (кілокалорія), 2 (тиждень), сім з половиною (день), 93 (відсоток), 100 (грам), 94 (бал), 40 (кілограм), двоє (відро).

135. Бесіда:

1. Під час відмінювання яких числівників найчастіше мовці допускають помилки?
2. Відмінювання яких числівників ви запам'ятали найкраще?
3. Чим зумовлені два варіанти закінчень у знахідному відмінку (*наприклад: сім і сімох, чотирнадцять і чотирнадцятьох*)?

136. Прочитайте слова. Які з них відмінюємо за однаковою моделлю? Згрупуйте за цією ознакою числівники й запишіть. Зверте за таблицею з [додатку В](#).

Десять, двісті, сорок, сімнадцять, мільйон, чотири, дванадцять, один, вісімсот, одинадцять, сорок, мільярд, тридцять, п'ять, шістдесят, багато, сім, одна, п'ятсот, дев'яносто, триста, двадцятий, дев'ятсот, тисяча, вісім, перший, кільканадцять, четверо.

137. Запишіть речення, узгодивши числівники з іменниками. Поясніть.

1. Учені визначили норму споживання сиру – до 100-150 (г) за один раз. 2. Кавове дерево живе 60-70 (рік). 3. Упродовж року людина споживає 5,5 (кг) солі. 4. За життя людина споживає 43 (т) їжі. 5. Підліток потребує на 0,5 (кг) більше поживних речовин, ніж дорослий. 6. У чашці чорної кави без цукру 0 (калорія). 7. Для отримання 30-ти (г) меду 200 (бджола) повинні збирати нектар упродовж дня. 8. Цибуля й часник – ефективні засоби детоксикації організму. Ці 2 (продукт) завжди йдуть пліч-о-пліч, тому що їхні лікувальні властивості та вплив на організм дуже схожі. 9. За 70 (рік) життя людина споживає приблизно 50-52 (т) води, 10 (т) вуглеводів, 2,5 (т) білків і 200-300 (кг) мінеральних речовин (з *Інтернету*). 10. Червоний, зелений, холодний – 3 (різновид) традиційного борщу в Україні (*Л. Левченко*).

138. I. Прочитайте речення вголос, поставивши у потрібній формі числівники.

1. Перший суп був зварений із м'яса бегемота близько 6 тисяч років тому. 2. Найбільшою за величиною стравою вважають смаженого верблюда. Її подавали при дворах правителів Марокко сотні років тому й продовжують готувати досі на бедуйських весіллях. Верблюда фарширують 1 бараном, 20 курми, 60 яйцями й (багато) іншими інгредієнтами (<https://mandry.cafe>). 3. У 100 грамах волоського горіха міститься від 1300 до 1700 міліграмів вітаміну С, що активізує клітини, які стимулюють імунну систему (*А. Ключко*). 4. Для приготування борщу використовують близько 20 складників. 5. Авокадо відрізняється від інших продуктів тим, що в ньому до 77 % здорових жирів. 6. Гарбуз запікаємо в духовці, розігрітій до 170 градусів. 7. У 100 грамах вівсяних пластівців міститься близько 350 кілокалорій. 8. Каві як напою вже більше 700 років. 9. Здоровій дитині 11-13 років для забезпечення організму енергією необхідно близько 2500 кілокалорій на день (з *Інтернету*).

II. Які числівники й у якому відмінку мають синонімічні закінчення?

139. Прочитайте речення. Словосполучення, у складі яких є числівники, випишіть, синонімічні закінчення запишіть у дужках. Визначте комунікативний намір автора. Яка інформація для вас нова? Яких порад ви дотримуєтеся, а яких ні?

1. З'їдайте щодня від 400 до 500 г різноманітних овочів і фруктів. 2. Калорійність деяких йогуртів і соків досягає 700-800 кілокалорій, а кількість цукру в них утричі більша за рекомендовану денну норму. 3. Важливо пам'ятати, що шлунок людини не перевищує 350-450 см³, а отже «про запас» їсти марно й навіть шкідливо. 4. Є кілька видів їстівного насіння, яке за поживністю може зрівнятися з овочами, рибою і м'ясом. Зокрема, 2 столові ложки гарбузового насіння збагатять вас 25% необхідного магнію на день. 5. Ніколи не додавайте мед у гарячий чай або будь-який інший напій, якщо його температура понад 40 градусів. 6. 100 грамів шоколаду містить близько 530 кілокалорій, 100 грамів олії – близько 870 кілокалорій. 7. Добовий раціон підлітків, за підрахунками вчених, має сягати 2350-2500 кілокалорій (з *Інтернету*).

140. Проаналізуйте урок. Що є вашими досягненнями сьогодні? Яка інформація для вас нова й корисна? Що ви пригадали й закріпили?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

141. Прочитайте речення. Знайдіть і запишіть назви продуктів, що є джерелами магнію для людини. За якою ознакою згруповано продукти на світлині? Поцікавтеся, у якій кількості потрібно їх споживати. Підготуйте усну розповідь про користь магнію для людського організму. Подані речення використайте як вступ.

Магній бере участь у більш ніж 300 реакціях, необхідних для функціонування вашого організму, покращує травлення і здоров'я зубів, формує кістки, активізує роботу більше 50% ферментів в організмі. Організм людини потребує щодня від 350 до 500 мг магнію на добу (<https://harchi.info/encyclopedia/magniy>).

142. Пригадайте або знайдіть рецепт вашої улюбленої страви. Запишіть і перекажіть його. Правильно вживайте числівники.

143. Доберіть і запишіть 7 цікавих (несподіваних) запитань на кулінарну тему. Обов'язкова умова: відповіді мають містити числівники.

144. Знайдіть відповідь на запитання: Чому для сервізів вибрано саме 12, а не інше число?

145. Кожен рецепт книжки Ю. Винничука «Галицька кухня» – цікава й смачна зустріч із 70 видатними галицькими діячами. Прочитайте й перекажіть кілька рецептів приготування страв, що найбільше вам сподобалися. Погортати сторінки книжки можна за цим покликанням: <https://starylev.com.ua/galytska-kuhnya-0>.

146. Прочитайте текст «Мої 10 улюблених мовних фактів про солодке» Аліни Акуленко (додаток Г). Проведіть невелике дослідження й напишіть висновки на одну з тем: «10 найтипівіших кулінарних помилок», «Меню закладів харчування: робота над помилками» (запропонуйте свій варіант).

§ 13. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКА

Простори твої, Україно

147. Бесіда:

1. Прочитайте епіграфи. До чого закликають автори?
2. Наскільки важливо для людини милуватися красою довкілля й радіти їй?
3. А які «прикраси» приніс вам ранок сьогодні? Що змусило вас посміхнутися й затримати погляд?
4. Що для вас є джерелами земної краси?

148. Прочитайте речення вголос, ставлячи правильно числівники у відмінкову форму. Поясніть написання виділених слів.

1. Неймовірно барвиста панорама відкривається з вершини найвищої гори – Стрий, що досягає практично 1700 метрів. 2. Екологічна пам'ятка природи «Скелі Довбуша» – **природна** фортеця періоду Х століття – лежить на висоті 670 метрів над рівнем моря. Це **скелясті** виступи пісковиків **заввишки** до 80 метрів, що утворилися понад 70 **мільйонів** років тому на дні моря. Кам'яний лабіринт, завширшки близько 200 метрів, розтягнувся зі **сходу** на захід майже на 1000 метрів. 3. На високогірних ландшафтах Свидовця збереглися давні карові* озера – льодовикові цирки*. Також тут, на висоті 1400 м над рівнем моря, **розташована** найвисокогірніша лижна база України. 4. Бескид – найвища українська залізнична станція, розташована на висоті 790 метрів над рівнем моря. Ще один рекорд цієї місцини – найдовший залізничний тунель «Скотарське – Бескиди» протяжністю 1747 метрів. 5. Лиш уявіть: ви стоїте на високій скелі, у якій 1000 років тому було засновано **Свято-Михайлівський чоловічий монастир**. А внизу – заплави Дніпра, що простяглися на 1590 гектарах.

149.1. Прочитайте текст мовчки. Відклавши підручник, запишіть по пам'яті 5-7 ключових слів. Складіть і запишіть запитання, відповідаючи на які, перекажіть текст довільно, відтворивши якомога більше числівників.

На півночі Чернівецької області протікає **чарівна** річка Дністер – друга після Дніпра водна артерія України. Сукупно зі своєю долиною Дністер утворює надзвичайно мальовничий каньйон* зі стрімкими схилами й глибиною врізання від 60 до 130 метрів. Дніпровський каньйон визнано одним із 7 чудес природи України. **Русл**о річки дуже звивисте, його ширина змінюється в межах 60-200 метрів, а середні глибини становлять від 1,5 до 3,5 метрів. Від села Атаки розпочинається Дністровське водосховище, де швидкість течії значно вповільнюється, а сама річка стає набагато ширшою й глибшою. Далі по течії середні глибини зростають до 22 метрів, а ширина **русла** збільшується до 800-1000 метрів. Тут **Дністер** утворює мальовничу Вороновицьку меандру*, де біля села Нагоряни розташована унікальна пам'ятка природи – Шишкові горби (За І. Мелікою).

II. Хто з вас бував у цих місцях? Поділіться враженнями. Доповніть текст інформацією, що містить числівники. Як правильно наголосити виділені слова?

Шишкові горби. Ігор Меліка

150. Запишіть словосполучення. Поясніть, що вони означають. Які з них можуть поєднуватися з числівниками? Усно складіть речення з ними.

Сліпий дощ, світлий сум, рожевий серпанок, бабине літечко, барвистий розмай, хрещатий барвінок, кошлаті віти, пишний оберемок, кроки безтурботні, замша скошених полів, бурштинове саяво.

151. I. Об'єднайтеся в групи для виконання завдань. Дайте письмові розгорнуті відповіді на запитання. Кожна відповідь має містити числівники.

1. Скільки озер розміщено на території України? А скільки ви можете назвати?
 2. Як зветься найбільше озеро в Україні, довжина якого сягає 39 км, ширина – до 15 км, загальна площа водойми – 149 км²?
 3. Довжина цього озера сягає 7,8 км, а ширина – 4,1 км, загальна площа – 27,5 км². Це найглибше озеро України, максимальна його глибина – 58,4 м. Назвіть його.
 4. Довжина цього озера становить 7,8 км, ширина – 4,1 км. Найбільша глибина – 3,2 м. Та вирізняє його те, що це найбільш високогірне озеро України – 1801 м над рівнем моря. Про яку водойму йдеться?
 5. Вода цього озера є аналогом Мертвого моря, оскільки виникло воно на дні соляної шахти. Солоність води сягає 32-35%, тому під час занурення є відчуття невагомості.

II. Відповіді звірте у додатку Г.

Водоспад Шунім

м. Заліщики

152. Розгляньте світлини. Що вам відомо про ці мальовничі куточки України? Складіть про них кілька речень, використовуючи числівники.

153. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

154. Випишіть з «Книги рекордів України» (Природа навколо нас) 7 речень зі складеними числівниками. Книгу можна читати за цим покликанням: <http://www.dk-books.com/upload/iblock/105/1051cd3b7ab4073a0730e5e83ae9d9e5.pdf>.

155. Підготуйте усну розповідь про річку Дніпро в цифрах. Уживайте правильно числівники.

156. Оберіть маршрут туристичного походу в Карпати за цим покликанням: <http://igormelika.com.ua/rozklad-fototur-pohodiv> чи в інший куточок України. Напишіть план і письмово визначте бюджет.

157. Напишіть есе на тему «Омріяна мандрівка», «Місця, що манять і приваблюють мене».

§ 14. ДІЕСЛІВНІ ФОРМИ

Створюймо команди успіху

Натхнення творчість Розвиток Успіх Час команда удача ПЛАН
 Досягнення Самореалізація Прочитай Дисципліна Час діяти Мрія

Я ЗМОЖУ! Мета Рішення ЗУСІ
 Допитливість Я хочу! Наполегливість
 Розуміння Активність Самоаналіз АКТ

Якщо ви прагнете досягти успіху й щастя, переконайтеся, що кожна ваша думка й кожен учинок ведуть вас у цьому напрямі.
 Б. Трейсі

Прокидаючись, уранці запитай себе:
 "Що я повинен робити?"
 Увечері, перш ніж заснути, -
 "Що я зробив?"
 Піфагор

Слово дня:
 Гуртуватися,
 спекатися.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

158. І. Прочитайте речення. Поясніть, як ви розумієте суть їх. Чи згодні ви з авторами? Які цінності «дає успіх»?

1. Життя – не іменник, а дієслово (*Ш. Гілман*). 2. Коли спіткнешся, думай про політ, не про каміння, а про світлі зорі (*Н. Данилюк*). 3. Прагніть не успіху, а цінностей, які він дає (*А. Ейнштейн*). 4. Є два найважливіших дні в твоєму житті: день, коли ти з'явився на світ, і день, коли ти зрозумів навіщо (*М. Твен*).

II. Охарактеризуйте кожне дієслово за граматичними ознаками.

Дієслівні форми

№ п/п	Форма	Ознаки	Приклади
1.	Неозначена	Відповідає на запитання <i>що робити?</i> <i>що зробити?</i>	Один із найважливіших способів <i>заявити</i> про свою цілісність – не <i>говорити</i> погано про відсутніх (<i>С. Кові</i>).
2.	Змінювана	Змінюються за особами (у <i>теперішньому</i> , <i>майбутньому</i> часі й <i>наказовому</i> способі) і родами (у минулому часі й умовному способі).	1. Кожна невдача <i>несе</i> в собі зерно рівноцінного успіху (<i>Н. Гілл</i>). 2. Людська воля – дивовижна річ. Раз у раз вона <i>здобувала</i> тріумфальну перемогу над найсприятливішими обставинами (<i>С. Кові</i>). 3. Ухвалюючи своє рішення, <i>відмежуйтеся</i> від короточасних емоцій (<i>Ч. Хіз</i>).
3.	Відмінювана (дієприкметник)	Змінюються за родами , числами й відмінками .	Ви не можете змінити світ, але можете репрезентувати цей світ однією вдосконаленою людиною – собою (<i>Б. Трейсі</i>).
4.	Незмінювана (дієприслівник)	Має вид (доконаний чи недоконаний).	Поводься з гідністю, <i>зазнавши</i> поразки (<i>В. Черчилль</i>).

159. I. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Чи бувало таке, що ви в роки навчання «ввійджали» на заучуванні? Весь семестр прогуляли, а напередодні іспиту сідали за підручники й намагалися собі запхати в голову всю інформацію, яку мали досягнути впродовж кількох місяців?

Можете собі уявити, щоб на фермі щось робилося в останню ніч? Можете уявити, щоб навесні забули посіяти, усе літо забували полоти, а восени – ретельно збирати й готувати землю до наступного посіву? Щоб забували орати, сіяти зерно, поливати, обробляти – а потім – сподівалися отримати багатий і щедрий урожай за одну ніч?

У природній системі практика «наздогнати в останню ніч» не спрацює. У короткій перспективі в соціальній системі практика «наздогнати в останній день» може спрацювати. Але в довгостроковій перспективі «закон ферми» актуальний для будь-якої сфери нашого життя. Як багато людей шкодують, що під час навчання зачували матеріал в останню ніч. Вони отримали дипломи, але не здобули освіти. Ми раптом усвідомлюємо, що стати успішним у соціальній системі навчального закладу – це зовсім не те ж, що успішно розвивати свій мозок, а саме: уміння мислити аналітично, творчо, на високих рівнях абстракції, уміння спілкуватися усно й письмово, переступати через кордони, підніматися над усталеними практиками й по-іншому розв'язувати проблеми (*С. Кові*).

II. Запитання й завдання:

1. Яку думку утверджує автор тексту? Сформулюйте її чітко й запишіть.
2. Чи переконав вас С. Кові в поглядах на довгострокову перспективу?
3. Наскільки корисними для суспільства є фахівці, що «отримали диплом, але не здобули освіти»?
4. Що означає для вас – здобути освіту?
5. Яку професію для себе омріяли ви? Що означає бути освіченим лікарем (юристом, інженером, архітектором)?
6. Випишіть із тексту дієслівні форми. Які переважають? Із чим це пов'язано?
7. Від дієслів у неозначеній формі утворіть і запишіть ті форми, яких (стежте за таблицею) у тексті немає.

I дієвідміна	Приклади	II дієвідміна	Приклади
В особових закінченнях теперішнього і майбутнього часу -е- або -є- (-уть, -ють)	Пишеш, пишете, пишемо, пише; знаєш, знаєте, знаємо, знає	В особових закінченнях теперішнього і майбутнього часу -и- або -ї- (-ать, -ять)	Біжиш, біжите, біжимо, біжить; стоїш, стоїте, стоїмо, стоїть

160. I. Розгляньте таблицю. Пригадайте особливості особових закінчень дієслів. Прочитайте речення. Усно визначте всі дієслівні форми. Виділені дієслова запишіть у формі I та II особи однини і множини теперішнього або майбутнього часу.

1. Пора маршрути **креслити** на карті, забувши про сумбурність і про дощ. І напинати мрій своїх вітрила (*Н. Данилюк*). 2. Чому корабель **перемагає** хвилі, хоча їх багато, а він один? Тому, що в корабля є ціль, а в хвилі – немає (*В. Черчилль*). 3. Знаю, нелегко крапку **зробити** комою, шибку промерзлу вибавити теплом (*Н. Данилюк*). 4. Не страшно впасти – страшно не піднятися, не зважитись на спробу хоч малу, зіпертись об туман, на ноги **встати**, бо, склавши крила, не **злетіть** орлу (*М. Жайворон*). 5. Система товаришування – це спосіб **створити** вашу «ідеальну родину» в мініатюрі. Це найбільш компактний та ефективний шлях забезпечити собі систему підтримки (*Б. Шер*). 6. Чого ти ждеш? Якої в Бога ласки? В твоїх радугах проростає мох. Оце і все. Одна така поразка закреслює стонадцять перемог! (*Л. Костенко*).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст кожного речення. Яке з них справило на вас найсильніше враження? До якої поради, справді, варто дослухатися?

161. I. Запишіть речення, поставивши замість крапок потрібну букву в закінченні. Усно поясніть.

1. I, може, не все, як у казці, в житті перемел..тсья, і буде ще більше падінь, ніж підйомів... Проте, якась благодатна, дарована небом хурделиця мізерні невдачі до купи згребе й замете (*Н. Данилюк*). 2. Не марнуй часу. Утрима..ш у руках нинішній день – менше залежатим..ш від завтрашнього (*Сенека*). 3. Хай на душі від теплих слів розвидн..тсья, як в церкві від чистих молитов (*Н. Данилюк*). 4. Бо вільним по-справжньому стан..ш тоді, коли відреч..шся умовностей (*Н. Данилюк*). 5. Чи не єдиною вимогою до товариша є те, що він чи вона має бути людиною, чию думку чи цінності ви поважа..те і чії ідеї й цілі вас захоплюють (*Б. Шер*). 6. Спільно з товаришем ви забезпечуватим..те один одному емоційну підтримку, таку необхідну для реалізації будь-якого плану (*Б. Шер*).

II. Назвіть речення, які містять пораду, а які – побажання. Поясніть суть другого (автор – Сенека), п'ятого й шостого (автор – Б. Шер) речень.

162. Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, порушену в ньому. Доберіть аналогії з життєвих ситуацій. Запишіть поради для таких ситуацій і зробіть висновки.

Одного разу всі органи повстали проти шлунка. Їх обурило те, що їм доводиться добувати, транспортувати для нього їжу, а він поїдає їхню працю.

Тому вони вирішили більше шлункові не давати страв. Руки не будуть підносити її до рота, зуби не жуватимуть, глотка не ковтатиме її. Це змусить шлунок задуматися.

Та домоглися лиш ослаблення тіла настільки, що всі органи виявилися під загрозою смерті (*Е. де Мелло*).

Екологія слова: Присягати (*а не давати клятву*); запитувати, ставити запитання (*а не задавати питання*); свідчити (*а не давати показання*); схвалити, дозволити (*а не дати добро*); бути осторонь (*а не держатися в стороні*); зважати (*а не дивитися*) на обставини; домогтися, досягти (*а не добитися*) результатів; засвідчити (*а не завірити*) підпис; навчатися (*а не займатися*) в школі; позичити (*а не зайняти*) гроші; запрошуємо всіх зацікавлених, охочих (*а не запрошуються всі бажуючі*).

163. Запитання для кмітливих:

1. Коли очі заплющують, а коли – закривають?
2. Чи можна виглядати безпорадним?
3. Що піднімаємо, а що підвищуємо?

164. Прочитайте інформацію, розміщену в хмаринках. Наскільки вона важлива? У яких ситуаціях вона може знадобитися? Доповніть зміст кожної «хмаринки», окремо допишіть інформацію про Україну. Усно поставте дієслова у формі II особи однини теперішнього часу.

165. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Запишіть у зошит дієслова, що визначають зміст цього дня. Дієслова якого виду переважають у вас сьогодні?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

166. I. Запишіть дієслова недоконаного виду у формі I особи множини й II особи однини теперішнього часу, а доконаного – у формі II особи однини майбутнього часу.

Пробачити, подейкувати*, оточити, зацікавити, принишкнути, провадити*, сновигати*, відштовхнути, мешкати, міркувати, зачаїтися*, податися, толочити, полоти, потиснути, нашіптувати, заздрити.

II. Які з дієслів означають дію, що шкодить гармонійним стосункам?

167. 10. Напишіть есе на одну з тем: «Складники мого успіху», «Перші кроки до успіху», «Навички, що сприяють успіхові».

168. Складіть і запишіть план вашого дозвілля на найближчі канікули, використайте дієслова майбутнього часу.

169. Запропонуйте свій варіант домашнього завдання.

§ 15. ПАРАЛЕЛЬНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ ДІЄСЛІВ 1 ТА 2 ОСОБИ МНОЖИНИ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СЛОВОЗМІНИ ДІЄСЛІВ

Ознаки зрілості громадянського суспільства

170. I. Розгляньте таблицю, пригадайте правила творення наказового способу дієслів.

№ п/п	Особа, число	Творення	Приклади	
1.	I особа	однина	Нехай (хай) + дієслово майб. ч.	Хай (нехай) зроблю.
	множина	-імо, -мо	Біжімо, ходімо, робімо; Стежмо, дбаймо, гуртуймо.	
2.	II особа	однина	- й , - и -	Біжи, ходи, роби, стеж, дбай, гуртуй.
	множина	- іть , - те	Біжіть, ходіть, робіть, стежте, дбайте	
3.	III особа	однина	хай (нехай) + дієслово у формі теперішнього або майбутнього часу	Хай біжить, хай ходить, хай робить; Нехай стежить (дбає, гуртує, збере, збереже, поцікавиться).
	множина	хай (нехай) + дієслово у формі тепер. чи майбут. часу	Хай біжать, хай ходять, хай стежать; Нехай дбають, нехай гуртують; Хай зроблять, нехай прийдуть.	

II. Бесіда:

1. Назвіть ситуації, у яких ми найчастіше використовуємо наказовий спосіб дієслів.
2. Як відрізнити прохання від наказу?
3. На що варто звертати увагу, щоб реалізувати свій комунікативний намір?
4. Що означають слова з рубрики «Слово дня»? Складіть із ними речення, що містить пораду чи прохання.

Частки **-но**, **-бо** надають наказові відтінку інтимності: *ходіть-но*, *скажи-но*, *послухай-бо*, *зачекай-бо*.

Дієслова, основа яких закінчується збігом приголосного з **л** або **р**, можуть мати паралельні закінчення: *підкресли – підкрéсьл*, *підкрéслимо – підкрéслим*; *провітрімо – прові́трім*.

Приголосні [г], [к] у формах наказового способу чергуються із [ж], [ч]: *бі́гти – біжі́, біжі́мо; стере́гті – стережи́, стережі́ть; пекті́ – печі́, печі́мо (печі́м), печі́ть*.

Кореневі приголосні [з], [с], [х] в наказовому способі чергуються із [ж], [ш]: *казáти, писати, колихати: кажі́, кажі́мо, кажі́ть; пиши́, пиши́мо (пиши́м), пиши́ть; колиши́, колиши́ть*.

171. I. Запишіть речення. Підкресліть дієслова у формі наказового способу. Який комунікативний намір мовця вони передають?

1. Пообіцяв – виконай! Краще не обіцяти, ніж обіцяти й не виконати (*Соломон*).
2. Є лише дві цінності, які ми можемо передати своїм дітям. Одна з них – коріння, інша – крила (*Іван Павло II*).
3. Якщо можеш – допомагай іншим, якщо не можеш, хоча б не завдавай їм шкоди (*Далай Лама*).
4. Не висміюй старість, адже сам ідеш до неї (*Менандр*).
5. Будь не з тих, хто гордиться нацією, але з тих, ким гордиться нація (*Б. Тойшибеков*).
6. На чийй землі живеш, того народу й закони шануй (*Нар. творчість*).
7. Той, хто не коїть несправедливості – шанований. Але найбільше вартий пошани той, хто й іншим не дозволяє вчиняти несправедливо (*Платон*).
8. Свобода означає відповідальність, ось чому більшість людей боїться її (*Б. Шоу*).
9. Навчайтесь, сильніі, ростіть, талановиті. Все буде – і достаток, і хвала. Твори, народе мій, і в кожній миті нехай твоя величність ожива (*Л. Ясенська*).

II. Назвіть ознаки зрілості громадянського суспільства. Про які з них згадано в цих реченнях? Які чесноти надважливі для громадянського суспільства?

Дієслово *і́сти* утворює такі форми наказового способу: *і́ж*, *і́жмо*, *і́жте*. Від дієслів *відповісти*, *доповісти*, *переповісти*, *розповісти* форми наказового способу не утворюємо.

Форми наказового способу на зразок *пішли*, *давайте заспіваємо*, *ідіте* не є нормативними.

Дієслова в наказовому способі нерідко сполучаються з іменником у кличному відмінку: *Білопілля моє жовтолисте, будь у споминах завше пречисте!* (*І. Низовий*)

Різних відтінків значенню наказового способу надає вид дієслова. Наказ чи прохання, висловлені дієсловом недоконаного виду, звучать не так категорично. Порівняйте, як звучить наказ чи прохання у формі недоконаного й доконаного видів: *заходьте і зайдіть*, *сідайте і сядьте*.

172. I. Прочитайте речення. Випишіть дієслова. Утворіть від них форми I та II особи однини й множини.

1. Ім'я Діани Татусько зі Стрия знає кожна мама, чия дитина потрапила в біду. Дівчинка організовує ярмарки, на яких збирає кошти для недужих. 2. Більше двох тисяч українців з національною символікою на обличчі, одязі та в руках зібралися морозного ранку на столичному мосту Патона. Вони взялися за руки й з'єднали два береги Дніпра. Учасники ходи співали патріотичних пісень та скандували «Одна єдина соборна Україна!». А потім спільно виконали гімн України. 3. 21 листопада 2013 року кількадесят студентів вийшли на проспект Свободи у Львові. По всій країні студенти виходили на головні майдани своїх міст, аби висловити свою незгоду зі зміною курсу тодішнього уряду. Молодь вимагала підписати угоду про асоціацію з ЄС та відставку уряду. 4. Це був рік, коли ми, живучи в одній громаді, нарешті знайшли одне одного, змогли відкрити таланти кожного і зробити все, щоб громада згуртувалася в кризових умовах (з *Інтернету*).

II. Якою ідеєю об'єднані речення? Наведіть приклади, що засвідчують громадянську зрілість відомих вам людей.

Екологія слова: Напишімо (*а не давайте напишемо*); привітаймо (*а не давайте привітаємо*); вдавати (*а не робити вигляд*); не відвертай увагу (*а не відволікай мене*); відволікати – означає «волочучи когось, що-небудь, віддаляти від певного місця»: *відволікти від дверей*.

173. Прочитайте речення. Відредагуйте їх і прокоментуйте допущені помилки.

1. «Пішли на каву», – у своїй звичній манері, без привітань і вступу сказала Галинка (*Н. Сняданко*). 2. Перестань говорити загальними фразами. 3. «Давай, мала, зіграй пару акордів», – каже Сашко (*Н. Біла*). 4. Давай разом пошукаємо вихід, який влаштує нас обох. 5. Давайте повернемося в свої домівки з рішучістю в нашому серці бути трохи кращими, ніж ми були раніше. 6. Давайте не будемо поспішати, а почекаємо ще хоч день (з *Інтернету*).

174. Проаналізуйте й оцініть свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

175. Напишіть звернення до першокласників, де порадьте їм, як здружити, згуртувати свій клас. Використайте дієслова у формі наказового способу.

176. Випишіть 7 козацьких прислів'їв, у яких є дієслова у формі наказового способу. Поясніть значення їх.

177. Напишіть есе на одну з тем: «Чого бракує моему суспільству сьогодні?», «Як і навіщо зберігати традиції?».

§ 16. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ

Таланти твої, Україно

178. I. Розгляньте таблицю. Пригадайте все, що вам відомо про дієприкметник. Дайте відповіді на запитання.

Час	Активні дієприкметники (ознака предмета за його дією)		Пасивні дієприкметники (ознака предмета за дією над ним)	
	Спосіб творення	Приклад	Спосіб творення	Приклад
Теперіш-ний	Основа дієслова теперішнього часу + суфікс – -уч-(-юч-) або -ач-(-яч-)	Люблячий	Основа неозначеної форми дієслова + -н-, -ен-, -т-	Шитий, бажаний, кошений.
Минулий	Основа неозначеної форми + суфікс –л-	Пожовклий	Основа неозначеної форми дієслова + -н-, -ен-, -т-	Згаданий, привчений, повернутий.

II. Бесіда:

1. Чим відрізняються активні й пасивні дієприкметники?
2. Які з них не властиві українській мові?
3. Наведіть приклади заміни активних дієприкметників іншими словами.

Українські мовознавці радять уникати активних дієприкметників як невластивих українській мові. Замінювати їх можна підрядною частиною речення (автор, даруючий книжку – автор, який дарує книжку), іменником (працюючий – працівник), прикметником (приваблюючий – привабливий), нормативним дієприкметником (зникаючий – напівзниклий).

Більше про способи заміни активних дієприкметників прочитайте за цим посиланням: <https://ukr-mova.in.ua/blog/dieprukmetniku>.

179. I. Прочитайте речення. Випишіть усі дієприкметники. Усно доберіть заміну активним дієприкметникам.

1. Народний учитель Борис Грінченко обстоював необхідність переходу на навчання дітей виключно українською мовою, наполягав на використанні української мови в діловодстві, боровся за чистоту української літературної мови. Для допомоги бажаючим в освоєнні він написав кілька підручників української мови, де розповів про граматику української мови, а складений словник мав збагатити лексику сучасників. 2. Дебютувавши в кіно ще в студентські роки, Іван Миколайчук створив образ молодого Тараса Шевченка. Роль Івана Палійчука в легендарній кінокартині «Тіні забутих предків» режисера Сергія Параджанова, знятій за сюжетом однойменного твору М. Коцюбинського, принесла акторові популярність і славу. 3. На вершині світової слави Лесь Курбас був звинувачений в націоналізмі. Створений ним театр «Березіль» об'єднав талановитих акторів 20-30-х років, а згодом виріс у Харківський академічний драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, де всі вистави були поставлені українською мовою.

II. У чому полягає талант згаданих тут видатних українців? Що вражає вас у цих особистостях?

180. Замініть дієприкметники відповідними їм нормативними для української мови словами.

Вичікуюча тактика, обмежуючі правила, танцююча пара, освіжуючий напій, непрацююча людина, спостерігаючий мандрівник, заходяче сонце, пояснююча записка, стимулюючі заходи, знеболюючий засіб, контролюючі органи, підтверджуючі документи, переконуючий виступ, всячя картина, запам'ятовуючий учень, загниваюче коріння.

181. I. Прочитайте виразно текст. Яка інформація була вам відома, а яка – нова? Що найбільше вразило вас, а що – обурило, здивувало?

Титул найвидатнішої співачки світу Соломія Крушельницька отримала ще за життя. Оперні партії у її виконанні зачаровували глядачів багатьох європейських міст.

Критики зазначали, що Крушельницька просто народжена для сцени, її наймовірне сопрано мало майже гіпнотичний ефект. Голос співачки здатний був розвеселити будь-яку засмучену людину або змусити плакати весело, залежно від виконуваної пісні. Дивовижний талант розповідав здивованій публіці на провідних світових сценах про її рідну країну.

Згідно з оцінками критиків успіх Соломії на оперних сценах був визнанням української музики й вокального мистецтва. У свої концерти співачка обов'язково включала кілька номерів з українськими народними піснями. Українські пісні Крушельницька ніколи не виконувала в перекладі, хоч володіла 8 мовами. Навіть у палаці царя Миколи II Крушельницька співала українською мовою.

В Україну мисткиня приїжджала щорічно, відпочивала в Карпатах, обов'язково співала на урочистих заходах, присвячених Тарасові Шевченку.

Географія виступів Крушельницької широка: сцени Іспанії, Італії, Франції, Єгипту, Португалії, Чилі, Аргентини.

Радянська влада націоналізувала її величезний особняк у Львові, надавши Соломії 4-кімнатну квартиру для проживання з сестрою Ганною. Відому всьому світові талановиту співачку з величезними труднощами взяли як педагога до Львівської консерваторії імені Миколи Лисенка, оскільки... не могли знайти диплом про закінчення цієї ж Львівської консерваторії у 1893 році й про її вищу музичну освіту (<http://heroes.profi-forex.org/ua/krushelnicka-solomija-amvrosiyivna>).

II. Запитання й завдання:

1. Що робила талановита співачка для популяризації української культури?
2. Як ви ставитесь до того, що сучасні українські виконавці, учасники конкурсу Євробачення, пропонують світові не український, а іншомовний пісенний продукт?
3. Виділіть у тексті дієприкметники. Охарактеризуйте їх.
4. Від яких дієслів можна утворити пасивні дієприкметники? Усно утворіть.
5. Поясніть закінчення виділених іменників у родовому відмінку однини.

Екологія слова: Завідувач (*а не завідующий*) відділу; командувач армії (*а не командующий армією*); молоде (*а не підростаюче*) покоління, юнь; мить (*а не миттєвість*); уживаний/вживаний (*а не бувший у використанні*); мотивувальний (*а не мотивуючий*); охолоджувальний (*а не охолоджуючий*); мийний (*а не миючий*) засіб; керівна (*а не правляча*) еліта; потерпілий (*а не постраждалий*); постійна (*а не постійно діюча*) комісія.

- 182.** Запишіть пари слів, усно з'ясуйте лексичне значення їх і складіть із ними словосполучення. Визначте, до яких частин мови вони належать.

Балакучий – балакливий; болючий – болісний; благаний – благальний; кусючий – кусливий; люблячий – люб'язний; неминучий – неминаючий; палючий – палаючий; терплячий – терпеливий.

- 183.** Проаналізуйте й зробіть висновок про ваші досягнення на уроці. Поділіться своїми враженнями. Чи сталися зміни у вашому ставленні, ваших поглядах і думках?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

- 184.** Випишіть із текстів публіцистичного стилю речення з активними дієприкметниками. У дужках запишіть варіант заміни їх іншими словами.

185. Розгляньте колаж із картин українських художників. Знайдіть про них інформацію й підготуйте повідомлення, у якому використайте дієприкметники.

186. Випишіть із друкованих джерел ЗМІ речення про талановитих українських дітей. Уживайте в них пасивні дієприкметники.

З р а з о к: Одинадцятирічний львів'янин Богдан Луц визнаний найкращим учасником Міжнародного конкурсу скрипалів.

- 187. І.** Для виконання завдання об'єднайтеся в пари. Сплануйте свою роботу, визначте завдання кожному/кожній. Прочитайте інформацію, розміщену в таблиці. Дайте письмові відповіді на запитання, використовуючи дієприкметники. Підготуйте коротку презентацію про цих людей. Чи можна їх назвати талантами України? Чому?

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Ключові слова, фрази. Проблемне запитання
1.	Каразін Василь Назарович	Просвітник, винахідник, учений; Чому вважають, що В. Каразін на 5 років випередив Берлінський університет Фрідріха Вільгельма; поклав кінець провінційній історії Харкова?
2.	Костомаров Микола Іванович	Український історик; заслуги: десятки фундаментальних праць з історії України; сотні статей і нарисів, кожен із яких і зараз має абсолютну наукову цінність. Чому М. Костомарова називають великим патріотом України?
3.	Вернадський Володимир Іванович	Учений, засновник біогеохімії, радіогеології, здійснив відкриття у 12-и галузях науки. Чому В.Вернадського порівнюють із Ньютоном і Ейнштейном?
4.	Варвара Николівна Ханенко	Українська колекціонерка, меценатка. Якими добрими справами увінчала своє життя В.Ханенко?

- II.** Поділіться своїми відкриттями. Що про цих людей вам було відомо до виконання завдання? Яке враження справила на вас інформація про них? Інформація для виконання проблемного завдання: <http://heroes.profi-forex.org/ua/category/scientists>.

Синтаксична норма

§ 17. ПОНЯТТЯ СИНТАКСИЧНОЇ НОРМИ. СИНТАКСИЧНА ПОМИЛКА

Українська культура

188. Прочитайте епіграфи, прокоментуйте їх, розкривши суть і зв'язок із темою уроку. Доберіть самостійно ключові слова уроку й запишіть їх.

Синтаксична норма регулює побудову словосполучень і речень. Дотримання їх – найважливіша умова правильності мовлення.

Синтаксична норма охоплює такі правила: синтаксичне узгодження й керування; побудова різних видів простих і складних речень. Порухення синтаксичних норм призводить до синтаксичних помилок різного типу.

189. Побуває думка, що мовні норми – це своєрідна диктатура, адже невідомо, хто й навіщо ці правила вигадав і чому їх потрібно дотримуватися. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Відповідь аргументуйте.

190. I. Ознайомтеся з таблицею, проаналізуйте її зміст. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Приклади		Суть синтаксичної помилки
неправильного вживання	правильного вживання	
Поступити в коледж, зошит по математиці.	Вступити до коледжу, зошит з математики.	Застосування неправильних дієслівних керувань;
Більша половина; прошу відпустити мене з четвертого уроку з фізики.	Більша частина; більше, ніж половина; прошу відпустити мене з уроку фізики або прошу відпустити мене з четвертого уроку.	нелогічне сполучення слів, двозначність, неправильний порядок слів;

На свято Івана Купала на Трухановому острові зібралось багато і молоді, і людей старшого віку, і киян, і гостей.	Свято Івана Купала на Трухановому острові зібрало багато молоді і людей старшого віку, киян і гостей.	неправильне поєднання однорідних членів речення:
Битком набитий; приймати участь.	Уцерть наповнений, переповнений; брати участь.	калькування іншомовних словосполучень;
Хлопець, проживаючий на проспекті Соборності	Хлопець, який проживає на проспекті Соборності.	неправильне вживання дієприкметника:
Поглянувши у вікно, мені стало сумно	Поглянувши у вікно, я засмутився/засмутилася.	неправильне вживання дієприслівникових зворотів:

II. Запитання й завдання:

1. Про які помилки в таблиці немає інформації? Доповніть таблицю.
2. Доберіть власні приклади правильної побудови словосполучень і речень.
3. Про що свідчать подібні помилки в мовленні?
4. Що ви порадили б мовцям для уникнення таких помилок?
5. Чи ставите ви перед собою мету – навчитися говорити правильно? Що ви для цього робите?

191. I. Використовуючи зміст попередньої таблиці, відредагуйте речення й запишіть правильний варіант.

1. Додатковий матеріал я не тільки брав з літератури, а й газет, і журналів, і інтернету. 2. На осінніх канікулах ми плануємо поїхати не тільки до Полтави, але й Києва. 3. Восени можна почути в лісі, як падає листя і радісний спів пташок. 4. Дівчина любила танцювати, а також книжки. 5. Ми відвідали не тільки історичний музей, а й встигли побувати в картинній галереї. 6. Бажаю тобі видужання від хвороби і доброго здоров'я. 7. На півдні вже досягають солодкі апельсини й лимони. 8. І в наші дні віруси приховують у собі загрозу, яку не завжди можна передбачити, викликаючи десятки інфекційних захворювань. 9. Прикрашаючи ялинку, у нас був святковий настрій.

II. Леонардо да Вінчі зазначав: «Живопис – це німа поезія, а поезія – це сліпий живопис». А з чим живопис порівнюєте ви?

192. Утворіть словосполучення, дописавши іменник із прийменником чи без нього. Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях ви використовуєте наведені дієслова? Які з них допомогли вам у життєвих ситуаціях?

Запрошувати ..., подякувати ..., дорожити ..., змагатися ..., домовлятися ..., зрадіти ..., турбуватися ..., навчати ..., навчатися ..., пробачте ..., вибачте ..., даруйте ... .

193. I. Зберіть «розсипаний» текст так, щоб утворити речення. Визначте тему.

Української культурі щедрість і різнобарв'я традиційно-побутовій землі у відбилися краса насамперед українців. Формувалася роздоріжжях на часи в вона неспокійні, на вітряних, слід яких для залишили народи й різні племена. Них краще було притаманне від українці зуміли все, взяти що також і національній давало природі, у чомусь їхній навіть удосконалювало її й поштовх подальшого та осмислення своєї розвитку самобутності*.

II. За допомогою яких мовних засобів автор висловлює своє ставлення до порушеної проблеми? У чому виявляється самотність української мови?

194. Запишіть речення, замість крапок упишіть сполучні засоби. Поясніть правила вживання сполучників і сполучних слів у складних реченнях.

1. А я навчилася співати колискові... ми з мамою співаємо їх по черзі. Мені здається... колискові дітям потрібніші, ніж пісні з фільмів... Капітоліна каже... я глибоко помиляюся. ... я знаю ... мій братик любить... я співаю «Ой ходить сон коло вікон»... засинає вже на другому рядку... я майже нечутно співаю далі, багато разів – щоб йому снилися гарні й цікаві сни (*Дз. Матіаш*).

2. Духовна культура це наче хліб... годує людину... людина своєю чергою дбає про хліб, складаючи врожай у клуню. Запаси зерна зберігаються від урожаю до врожаю як спадщина (*Антуан де Сент-Екзюпері*).

195. Прочитайте. Знайдіть і виправте помилки у вживанні відокремлених означень, виражених дієприкметниковим зворотом.

1. Давньогрецький історик Птолемей проводив астрономічні спостереження в написаній ним книзі «Велика будова». 2. Під час дальніх мандрівок зірки зникають під Місяцем, розташовані низько над обрієм. 3. Деякі помилкові дії лікаря тривалий час гальмували одужання, визнані іншими колегами правильними. 4. Марина Гримич стежить за життям молодого чоловіка з високим IQ в написаному нею романі «Sekond life».

196. Побудуйте речення, уживши в них відокремлені означення, виражені поданими дієприкметниковими зворотами.

Виготовлений у такий спосіб, зображений у сучасних піснях, прихований у надрах Землі, подарований другові, спечений у печі, розчинений у гарячій воді.

197. Замініть підрядні частини складних речень дієприкметниковими зворотами. Прокоментуйте, як змінилося експресивне забарвлення речень.

1. Ліворуч від дороги розстелялася широка долина, яку припорошив сніг. 2. Після важкого спекотного дня Олесь зрадів літеплу, яке приготувала матуся. 3. Фіалка, яка розквітла на підвіконні, милувала око. 4. Ринки України заповнили товари, які виготовлено в Китаї.

198. Оцініть свою роботу на уроці. Обґрунтуйте оцінку. Що вам удалося легко? Під час виконання яких вправ відчували труднощі? Чому? Що треба зробити для покращення результатів?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

199. Підготуйте рекомендації для однокласників «Як уникати синтаксичних помилок».

200. Напишіть аудіодиктант «Мовна культура» й перевірте його. Проаналізуйте свої помилки. Для роботи скористайтеся цим покликанням: (https://www.youtube.com/watch?v=fFD7I9ptz1U&list=PL47_m_Ga4AecRwakQxh6RU75b6o8GPeU1&t=0s&index=27).

201. Напишіть есе «Самотність української культури».

§ 18. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СИНТАКСИЧНОГО УЗГОДЖЕННЯ Й КЕРУВАННЯ

Доброта, добродійність, чуйність у ставленні до себе й до інших

202. Прочитайте виразно епіграфи. Прокоментуйте їх. Поясніть значення слів із рубрики «Слово дня».

203. I. Прочитайте текст, випишіть із нього ключові словосполучення.

Волонтерство як соціокультурне явище нерозривно пов'язане з розвитком цивілізації. В історії людства навряд чи знайдеться суспільство, якому не були б притаманні ідеї добровільної й безкорисливої допомоги. І завжди були люди, для яких самореалізація, самовдосконалення можливі лише через добродійність.

Для одних волонтерство – це простір для самореалізації. Для інших – спосіб здобути новий досвід, зав'язати корисні знайомства, зустріти нових друзів. Для третіх – початок професійної кар'єри або можливість удосконалити професійні навички. Для четвертих – інструмент суспільних перетворень і змін... Цей перелік можна варіювати. Існують ще так звані емоційні вигоди від волонтерства – коли людина допомагає іншим, бо прагне зробити цей світ трішки кращим, а сама – стати благороднішою. За даними дослідників Лондонської школи економіки, що більше ти захоплюєшся волонтерством, то щасливішим стаєш (з Інтернету).

II. Бесіда:

1. Що ви знаєте про волонтерську діяльність?
2. Чи ви брали участь у волонтерстві? З якою метою?
3. Назвіть відомих вам волонтерів.
4. Які риси притаманні волонтерам?
5. У чому полягає цінність волонтерської діяльності?
6. Який волонтерський проект можете здійснити ви?

Узгодження – це тип підрядного зв'язку, що передбачає граматичне уподібнення залежного слова головному. У словосполученнях *волонтерська діяльність, наші волонтери, перші волонтери* залежні слова – прикметник (1), займенник (2), порядковий числівник (3) – узгоджуються в роді, числі, відмінку з головним словом – іменником. Зміна форми головного слова спричиняє відповідну зміну залежного слова: *волонтерській діяльності, нашими волонтерами, перших волонтерів*.

204. Розгляньте уважно таблицю, доповніть її власними прикладами.

Складні випадки синтаксичного узгодження

Правила	Приклади
Якщо підмет виражений іменником і числівником, що закінчуються на <i>одиноцю</i> (21, 31, 151, 1991 і под.), то присудок уживаємо в однині:	<i>Двадцять один старшокласник узяв участь у змаганнях.</i>
Якщо підмет виражений іменником і числівниками 2, 3, 4 (або вони є останнім компонентом складеного числівника), то присудок уживаємо в множині:	<i>Три команди змагаються за першість. Двадцять чотири спортсмени здобули нагороди на міських змаганнях.</i>
Якщо у складі підмета є слова <i>більшість, меншість, кілька, низка, частина, багато</i> , то присудок уживаємо в однині: Присудок можна вживати в множині, якщо головні члени речення розділені підрядним реченням або є однорідними:	<i>Кілька членів комісії проголосувало за це рішення. Частина питань, які внесені до програми ЗНО, будуть виконані в тестовому форматі.</i>
Якщо підмет виражений займенниками <i>що, де-хто, ніхто, ніщо та ін.</i> , присудок уживаємо в однині:	<i>Ніхто не відмовив волонтерам.</i>
Якщо у складі підмета є прикладка, виражена іменником іншого, ніж підмет роду, то присудок узгоджуємо з підметом, а не з прикладкою:	<i>Музей-садиба Лесі Українки сподобався всім. Школа-інтернат відремонтована вчасно, до початку навчального року.</i>
Якщо у складі підмета є прикладка – власна назва (<i>Видавництво «А-ба-ба-га-ла-мага»</i>), то присудок узгоджуємо із загальною, родовою назвою:	<i>Видавництво «А-ба-ба-га-ла-мага» відоме насамперед цікавими та яскравими дитячими книжками.</i>
Якщо однорідні підмети розділені протиставними сполучниками (<i>не – а, не тільки – а й, не лише – а й</i>), присудок уживаємо в однині:	<i>Не тільки економічний, а й юридичний бік справи цікавив урядовців.</i>
Якщо в складі однорідних підметів є означення (<i>значна частина, велика кількість, цілий ряд, деяка сума</i>), то присудок уживаємо в однині:	<i>Значна частина пенсіонерів потребує медичної допомоги.</i>
Якщо підмет виражений аббревіатурою, присудок узгоджуємо (у роді, числі) з головним словом у словосполученні, від якого утворено аббревіатуру:	<i>Запорізька АЕС розпочала роботу у визначений графіком час.</i>
Якщо підмет, виражений займенником <i>Ви</i> (так звана пошанна множина), позначає однину, то поєднуємо його з присудком за ознакою числа, наприклад:	<i>Ви склали річний звіт? Сьогодні Ви внесли цікаву пропозицію.</i>

Керування – синтаксичний зв'язок слів, за якого залежне слово набуває форми того відмінка, якого потребує головне слово: *допомога армії, зустріти друга, виконати доручення, не помічати втоми*. Моделі поєднання слів таким підрядним зв'язком відображають специфіку мови, закономірності сполучування слів.

205. I. Виправте помилки в словосполученнях. Чим вони зумовлені? Об'єднайте в групи для складання рекомендацій «Як усунути помилку?».

Згідно наказу, ужити заходи, знуцатися над собою, сумувати по другові, по телефону, по вівторках, враження про фільм, потреба підручників.

II. Прокоментуйте слова Б. Антоненка-Давидовича «Читача може здивувати, чому автор цієї книжки, наводячи зразки хибних речень, не називає прізвища тих, що помилилися, і не вказує на ті видання (назви газет і журналів), які незважно вмістили мовні покручі. Я робив це свідомо: яка потреба викликати в читача недовіру до, часто доброї, мови певного письменника, журналіста або науковця, що випадково допустилися тої чи тої помилки? Ніякої. Поміляємось ми більшою або меншою мірою всі... Важить не хто помилився, а – як».

206. Складіть словосполучення відповідно до поданих запитань:

Властивий (кому?) і характерний (для кого?); опанувати (що?) і оволодівати (чим?); сповнений (чого?) і наповнений(чим?); багата (на що?) і славиться(чим?), дорівнювати (чому?) і рівнятися (на що?).

207. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Усно складіть речення з будь-якими двома прикладами.

Складні випадки синтаксичного керування

Правила	Приклади
Близькі за змістом слова можуть потребувати різних відмінків.	<i>Оволодіти (чим?) українською мовою – опанувати (що?) українську мову.</i>
Слова-пароніми мають різні варіанти керування.	<i>Повстати (на що? проти чого?) – на боротьбу; проти ворога; Постати (перед чим? ким?) перед очима, переді мною.</i>
Сплутування випадків керування в українській та інших мовах.	<i>Благодарить (кого?) родителів; Дякувати (кому?) батькам.</i>
Неправильне використання прийменників: вони можуть бути зайвими або, навпаки, правильними будуть конструкції з прийменниками.	<i>Немає сумнівів про те... (неправильно); Немає сумнівів, що...(правильно). Скупий словами (неправильно) Скупий на слова (правильно).</i>

208. На сайті *Ukrainian Volunteer Service* зазначено: «Волонтерство – це... твоя можливість уплинути на світ. Ти самобираєш, як багато і кому допомогти, але навіть найменша добра справа зробить твоє місто, твою країну і твою планету кращою». А що для вас означає волонтерство? Запишіть свою думку, використовуючи прийменник.

209. I. Розкрийте дужки, обравши правильний варіант узгодження підмета з присудком.

1. Дмитро з Назаром (збирається, збираються) вступати до Львівської політехніки. 2. В урочистостях до Дня Незалежності України (взяло, взяли) участь 4500 військовослужбовців та 250 одиниць військової техніки. 3. Брат із другом (повертався, повертались) різними шляхами. 4. За прогнозом синоптиків, завтра очікується чи сніг, чи дощ. 5. Скільки ще казок і **колискових** (залишилося, залишилися) в пам'яті моєї бабусі.

II. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова.

210. Утворіть словосполучення, уживаючи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку.

Зрадіти (допомога), завдати (шкода), відповідно (ситуація), заснований (XX століття), не вивчити (теорія), ознайомитися (текст), опанувати (матеріал), здобути (досвід), надіслати (адреса), надіслати (пошта), попередити (зустріч), дотримати (слово), підкреслити (пунктир), згідно (наказ), відповідно (постанова), послухати (порада), прийти (справа), купити (молоко).

211. Знайдіть словосполучення, у яких порушено норму. Чим зумовлена помилка? Виправте її й запишіть правильний відповідник.

Говорити по-англійському, минулого тижня, щедрий на добро, купити цукру, старший за сестру, дорогий для мене, йти по воду, пам'ятник Шевченка, дбати про батьків, не побачив фільм, ходити по чорниці, кращий неї, проводити згідно розкладу, заплатити проїзд, пробачте мене, одружився на красуні, чекати вчителя, навчився китайській мові, докоряти сусідці.

212. За обраною схемою здійсніть рефлексію.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

213. Запишіть речення, виправивши помилки дієслівного керування. У сумнівних випадках зверніться до словників та інших довідкових джерел.

Я ніколи не зраджу своїм друзям. Я люблю і захоплююсь футболом. Ми проїжджали по красивим карпатським місцям. Ми проводили урок в цьому класі згідно розкладу. Нашим сьогоднішнім і майбутнім піклується рідна школа. Я шануюся і пишаюся кращими людьми мого рідного міста. Наприкінці виступаючий подякував присутніх за увагу. Більш за все я люблю і захоплююсь літературою.

214. Напишіть есе «Хто допомагає людям, у того й свої бажання здійснюються» (Англійське прислів'я).

215. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 19. УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ в і на З ГЕОГРАФІЧНИМИ НАЗВАМИ І ПРОСТОРОВИМИ ІМЕННИКАМИ

Здорове довкілля – сенс життя

У словах, у граматичних формах,
у синтаксисі відбиває свій образ
душа певного народу.

А. Парандовський

Думай глобально, дій локально.

Девіз Greenpeace

Слово дня:

Номінування, нісенітниця,
засадничий

216. Прочитайте текст. Трансформуйте інформацію в таблицю.

Прийменник **в (у)** сполучаємо з назвами неострівних держав (*Грузія, Вірменія, Англія, Франція*), а прийменник **на** – з найменуваннями острівних держав (*Кіпр, Куба*), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (*Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима*), конкретних регіонів або місцевостей, що називають сторони світу (*Далекий Схід, Північ*). Порівняйте: *Вони ... зупинилися в Північній Америці (І. Драч). Вони летіли з Америки в Німеччину (Іван Багряний). Вони були не раз на Кубі (П. Загребельний). Дипломатові не хотілося летіти на Цейлон (Ю. Щербак). Він довго прожив на Далекому Сході (В. Собко). Письменники поїдуть на Полтавщину («Літературна Україна»).* «Назви держав, – процитуємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена межами мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з *в*, ніколи з *на*, бо воно було б мовною нісенітницею. Наприклад: він живе на Франції (це визначало б над Францією)» (*М. Степаненко*).

217. І. Прочитайте уривок з роману «Купальниця». У яких, на вашу думку, умовах відбувається розмова? Відповідь обґрунтуйте. Поясніть уживання прийменників з географічними назвами.

– Горобина, – кивнув співрозмовник за вікно. – Ви знаєте, – він нахилився, і по міді над його чолом пройшов теплий полиск, у Європі... скажімо, у Швеції.. людям доплачують із державних фондів за те, що вони пильнують горобину й осіку. Щоб ці дерева не вирубували, як непотріб.

Кароліна не знала, що на це сказати. Супутник помовчав, а тоді додав:

– Ми теж колись до цього прийдемо. У нас теж платитимуть за те, аби ці дерева не рубали... (*Г. Вдовиченко*).

II. Яку важливу проблему порушує авторка? Чи є ця проблема в Україні? Яких заходів може вжити держава для розв'язання її? Якою може бути участь кожного з нас?

218. I. Прочитайте виразно вірш. Яку проблему в ньому порушено? Сформулюйте й запишіть її.

Туман сивіє, струшує росу.
Лелека білий почорнів з печалі.
А небозвід вже вигострив косу,
І ліс із лісу в засвіти* відчалив.

Переплелися коренем віки,
Прошелестіли дні малі й великі.
Тепер на сваях* вичахлих пеньків
Звелася тиша, болісна до крику.

Від верховіть – дими купчастих* хмар,
В перистій висі – витопане листя.
Відчалив ліс на плаху і вівтар,
Тече не сік із нього вже, а тирса.

Вагони мчать без віз на чужину,
На пустиці туман анішелесне.
Реінкарнують* в щось деревину,
Але в душі ніщо вже не воскресне.

М. Жайворон

II. З яким почуттям ви сприйняли поезію? Який настрій вона у вас викликала? Знайдіть у тексті прийменники, поясніть особливості вживання їх.

219. Прочитайте. Поясніть уживання прийменників у тексті. Що, на вашу думку, означає *екосвідомість*? Чи у вас вона сформована? Відповідь аргументуйте.

Сьогодні в Україні склалася парадоксальна ситуація. Маємо достатньо переробних заводів, які завозять сировину з-за кордону, тоді як власна країна потопає у відходах. Якщо ж розпочати належно сортувати їх, то зможемо створити додану вартість, а відкриття нових заводів і сортувальних ліній – це сотні тисяч додаткових робочих місць.

Змінювати суспільну свідомість краще розпочати з молоді. Свого часу цим шляхом пішли скандинавські країни, які сьогодні є лідерами зі збереження довкілля. Вони насамперед навчали школярів роздільно збирати відходи. Екосвідомість у дітей тільки формується, тому якщо їх змалку привчити сортувати сміття, згодом це стане усвідомленою звичкою на все життя. І невдовзі вони навчать цього ж своїх дітей, онуків (*З газети «День»*).

220. Запишіть потрібні закінчення в прикладках – географічних назвах.

1. Східноєвропейський університет розташований у місті Луцьк.. .
 2. Залізниця пролягла близько до озера Сиваш.. . 3. Табір пластунів розташували на березі річки Десн.. . 4. Багато кораблів перебуває в порту міста Бердянськ.. . 5. Тривалий час композитор прожив у місті Варшав.. .
 6. Літак прилетів вчасно до аеропорту міста Анталі.. . 7. Херсонці пишуться островом Джарилгач.. . 8. На горі Афон.. розташована автономна монастирська держава в Греції. 9. У 2017 році місто Вінниц.. визнано найкомфортнішим містом України. 10. 25 лютого в південнокорейському місті Пхьончхан.. завершилися зимові Олімпійські ігри-2018, які принесли першу золоту медаль в історії українського фрістайлу, а також третє «золото» в історії зимових Олімпіад (*З газети*).

221. Утворіть словосполучення, ставлячи іменники, що в дужках, у правильний відмінок.

Жити (Америка), навчатися (Херсон), народитися (Луганськ), збиратися (Одеса), перебувати (Капрі), побувати (Єгипет), школа (Черкаси), змагання (Норвегія), вийти друком (Торонто), знайти (Донбас), вироблено (Україна), поїхати (Кавказ).

222. Відредагуйте речення. Поясніть особливості вживання прийменників з географічними назвами.

1. Народився я в місті Чернівці і там оволодів знання і почав працювати.
 2. Замість того, щоб сидіти вдома, краще тобі поїхати на екскурсію до міста Миколаїв.
 3. У місті Львів під час Форуму книговидавців книги продавали на вулицях і приміщеннях.
 4. Проживаючи на острові Кіпр, я милувався на прекрасні краєвиди.
 5. Легендарний літак «Мрія» літав з України на Чилі, Саудівську Аравію.

223. Проаналізуйте свою роботу впродовж уроку. Які завдання зацікавили вас найбільше. Які виявилися складними?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

224. Виправте речення, усунувши помилки дієслівного керування. У сумнівних випадках зверніться до словників та інших довідкових джерел.

Вибачте мене, заслуговувати поваги, навчатися мові, одружуватися на красуні, нехтувати зауваження й пропозиції, сміятися над хлопцем, уболівати успіхом, хворіти грипом, прощати друга, полетіти на Кубу, проживати в Київщині, дякувати батьків, сумувати по Батьківщині, відповідно наказу, полетіти на Італію, піклуватися літніми людьми, чемпіонат по футболу, поїхати у Умань.

225. Напишіть есе на одну з тем: «Здорове довкілля – сенс життя», «Цей ліс живий. У нього добрі очі (Л. Костенко)».

226. Розкажіть про акції в межах всеукраїнської програми «Разом за природу» (про висадження дерев у Карпатах, у парках і скверах ваших міст і сіл).

227. Запропонуйте і виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 20. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З ПРИЙМЕННИКОМ *по*

Духовна культура українців

228. І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтесь у прості й хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси великих творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що вже навряд чи й знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує по всій землі українській.

І тільки **інколи**, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця. До таких легендарних постатей і належить Маруся Чурай.

Народжена для любові, вона не знала її радощів і всі свої надії, все своє любляче серце по краплині сточила в **неперевершені** пісні, що й зараз бентежно **озиваються** в наших серцях і вражають глибиною та щирістю висловленого в них почуття, довершеністю форми, чарівністю мелодій (*М. Стельмах*).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

Знаю, умію, розумію	Сприймаю, відчуваю, ставлюся
1. Знайдіть у тексті прийменники. Які функції їх у мовленні? Доберіть приклади з тексту	1. Якою ви уявляєте Марусю? Як сприймаєте її долю?
2. Визначте, із яким відмінком іменника вживаємо прийменник по .	2. Назвіть улюблені українські пісні. Чому народні пісні живуть віками, а більшість сучасних є метеликами-одноденками?
3. Поясніть написання виділених слів.	3. Зміст якої української пісні вразив вас?
4. Поясніть уживання розділових знаків у першому й третьому реченнях.	4. Кого з сучасних українських виконавців пісень ви вважаєте в майбутньому класиком? Чому?
5. Що вам відомо про Марусю Чурай?	5. Які пісні співають у вашій родині?

229. Прочитайте цитату німецького письменника. Яке враження вона справляє на вас і які почуття викликає? Пригадайте вислови відомих людей про українську пісню. Розкажіть про свої улюблені українські пісні.

Ні в якій іншій країні дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так жваво й правдиво, як в українців... Справді, народ, який міг співати такі пісні й милуватися ними, не міг стояти на низькому рівні освіти (*Ф. Боденштедт*).

Кожна мова має свої особливості вживання прийменників. Оскільки прийменник **по** в українській літературній мові не належить до поширених, найчастіше трапляються помилки в мовленні, пов'язані з неправильним уживанням цього прийменника. В українській мові його вживають із конкретними значеннями у двох відмінках: знахідному й місцевому.

230. I. Розгляньте зміст таблиці. Доповніть її власними прикладами.

Зі знахідним відмінком прийменник по виражає	Приклади
Мету дії	<i>Пішов по довідку (не за довідкою)</i>
Межу дії	<i>з лютого по квітень, по цей день</i>
З місцевим відмінком прийменник по виражає:	Приклади
Місце дії	<i>Бігати по стадіону, блукати по полю</i>
Час дії	<i>Зустрітися по святах (після свят)</i>
Спосіб дії	<i>Доповідь по суті, належить по праву</i>

II. Продовжте таблицю, доповнивши її такими прикладами: кожному по сувенірові; наказ по армії, по 15 осіб, по чайній ложці. Поясніть ці приклади

231. Прочитайте текст. Визначте тему. Випишіть правильні конструкції.

Прийменник **по** в засобах масової інформації набрав розмірів стихійного лиха: *по регіональним квартирам, по ключовим питанням, по мозаїкам Десятинки, по європейським стандартам, по українським військовим, по позиціям, по кредитах, у ключових питаннях, по мозаїках Десятинної церкви (а не сленгове Десятинки!), за європейськими стандартами, за показниками, ставки за кредитами, по українських військових тощо*. Недоречно використовують прийменник *зверх*: *зверх зусиль, зверх можливостей, зверх плану*, хоч тут має бути *понад*: *понад зусилля, понад можливості, понад план* (*О. Пономарів*).

232. Дайте розгорнуті відповіді на запитання:

1. Уявіть собі, що ви учасник/учасниця наукової конференції, присвяченої проблемі духовної культури ХХІ століття. Які проблеми порушите у своєму виступі?
2. Наскільки важливо знати правила вживання прийменників у мовленні?

233. Прочитайте текст. Дайте поради однокласникам «Як не припуститися помилок у вживанні прийменників». Доберіть і запишіть приклади вживання прийменників за і по.

Пам'ятаймо, що саме від доречного вибору прийменника може залежати зміст висловлення, наприклад: *йти за менеджером* (*йти безпосередньо крок за кроком*) // *йти по менеджера* (*покликати*), *побачити за касою* (*позаду каси*) // *побачити по касі* (*на основі її*), *йти за водою* (*минути без вороття*) // *йти по воду* (*з метою отримати*), *впізнати за ним* (*побачити когось позаду цієї особи*) // *впізнати по ньому* (*виявити когось чи щось через риси, характер, вчинки цієї людини*) (М. Гнатюк).

234. Об'єднайтеся в пари. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Поставте й запишіть запитання, відповіді на які є в таблиці.

Таблиця неправильного використання прийменника **ПО** та правильні відповідники

Неправильно	Правильно
Позначення шляху руху або місця, де відбувається дія	
<i>Йти по стежці</i>	<i>Йти стежкою</i>
<i>Гуляти по набережній</i>	<i>Гуляти набережною</i>
<i>Підніматися по сходах</i>	<i>Підніматися сходами</i>
Позначення напрямку	
<i>По дорозі</i>	<i>Дорогою</i>
<i>Пливти по течії</i>	<i>Пливти за течією</i>
Позначення способу називання	
<i>Називати по прізвищу</i>	<i>Називати за прізвищем</i>
<i>Називати по імені</i>	<i>Називати на ім'я</i>
Позначення причини	
<i>По моїй вині</i>	<i>З моєї вини</i>
<i>Відпустка по догляду за дитиною</i>	<i>Відпустка для догляду дитини</i>
Позначення часу	
<i>По вихідних</i>	<i>У вихідні</i>
<i>По вечорах</i>	<i>Вечорами</i>
Позначення мети, призначення	
<i>Нарада по безпеці й співробітництву</i>	<i>Нарада з безпеки й співробітництва</i>
<i>Ательє по пошиву взуття</i>	<i>Ательє з пошиву взуття</i>
Позначення понять, що окреслюють певне коло знань, галузь науки, діяльності, спеціальності	
<i>Фахівець по логістиці</i>	<i>Фахівець з логістики</i>
<i>Чемпіонат по футболу</i>	<i>Чемпіонат з футболу</i>
Позначення якості, властивості, відношення	
<i>Великий по обсягу</i>	<i>Великий за обсягом</i>
<i>Незвичний по смаку</i>	<i>Незвичний на смак</i>
Позначення часових відношень	
<i>По закінченню терміну</i>	<i>Після закінчення терміну</i>
Позначення засобу зв'язку	
<i>Надіслати по пошті</i>	<i>Надіслати поштою</i>
Позначення об'єкта туги, суму, співчуття	
<i>Сумувати по дітях</i>	<i>Скучати за дітьми</i>
Позначення відповідності	
<i>По наказу</i>	<i>За наказом (згідно з наказом)</i>
<i>по замовленню</i>	<i>На замовлення</i>

235. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте словосполучення, складіть із ними речення.

I група: За аналогією, перелік витрат на святкування, на Ваше прохання, як свідчать очевидці, через неухважність.

II група: З власного досвіду, називати на ім'я та по батькові, інструктор із плавання, за взаємною згодою, з 15 по 25 грудня.

Виконайте одне із завдань (за власним вибором).

236. Відредагуйте словосполучення.

Працюю по гнучкому графіку, екзамен по українській мові, учитель по покликанню, по власному бажанню, працювати по сумісництву, посол по особливим дорученням, лікар по професії, заступник по поліклінічній роботі, по старій звичці, повідомив по телефону, магазин по продажу напівфабрикатів, по стану здоров'я, відвідувати по вівторках, по закону, молодший по званню, курси по вивченню англійської мови.

237. Відредагуйте речення.

1. У формуванні клімату приймають участь декілька типів повітряних мас. 2. Швидкість вітру по середньому показнику коливається від 3,1 м/с до 5,0 м/с. 3. Сіверський Донець – сама велика річка лівобережної України. 4. У мисливському хазяйстві Луганської області зайнято 233 працівника. 5. Не дивлячись на прийняті заходи по збільшенню природно-заповідного фонду області, процес заповідності залишається меншим, ніж середній показник по Україні. 6. Не дивлячись на несприятливі погодні умови, ексспедиція продовжувала рухатися вверх по річці.

238. Прослухайте пісню «Плакала» у виконанні гурту «Казка» за покликанням: <https://www.youtube.com/watch?v=kiBF0KtqHLk>. Розкажіть про свої враження від пісні. У чому секрет її популярності?

239. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що сьогодні можна вважати вашим досягненням? Яка інформація зацікавила вас найбільше?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

240. Складіть речення з прикладами словосполучень, поданих у таблиці «Особливості вживання применника ПО в українській мові».

241. Напишіть есе на одну з тем: «Улюблена пісня моєї родини», «Пісні мого дитинства», «Пісня, що найбільше мене схвилювала», «Пісня, що поліпшує мій настрій».

§ 21. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З ПРИЙМЕННИКАМИ в(у), при, за, із за

Відкриття

*З-поміж усіх винаходів і відкриттів у науці й мистецтвах,
з усіх великих наслідків дивного розвитку техніки
на першому місці стоїть книгодрукування...*

Чарльз Діккенс

*Ми живемо в суспільстві, де технології є дуже
важливою частиною бізнесу, нашого повсякденного
життя. І всі вони починаються з іскор у чийсь голові.
Ідея чогось, чого раніше не існувало, але одного разу
буде винайдено, може змінити все.*

Н. Мірволд

Слово дня: Коштом, мастак.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

242. I. Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Обґрунтуйте вживання прийменників У чи В. З яким відмінком іменників уживають їх?

Сьогодні ми переживаємо масову революцію (в,у) комунікаціях. Інтернет – це перший по-справжньому глобальний, інтерактивний комунікаційний простір, доступний для значної частини світового населення. Ідеї, образи і звуки поширюються (в,у) всесвіті зі швидкістю світла, на своєму шляху руйнуючи індустрію і культури. Щоб досягти аудиторії (в,у) 50 мільйонів осіб, радіо знадобилося 38 років, телебаченню – 13, інтернету – 4, а Фейсбуку – всього 2 роки. Швидкість технологічних змін сьогодні значно вища, ніж кілька років тому. Інновації (в,у) технологіях з'являються набагато швидше, ніж будь-коли (в,у) історії цивілізації (*З інтернетних джерел*).

II. Чому, на вашу думку, Стів Джобс говорив «Я обміняв би всі технології на зустріч із Сократом»? Чи поділяєте ви таку позицію?

III. Прочитайте речення. Як сформульована в ньому думка, пов'язана з текстом? Чи згодні ви з автором?

Сьогодні ми готуємо учнів до професій, яких поки ще не існує, і до використання технологій, які ще не винайдено, щоб розв'язати проблеми, які ми поки навіть не вважаємо проблемами (*Р. Райлі*).

243. Розгляньте таблицю на наступній сторінці. Запишіть у зошити інформацію, яку необхідно запам'ятати. Поміркуйте, що доцільніше записувати – приклади чи правило.

При- мен- ник	З якими відмінками й у якому значенні вживаємо; приклади		
В (у)	з родовим : ознака належності: <i>був у брата;</i>	зі знахідним : а) час дії: <i>посяяти в дощ;</i> б) міри вияву ознаки: <i>зав- довжки в три кілометри;</i> в) часові відношення (від- різок чи проміжок часу: в епоху, у час;	з місцевим : а) місце дії: <i>знайти в лісі;</i> б) час дії: <i>виконати у</i> <i>грудні;</i> в) зовнішня ознака істо- ти чи неістоти: <i>генерал у</i> <i>формі.</i>
При	з місцевим : становище чи дію поблизу кого, чого: <i>при мені дитина, рости при дорозі;</i> в абстрактних значеннях: <i>бути при здоров'ї.</i> Цю конструкцію не поширюють на часові значення (доба, період), уживаючи натомість прийменник за: за старих часів, за чинного президента.		
За	з родовим : час або умова: <i>за часів Мазепи, за</i> <i>такої умови</i> <i>(а не при Мазепі,</i> <i>при такій умові);</i>	зі знахідним : тимчасове призначення особи чи речі: <i>бути за керівника, прави-</i> <i>ти за пензель чи за каль-</i> <i>кулятор;</i>	з орудним : напрямок руху: <i>плисти за течією (але</i> <i>йти по воду).</i>

244. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Трансформуйте її в схему.

Чергування у–в, і–й

Застереження:	Уживайте правильно:
Уникайте збігу приголосних: зайшов в метро, брат й сестра	Зайшов у метро, брат і сестра.
Уникайте збігу голосних: купався у озері	Купався в озері,
Перед словом, на початку якого є звуки в, ф в різному поєднанні (хв, св, сф і под.), щоб уникнути збігу подібних звуків, як правило, вживаємо у , незалежно від того, яким звуком закінчується попереднє слово.	Були у вівторок, написано у творі.
Якщо доводиться вибирати між збігом голосних і збігом приголосних, насамперед уникайте збігу голосних:	Вірю в справедливість, вірю у справедливість.

245. І. Прочитайте виразно текст, уставляючи правильний варіант прийменника.

Трамваї щодня перевозять мільйони пасажирів (у,в) всьому світі. Для наших співвітчизників тут є особливий момент гордості, бо появи першого електричного трамвая світ завдячує українцеві.

Саме Федорові Піроцькому, фізику з Полтавщини, уперше спало на думку підвести по дротах електрику до рейок, на яких стояв трамвай, щоб звідти вона надходила до мотора.

(В, у) Петербурзі 22 серпня 1880 року для демонстрації винаходу Піроцький обрав найважчий двоярусний вагон кінної залізниці на 40 пасажирів. І він з легкістю рушив без допомоги тварин. Швидкість становила 12 кілометрів за годину.

Винахідник опублікував результати дослідів (в,у) інженерному журналі й розіслав його фізикам з різних країн. Були з-поміж них і німецькі брати фон Сіменс. Ознайомившись із кресленнями Піроцького, вони вирішили до українця, аби зустрітися з ним особисто.

А вже за рік, 1881 року, фірма Siemens відкрила першу (в,у) світі електричну трамвайну лінію за проектом винахідника.

До української столиці черга дійшла аж за 11 років. (В, у) червні 1892 року з Володимирського узвозу до вулиці Садовської рушив перший електричний трамвай. Згодом почався справжнісінький трамвайний бум (<http://ukrainemiroff.com/showNews/38>).

II. Розгляньте світлини. Чи є такий вид транспорту у вашому населеному пункті? Що вам відомо про його переваги?

246. Ознайомтеся з розвідкою української мовознавиці. Визначте стиль тексту. Усно перекажіть його. Доберіть заголовки.

Журналісти громадського радіо почали вживати форму *при мікрофоні...* замість узвичаєної, добре відомої всім *перед мікрофоном*. А чи є підстави для такої заміни? Немає, тому що прийменники *при* і *перед* розрізняються за відтінками свого просторового значення: *при* виражає просторову близькість, його вживають тоді, коли потрібно назвати предмет, місце, простір, поблизу яких щось відбувається чи розташоване (пор.: *Козаче село Глибове при самому Дніпрі...* (Марко Вовчок). *Спершу* [вони] *стояли на горбі при пологій впадині – спускові до Сиваша* (О. Гончар). *Перед* позначає розташування, перебування на деякій відстані з переднього боку чого-небудь, лицьової сторони чогось (пор.: *Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен...* (С. Васильченко). *Панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе* (Марко Вовчок). Для того, щоб слухачі добре чули журналіста, потрібно, аби він говорив прямо в мікрофон, тобто сидів перед ним. Отже, просторове розташування журналіста щодо мікрофона, яке забезпечує якісне звучання його голосу, точніше виражає українська форма *перед мікрофоном* (За К. Городенською).

247. Прочитайте речення. Поясніть уживання прийменників. Яке враження справила на вас інформація?

1. Найбільшим відкриттям минулого століття в біології й медицині є розшифрування генома людини, що дасть змогу клонувати органи з клітини й «вирощувати» їх для пересадження, рятуючи життя мільйонам хворих. 2. Ще одну планету, на якій можна жити, виявили в сузір'ї Кита вчені Європейської організації астрономічних досліджень 19 квітня 2017 року. 3. Група американських і китайських учених винайшла технологію фарбування волосся за допомогою графена (в темні кольори), що невдовзі зможе замінити токсичні фарби для волосся. 4. Відтоді, як Петро Бобонич, учений із Закарпаття, винайшов глюкометр у вигляді наручного годинника для визначення рівня цукру в крові, не потрібно здавати кров (*з Інтернету*).

Екологія слова: Взяли участь 20 осіб (*а не чоловік*); були присутні 20 чоловіків (*якщо мова йде про осіб чоловічої статі*); постачальник (*а не поставщик*); продавати гуртом (*а не оптом*) і вроздріб (*а не в розницю*); давати здачі (відповісти ударом на удар), *але* візьміть вашу решту (залишок грошей, який повертають у процесі розрахунку).

248. Що нового ви дізналися? Яка інформація зацікавила вас найбільше?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

249. Відредагуйте речення й запишіть правильні варіанти.

1. Домашнє завдання з алгебри мені не по силі. 2. При нашій школі створено курси англійської мови. 3. В останній час я став замислюватись над вибором майбутньої професії. 4. Серед міроприємств по відзначенню цього свята були слідуєчі: виступ музичного колективу, конкурси і вікторини. 5. На протязі тижня він не відвідував заняття по хворобі.

2. Сидіти (у, в) автобусі, запитати (у, в) актора, працювати (у, в) аптеці, був (у, в) сестри, була (у, в) Угорщині, плавати (у, в) озері, жила (у, в) Одесі, служити (у, в) армії, успіх (у, в) творчості, читала (у, в) журналі, приніс (у, в) кишені, попросив (у, в) друга, зранку (у, в) роботі, озимина (у, в). полі, багаж (у, в) літаку, стежка (у, в) лісі, обвал (у, в) горах, шторм (у, в) океані, сад (у, в) селі, іскра (у, в) попелі, міст (у, в) майбутнє, був (у, в) музеї, ударив (у, в) дзвін, виступала (у, в) філармонії, прочитав (у, в) статті, знайшов (у, в) кишені, посіяти (у, в) дощ, працював (у, в) бібліотеці, канючити (у, в) батька, шубовснути (у, в) воду.

250. Напишіть есе на одну з тем: «Той, хто не дивиться вперед, завжди залишається позаду», «Найдивовижніший винахід».

251. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 22. УЖИВАННЯ ПОХІДНИХ СПОЛУЧНИКІВ

Гармонійна взаємодія людини й природи

Перший обов'язок того, хто хоче бути здоровим, – очистити навколо себе повітря.

Р. Роллан

Слово дня:
Лихоманити, позаяк.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

252. I. Прочитайте вірш. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Плеса* вужчі в озер,
стали рідкістю крижні*,
Сіроманці сьогодні –
Реліктовані* звірі.
Де шуміли віками
ліси дивовижні –
Протяглися квартали
у повному ширі.
Я не проти, мій часе,
твого антуражу* –
Космольотів швидких,
електронного мозку,
Але ти не повинен
звести на пропажу
Ані вивірку-блискавку,
ані чайку приморську.
Наше поле без жайвора –
то вже не поле,
А лугів не буває без пахощів сіна...
А. Гризун

II, Бесіда:

1. Яку проблему порушує автор?
2. Що є причиною того, що «плеса вужчі в озер, стали рідкістю крижні»?
3. Якби ви були художником, яку ілюстрацію намалювали б до вірша?
4. Що означають слова «Наше поле без жайвора – то вже не поле»?
5. Назвіть у тексті сполучники. Що вам про них відомо?
6. Перекажіть текст, використовуючи речення зі сполучниками.

253. Прочитайте вірш Ліни Костенко «Ще назва є, а річки вже немає» за цим покликанням: <https://lib.misto.kiev.ua/UKR/BOOK/KOSTENKO/shenazvae.dhtml>. Що спільного в ньому з поезією А. Гризуна? Чи є в тексті похідні сполучники? Складіть за змістом вірша двоє речень з похідними сполучниками.

254. Проаналізуйте зміст таблиці. Доповніть її власними прикладами.

Сполучники української мови за походженням

Непохідні (не співвідносяться з іншими частинами мови)	Похідні (походять від інших частин мови, тому співвідносні з ними)
<i>і, а, та, але, бо</i>	<i>що, як, де, якщо, тому що, зате</i>

255. Прочитайте текст. Схарактеризуйте сполучники за походженням.

Улітку ми живемо практично з відчиненими вікнами, через які до нас надходить свіже повітря, однак у спекотні дні все одно відчуваємо себе некомфортно. При зачинених вікнах й увімкненому кондиціонері легше дихати, проте свіже повітря лишається за вікном. Багато людей плутають свіже повітря з охолодженим, вважаючи, що кондиціонування сприяє здоровому сну й гарному самопочуттю. На жаль, це не так. Кондиціонер не забезпечує житло свіжим повітрям, це робить припливний вентиляційний прилад.

Брудне повітря й низька концентрація кисню в квартирі небезпечні для всіх мешканців та особливо погано впливають на здоров'я дітей, насамперед на їхню дихальну систему.

Для того, щоб зарадити таким наслідкам, треба частіше провітрювати оселю (*З газети «Магістраль-експрес ПАТ «Укрзалізниця»*).

256. Прочитайте речення. Знайдіть і поясніть помилки, допущені в них. Відредаговані речення запишіть. У разі потреби скористайтеся довідкою.

1. Останнім часом занепадає сільський ставок, так як жителі почали за-смічувати берег побутовим сміттям. 2. Без бережливого ставлення до при-роди порятунку їй не буде, якби ти не прагнув цього. 3. Що браконьєри не говорили б, які не знаходили б аргументи, а для виправдання бракувало доказів. 4. У силу того, що навесні висадили молоді дуби й сосни, громада сподівається на поліпшення екологічної ситуації. 5. Чим більше ми піклу-ватимемося про птахів, тим кращими будуть наші сади. 6. Розповідь екс-курсорова Тростянецького дендропарку була настільки цікавою, що ми всі слухали, затамувавши подих. 7. Учасниками заходу були як учителі, так і учні. 8. Щось мені не то холодно, не то лихоманить.

Д о в і д к а: з огляду на те що, тому що, позаяк; хоч би як; хоч би що; з огляду на те що, тому що; що... – то; такий (така) – що; і – і.

257. Складіть усно речення зі сполучниками й однозвучними з ними сполученнями слів. Поясніть відмінність.

Якщо – як що; якби – як би; зате – за те; проте – про те; щоб – що б; причому – при чому.

258. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Прокоментуйте її. Які варіанти правильні?

Уживання похідних складених сполучників

1	2
Чим вищий сукупний дохід, тим вищий рівень життя народу.	Що вищий сукупний дохід, то вищий рівень життя народу.
Доповідь була настільки цікава, що всі захоплено слухали.	Доповідь була така цікава, що всі захоплено слухали.
Як би не було важко, ми обов'язково досягнемо мети.	Хоч як буде важко, ми обов'язково досягнемо мети.
Куди б не пішов, скрізь однаково.	Хай (хоч) куди піду, скрізь однаково.
Де б не був, працювати треба.	Хоч де будеш, працювати треба.
Він не то писав, не то робив вигляд, що пише.	Чи то він писав, чи удавав, що пише.

259. I. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання сполучників разом, окремo і з дефісом.

Ад(же), ані(ж), (в)тім, (за)те, мов(би), наче(б), начеб(то), (не)мов, немов(би), (не)мов(би)то, (не)наче, неначеб(то), (ні)би, ніби(то), ні(ж), от(же), ото(ж), при(тім), при(тому), при(чім), при(чому), про(те), себ(то), тоб(то), цеб(то), що(б), як(би), як(що), за(те), про(те), що(б), як(би), як(що), або(ж), адже(ж), але(ж), бо(ж), коли(б), коли(б)то, отже(ж), хоча(б), хоч(би), дарма(що), для(того)щоб, замість(того)щоб, з(тим)щоб, (не)зважаючи те що, (при)цьому, (тай), (так)що, тимчасом(як), тому(що), через(те)що, отож(то), тим(то), тільки(но), тому(то).

II. Складіть таблицю «Правопис сполучників», доберіть приклади із вправи.

260. Проаналізуйте й оцініть свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

261. I. Випишіть із фразеологічного словника десять фразеологізмів, до складу яких уходять сполучники *мов, немов, наче*. Поясніть значення сталих висловів. Із будь-якими трьома усно складіть речення.

II. Прочитайте афоризми й розкрийте зміст їх. Яку роль у них виконують сполучники? За одним з них (на вибір) напишіть невеликий твір-роздум.

1. Головним скарбом життя є здоров'я, і, щоб його зберегти, потрібно багато що знати (*Авіценна*). 2. Щоб правильно писати, треба навчатися мислити (*Горацій*). 3. Здоров'я – не все, але все без здоров'я – ніщо (*Сократ*). 4. Караюсь, мучуся..., але не каюся (*Т. Шевченко*). 5. Потрібно їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти (*Сократ*). 6. Бути чи не бути (*Шекспір*). 7. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (*Т. Шевченко*).

262. Станьте співавтором тексту, продовживши його. Використовуйте похідні сполучники.

Гей, ви! Даровано вам планету унікальну, дублікатів нема – так розпорядіться ж нею гідно! А не вмієте – передайте планету дельфінам, може, вони мудріше нею розпорядяться! Принаймні собі подібних вони не винищують! (*О. Гончар*).

263. Складіть особисту програму збереження здорового довкілля.

264. Напишіть есе «Дев'ять десятих нашого щастя залежить від здоров'я» (*А. Шопенгауер*).

§ 23. ВАРІАНТИ ГРАМАТИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ ПІДМЕТА Й ПРИСУДКА

Розуміння багатства і бідності

265. I. Запишіть речення, підкресліть головні члени, визначте їх види.

1. Багатий – той, хто задоволений усім, що має (*В. Мозговий*). 2. Найперше багатство – це здоров'я (*Р. Емерсон*). 3. Вище багатство – брак жадібності (*Сенека*). 4. Ваш приголомшливий мозок може підняти вас з убогості до багатства, перетворити вас з одинака на загального улюбленця, вивести з депресії, зробивши щасливим і радісним (*Б. Трейсі*). 5. Збирання багатства – один з найгірших видів ідолопоклонства. Жоден ідол не є таким руйнівним, як поклоніння грошам (*Е. Карнегі*). 6. Потік багатства втрачається в пісках марнотратства (*П. Буаст*). 7. Якщо ви хочете бути багатим, розвивайте своє бачення. Ви повинні стояти на краю часу, удивляючись у майбутнє (*Р. Кійосакі*).

II. Який із афоризмів вам сподобався найбільше? Чому? Складіть усно афоризми зі словами: *багатство, бідність, успіх, мрія*.

266. I. Прочитайте речення, узгоджуючи простий дієслівний присудок з підметом. Чи легко вибрати форму дієслова? Зробіть висновок про особливості узгодження простого дієслівного присудка з підметом.

Уміння правильно розпоряджатися грошима – одна з головних характеристик багатих людей. Історія (знати) безліч прикладів, коли багатство, яке несподівано (звалитися) дуже скоро (призвести) до банкрутства. Люди, не готові до такої відповідальності, враз (спускати) весь статок і (залишитися) біля розбитого корита.

Бути по-справжньому багатим – це складний шлях, який можна осилити тільки з розумінням того, що гроші – не мета, а лише засіб для досягнення мети (*З інтернетних джерел*).

II. Бесіда:

1. Чи вмієте ви розпоряджатися грошима?
2. Що для вас означає «уміти розпоряджатися грошима»?
3. Який зміст ви вкладаєте в поняття «багата людина»?

267. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Доповніть її власними прикладами.

Узгодження підмета з присудком

Присудок уживається в однині, коли підмет виражений:	Присудок уживається в множині, коли
1) кількісним числівником на позначення абстрактної кількості або символічного числа: <i>П'ятнадцять ділиться на три.</i>	1) підмет чи присудок входять до складу однорідних членів речення: <i>Сергій і решта нас підтримали. Безліч вознів мінулися, коливалися, наче якісь чарівні ліхтарі справляли там свій химерний танець» (О. Донченко).</i>
2) словосполученням із словами на позначення невизначеної кількості істот (згряя, група, натовп, тлум, юрба): <i>Згряя лебедів пролетіла над нашою хатою.</i>	2) підмет і присудок роз'єднані в реченні другорядними членами: <i>Більшість учасників форуму і його організатори взяли участь в обговоренні питання євроінтеграції.</i>
3) словосполученням, що містить іменник, який у переносному значенні передає поняття кількості: <i>Ліс рук виріс у класі.</i>	3) у складі підмета є числівники два, три, чотири та ін.: <i>Два хитрих мудрого не переважать (Нар. творчість).</i>
4) словами, які називають приблизну кількість часу, напр.: <i>Вже зо два тижні минуло (М. Коцюбинський). але Два тижні минули спокійно.</i>	
5) сполученням слів решта, частина, ряд, низка й под. з іменниками, уживаними тільки в однині, або з узгодженим означенням в однині, напр.: <i>Частина класу взяла участь у змаганнях.</i>	

268. Прочитайте словосполучення, складіть із ними речення так, щоб вони виконували роль підмета.

Чотириста п'ятдесят депутатів, багато олімпійців, восьмеро учнів, брат із сестрою, представники державних і комерційних освітніх закладів, троє синів, більшість одинадцятикласників, сімсот вісімдесят абітурієнтів.

Присудок узгоджують у чоловічому і в жіночому роді з підметами – іменниками чоловічого роду на позначення професій, посад жінок: *Прем'єр-міністр доповів. Прем'єр-міністр доповіла.*

При підметах, виражених невідмінюваними іменниками або аббревіатурами, присудок має таку форму, якої потребує рід і число іменника: *МВФ надав фінансову допомогу.*

Якщо при загальному іменникові є географічна чи інша власна назва, то присудок узгоджують із підметом – загальною назвою: *Газета «Поступ» опублікувала цікаві матеріали про подію.*

269. Прочитайте текст. На прикладі тексту розкрийте особливості узгодження підмета з присудком. Знайдіть інформацію про відомих українців, які підтримували українську мову й культуру, поділіться цікавими відомостями з однокласниками.

Ще на початку минулого століття український підприємець Євген Чикаленко звернувся до своїх колег із закликом любити Україну до глибини власної кишені, себто не жаліти грошей на підтримку українських проектів. Сам Чикаленко витрачав більшу частину своїх коштів на українську справу, переконливо продемонструвавши, що таке правдива національна буржуазія і як вона ставиться до мови і культури рідної нації (*І. Лосєв*).

270. Запишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Українське й польське студентство (зустрітися) на форумі. 2. Газета «Високий замок» (надрукувати) виступ депутата. 3. Місто Львів ніби (помолодшати). 4. УПА (засвідчити) приклад нескореності та свободи. 5. Віце-президент (доповісти) про успіхи кампанії в першому півріччі. 6. П'ятеро (дійти) до фінішу. 7. Сімдесят одна особа (працювати) в цеху. 8. Брат із другом (поїхати) до Харкова. 9. Більшість одинадцятикласників нашої школи (отримати) високі бали на ЗНО. 10. Більшість учнів, учителів, батьків (підтримати) міську акцію.

271. Поясніть, що означають абревіатури. Складіть із ними непоширені речення.

МВФ, ОАЕ, НАН України, ООН, ЗМІ, МЗС, ВАТ, ЦУМ, ЄС, ЗНО, УНІАН, США, ПАТ.

272. Відредагуйте речення й запишіть правильний варіант.

1. Я з гуртом ентузіастів зібрали гроші й купили першу любительську відеокамеру. 2. Більшість підприємств легкої промисловості працюють на повну потужність. 4. У виставковому залі художнього музею висять багато полотен місцевого художника. 5. Виставка-продаж українських товарів вразив нас асортиментом і якістю. 6. Більшість мешканців мікрорайону підтримала цю ініціативу. 7. Вам запропонують запашну чай та каву.

Екологія слова: Інакодумець (*а не інакомислячий*); іноземна мова, іноземні студенти, чужоземна мода, *але* закордонний паспорт, міністр закордонних справ; прищеплювати (*а не прививати*) любов до Батьківщини; боротьба (робота, змагання, фестиваль, святкування, конкурс) триває (*а не продовжується*).

273. Проаналізуйте роботу на уроці. Розкажіть про свої досягнення. Чим матеріал уроку був для вас корисним?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

274. Запишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Місто Чернівці (приваблювати) туристів. 2. Я мрію, щоб ООС (завершити) перемогою. 3. Двоє хлопців (вступати) до Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 4. Шістдесят примірників нового підручника української мови (надійти) до школи. 5. Брат із сестрою (готуватися) до випускного вечора. 6. Директор гімназії, вчителі, батьки (привітати) з Новим роком. 7. Більшість старшокласників мало (читати).

275. Напишіть есе «Нерівня душ – це гірше, ніж майна» (*Л. Костенко*).

276. Запропонуйте свій варіант домашнього завдання

§ 24. ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ НА *ся*

Вибір життєвої дороги

*Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок.
Є тисячі ланів, але один лиш мій.*

В. Симоненко

*Не йдіть туди, куди веде дорога.
Замість цього йдіть туди, де немає дороги
і створіть власну стежку.*

Р. Емерсон

*Синтаксис – це елементарна
гігієна думання.*

О. Забужко

Слово дня: *Плекати, плин, здужати.*

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

277. Прочитайте епіграфи. Поясніть, як ви розумієте зміст їх. Яка з цитат співзвучна вашим переконанням? Чому?

278. I. Спишіть текст. Розставте пропущені розділові знаки. Продовжте думку, яку висловив автор.

Вибір життєвої дороги це духовне устремління людини. Не бери більше на себе ніж можеш узяти бо всяка дорога довга і голка заважить більше ніж камінь. Ти можеш нести рівно стільки скільки здужає рухати твій народ. Зрозумій істину навіть велика людина не в змозі змінити звичаї й плин народного життя.

Не загордися пам'ятаючи повсякчас що тільки великий народ може народити велику людину.

Ніколи і в помислі не допускай що твій народ малий бо тоді й сам зупинишся в своєму рості. Народ маліє тоді коли втрачає духовність пориває з вічними цінностями й кидається в погоню за тимчасовою користю. Бережи народ від духовного занепаду (*Р. Іваничук*).

II. Визначте основу дієслівних форм у тексті. З якою метою автор використовує дієслова на *-ся*?

279. Визначте, у яких реченнях допущено помилку. Відредагуйте й запишіть їх.

1. Готуйтеся до кожного уроку. 2. Необхідно заздалегідь думати про своє майбутнє, особливо коли обирається професія. 3. Від яблук гілки гнуться. 4. Завдання виконується учнями. 5. Учителем наводяться приклади. 6. На воді поведіться обережно. 7. Дієсловом називається самостійна частина мови, що вказує на дію. 8. Текст не сприймається старшокласниками. 9. Я вибачаюся за запізнення. 10. План уроку розробляється вчителем.

280. Прочитайте текст, перекажіть його усно, доповнюючи власними прикладами. Визначте й запишіть основну думку.

Правильним є вживання дієслів із *-ся*, що передають зворотну або взаємну дію, наприклад: *я вмиваюся (умиваю себе), він одягається (одягає себе), ми листуємося (один з одним), діти миряться (один з одним).*

Помилковими є словосполучення на зразок: *завдання укладаються вчителями, завдання виконуються учнями, дослідниками наводяться приклади*, оскільки в цих конструкціях іменник, що називає виконавця дії, вжито у формі орудного відмінка. **Правильними** є варіанти, де такі іменники вживаємо у формі називного відмінка: *учителі укладають завдання, учні виконують завдання, дослідники наводять приклади*.

Українська мова також пропонує інші **правильні** варіанти: дієслівні форми на *-но, -то*, наприклад: *укладено збірник, досліджено проблему, подано класифікацію*.

Неправильним є вживання дієслівної зв'язки являтися: *він являється директором* (правильно: *він – директор, він є директором*). Не можна використовувати слово *вибачаюся* як етикетну форму (правильно: *вибачте, даруйте мені, перепрошую*) (За В. Корольовою).

В українській мові історично сформувалася традиція до переважного вживання активних конструкцій замість співвідносних із ними пасивних конструкцій, до складу яких уходять дієслова на *-ся*. Тому саме активним конструкціям потрібно надавати перевагу над пасивними. Наприклад: *Цей репортаж готують журналісти місцевого телебачення* (а не: *Цей матеріал готується журналістами місцевого телебачення*).

281. Прочитайте, відредагуйте й запишіть.

Пропонується на наступний рік, нарешті домовилися, будуть розглядатися, батьки запрошуються, йдеться мова, слово надається, виконується не в повній мірі, сталася подія, нами слухається питання, у творі зазначається, розглядається автором, про це писалося, вони листуються, я вибачаюся, авторами підручника пропонуються усні вправи, картопля вариться швидко, учнем пишеться твір.

282. І. Прочитайте текст. Випишіть дієслова, визначте стилістичну роль дієслів, а також спосіб і час.

Не запізнись...

Перед негодою не **гнись**
І перед радістю будь гідним.
Щоб стати долі сином рідним,
Прошу тебе: не запізнись!

Не запізнись в своїм саду
Плекать калину, мов дитину,
Щоб у скрутну життя годину
Твою розрадила біду.

Не запізнись писать листи
Із щастям ніжного кохання,
З відлунням першого спіткання
І **небажанням** самоти.

Не запізнись в серпневу ніч,
Що зорі палить без упину,
Знайти себе, свою стежину
У лабіринті протиріч.
О. Андрієнкова

II. Виділені слова розберіть за будовою. Які форми дієслів не властиві науковому стилю?

Екологія слова: Велику літеру пишемо (*а не велика літера пишеться*); допомогу надаємо (*а не допомога надається*) вчасно; дорогу розчищають (*а не дорога розчищається*); закон ухвалює Верховна Рада (*а не закон ухвалюється Верховною Радою*); подвір'я школи прибирають учні (*а не прибирається учнями*); оцінку ставить учитель (*а не оцінка ставиться вчителем*).

283. Прочитайте й запишіть фразеологізми. Поясніть значення і доцільність уживання дієслів із *-ся*. Які з дієслів не використовуємо без *-ся*?

1. Треба нахилитися, щоб з криниці води напиться. 2. Хто в темряву дивиться, той від світла кривиться. 3. Дружний табун і вовків не боїться. 4. Рідня серед дня, а як сонце сховається, то й не родичається.

284. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Чим ви збагатили себе?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

285. Доберіть із фразеологічних словників 10-15 фразеологізмів, у складі яких є дієслова на *-ся*. Поясніть умови вживання їх. З'ясуйте значення сталих висловлень. Із будь-якими трьома складіть речення.

286. Відредагуйте усно запропонований текст. Складіть і запишіть розповідь про застосування будь-якої лікарської рослини.

У медицині використовуються плодоніжжя, молоді пагони й листя вишні. Сировина заготовляється в різні строки: гілки і листя – у травні; плодоніжки збирають разом зі стиглими плодами. Плодоніжки годяться на експорт. Сушаться вони в затінку на відкритому повітрі (*З календаря*).

287. Напишіть есе на тему «Знайду себе, свою стежину у лабіринті протиріч».

288. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 25. СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ З ФОРМОЮ НА *но, то*

Обов'язок як моральна категорія

Якщо мова не є правильна, то вона не означає того, що має означати; коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблене те, що має бути зроблене; а тоді моральність і всяке мистецтво почнуть занепадати, справедливість зійде на манівці – і всі впадуть у стан безладного хаосу (Конфуцій).

Слово дня:
Викарбувано, державність, науковець.

Обов'язок! Ти величне, велике слово. Це саме те велике, що підносить людину над самою собою (І. Кант).

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ▶▶

289. Прочитайте епіграфи, прокоментуйте їх, розкривши суть і зв'язок із темою уроку. Доберіть самостійно ключові слова уроку й запишіть їх.

290. Згідно з дослідженням Лео Бернетта, відомого менеджера з реклами, ефективний текст від неефективного відрізняє наявність більшої кількості дієслів. Поміркуйте, чому саме дієслів, а не іменників або прикметників.

291. Запишіть, розкриваючи дужки. Яку синтаксичну роль виконують безособові дієслова?

1. На сторінках історії викарбувано /не/мало імен кращих синів і дочок українського народу, зокрема діячів науки, культури, освіти, які, /не/зважаючи на тяжкі випробування долі, весь свій талант, зусилля, а /не/рідко й життя віддавали на вітвар боротьби за одвічну мрію – здобуття своєї державності. 2. На сьогодні ще не складено повної бібліографії наукових і художніх праць І. Огієнка (*М. Тимошик*).

292. Що вам відомо про Івана Огієнка? Ознайомтеся з його книжкою «Наука про рідномовні обов'язки» за розміщенням нижче покликанням. Чи всіх обов'язків ви дотримуетесь? Якої допомоги ви потребуєте? (http://chtyvo.org.ua/authors/Ohiyenko_Ivan/Nauka_pro_ridnomovni_oboviazky_vytiahy/).

293. Прочитайте уривок народної пісні. Знайдіть у ньому дієслівні форми на *-но, -то*. З якою метою їх використано? Про що свідчить така кількість дієслівних форм у тексті обрядової пісні?

Ой у полі жито копитами збито. Під білою березою козаченька вбито. Ой убито, вбито, затягнуто в жито, червоною китайкою личенько покрито (*Нар. творчість*).

294. I. Ознайомтеся з міркуваннями мовознавиці І. Фаріон. У чому полягає стилістична роль синтаксичних конструкцій із дієсловами на *-но, -то*? Поміркуйте, у яких стилях їх уживають найчастіше. Чому?

Присудки на *-но, -то* означають дію лише живої істоти, хоч і невідомої або просто неназваної, як, наприклад, *книгу написано* (про людей), *його призначено*, але неправильно вживати такі структури, де не йдеться про неназвану особу: *небо захмарене* (а не небо захмарено), *гори вкриті лісом* (а не гори вкрито лісом)... Допустимі такі форми лише в художній літературі зі стилістичною метою: *Дивлюся ранком – Вже заволочено серпанком сіреньким небо* (Леся Українка).

II. Наведіть власні приклади конструкцій із дієсловами на *-но, -то*.

295. I. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Філософом І. Кантом розглянуто обов'язок як моральний закон і сформульовано його як веління, яке людина повинна виконувати категорично, не дивлячись на особливі ситуації. 2. Науковцями обов'язок визначено як прийнятну особою необхідність підкорятися суспільній волі. 3. Нами обрано тему реферату самостійно. 4. Обов'язок пов'язано з рівнем виховання кожної людини. 5. Батьками юних спортсменів оплачено поїздку дітей на змагання. 6. Текст нової пісні вивчено учнями нашого класу. 7. Лікування призначається педіатрами.

II. Бесіда:

1. Запропонуйте власне визначення слова *обов'язок*.
2. Що, на вашу думку, можна назвати *обов'язком*?
3. Назвіть *обов'язки* учня/учениці, громадянина/громадянки, сина/дочки.
4. Що таке професійний *обов'язок*?

296. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Чим ви збагатили себе?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

297. Відредагуйте та запишіть словосполучення й речення. Поясніть помилки.

Археологами розкопано; науковцями доведено; схвалено Тищенком; реферат написано нами; заяву озвучено мною; нами призначено перевірку; план розроблено Ніколаєнком; учнями висаджено 200 дерев; зловмисниками підпалено молодий ліс; призначено лікарем; виконано подругою; угоду підписано директором; авторами зазначено; матч зіграно вдало; гірлянди розвішано учнями; у листі сказано про зміну дати зустрічі.

298. Прочитайте запис Наталки Нікуліної, громадянки Канади, українки за походженням, у книзі відгуків меморіального музею на Чернечій горі в Каневі. Що ви записали б у цій книзі? Напишіть, використовуючи звертання, вставні слова, синтаксичні конструкції на *-но, -то*.

Шукаймо в собі Шевченка (хоч іскру праведності й віри) – він мусить бути там, у глибинах, інакше нас би не тримала оця земля, калини матір. Ми мусимо. Ми конче мусимо знайти в собі його кровину – інакше з темряви не вийти. Усім життям, усім током крові – народжуймо в собі Шевченка, хоч іскру – кожен. Іскру кожен. Усі разом – буде Україна.

§ 26. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Гостинність як засіб об'єднання людей

*Що хата має, тим і приймає.
Народна творчість*

Слово дня:
Гостина, гостинність, гостинець.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

299. І. Прочитайте виразно текст. Дайте відповіді на запитання.

У нас шляхи називають гостинцями, бо галичани гостей далеких і близьких сподівалися, сподіваються й будуть сподіватися. «Гостя треба добре приймати, бо гість по світу славу розносить», – так говорив князь Мономах. Але часто гостинцями приходили несподівані, непрошені, небажані, недобрі гості. Які лише біди-лиха ходили по нашій землі, то все йшли через Галицьку Брану. Не було війни, аби Галицька земля не посилала синів своїх на криваві танці. Коли святкувала земля, то в полоні всенародного свята був і мій Галич. Я задумуюсь часто. Чого то ми рідше й рідше називаємо шляхи гостинцями? Відколи нарядили їх в асфальт, ніби у фрак заморський, то одразу взяли до вжитку чуже, важке й глухе слово – шосе... (С. Пушик).

II. Бесіда:

1. Яка тема й головна думка тексту?

2. Визначте порядок слів у кожному реченні.

3. Про що свідчить така кількість спільнокоренових слів: *гість, гостювальник, гостенько, гостонько, госточко, гостина, гостинець, гостинчик, гостювати, пригостити*?

300. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Доповніть її власними прикладами.

Порядок слів у реченні

Прямий	Зворотний (інверсія)
Підмет стоїть перед присудком: <i>Друзі подарували моїй сестрі на день народження цікаву книжку.</i>	Підмет розташований після присудка: <i>Цікаву книжку подарували друзі на день народження моїй сестрі.</i>
Узгоджене означення – перед означуваним словом: <i>Бажаю Вам міцного здоров'я, родинного затишку, творчих успіхів.</i>	Означення – після означуваного слова: <i>Цей університет завжди забезпечував високий рівень підготовки фахівців з вищою освітою.</i>
Додаток – після слова, що ним керує: <i>Вузька стежечка веде мене до школи (Т. Кібало).</i>	Додаток – перед словом, що ним керує: <i>Вітер з гаєм розмовляє (Т. Шевченко).</i>

Найважливішу інформацію або слово в реченні можемо виділяти не лише за допомогою інверсії (зворотного порядку слів), а й за допомогою голосу (темпу, гучності, пауз тощо) – логічним наголосом. Наприклад: *У гості до мене (а не до когось іншого) прийшли друзі.* – *У гості до мене прийшли друзі (а не хтось інший).*

301. I. Прочитайте текст. З'ясуйте роль інверсії в ньому. Чи зміниться емоційність тексту, якщо в усіх реченнях розташувати слова в прямому порядку?

Символом української гостинності, добробуту, щедрості здавна був хліб. Сіль – другий після нього продукт, який мав сакральне значення. Запрошення «на хліб-сіль» було формулою запрошення в гості.

Повсякденну гостинність, яку виражали в шанобливому ставленні до людини, що завітала до оселі в будь-який час, ототожнювали з відвідуванням у справах. Водночас українці демонстрували до гостя шану, повагу, доброзичливість. Однак існували певні усталені обмеження: у робочий час родичів або сусідів відвідували лише у звичайних господарських справах. Не прийнято було ходити в гості під час польових робіт. Дітей залишали вдома.

Приводом для святкової гостини були великі релігійні свята – Різдво, Новий рік, Водохреща, Масляна, Великдень, Трійця, храмові свята; недільні дні, а також сімейні урочистості – весілля, родини. Обов'язковим компонентом святкової гостини була трапеза (*За В. Русавською*).

II. Які словесні запрошення на гостину використовують сучасні мовці? Сформулюйте їх за змістом тексту «Правила традиційної української гостини». Чи зазнали вони змін?

302. I. Прочитайте речення. У яких порядок слів не може бути змінений? Чому?

1. Прийшли гості. 2. Легенький вітерець бавиться в парку осіннім листям. 3. Моя сестра – студентка. 4. З нашої останньої зустрічі минуло три тижні. 5. Автомобіль обігнав автобус. 6. Гаджети замінили книжки. 7. Соляний ранок. 8. Уночі на небі панує місяць. 9. Незнайома дівчина.

II. Запишіть 5-е й 6-е речення. Підкресліть підмети й додатки. Доведіть, що в цих реченнях може бути неоднозначно потлумачено зміст, і поясніть чому. Складіть троє аналогічних речень (підмет + присудок + додаток), у яких може виникнути така неоднозначність.

303. I. Прочитайте виразно вірш. Визначте стилістичну роль порядку слів у реченнях. Яка основна думка вірша?

Гості
Як радісно, як гості в хату,
Здається, що ясніє світ.
Тоді на серці справжнє свято,
Ну, а в душі – весняний цвіт!
А за столом прекрасна мова,
Та спогадів чарівний плин.
І в'яжеться до слова слово.
І ти у світі не один.

То весело, то сум нахлине,
То сміхом раптом заіскрить.
Та серцю мила та хвилина,
І це завжди чарівна мить.
Щаслива я, як гості в хату.
Це завжди радість на поріг.
Хай буде щастя всім багато,
Хай світить вогник вам з доріг.
Н. Красоткіна

II. Чи любите ви ходити в гості? Чи подобається вам приймати гостей у себе вдома. Розкажіть, яких правил необхідно дотримуватися, приймаючи гостей.

304. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що можна сьогодні записати в зошит ваших досягнень?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

305. Доберіть із творів художньої літератури 10-15 прикладів, що ілюструють прямий і зворотний порядок слів у реченнях.

306. Відредагуйте речення й запишіть правильний варіант кожного речення.

1. Комісія розглянула три тижні тому висунуті пропозиції. 2. Великий інтерес викликала лекція про ігроманію у батьків. 3. Я люблю ходити в гості і приймати. 4. Задоволення величезне, коли в гості до нас хтось приходить. 5. Клопоту забагато від гостей тих.

307. Напишіть есе на тему «Гостинність українська пречудова» (Н. Красоткіна).

§ 27. ОДНОСКЛАДНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Корисні звички й цінні риси підприємливої людини

Ступай упевнено, не бійся, відважним будь, несхитним будь.

О. Луїї

Слово дня:
Мати рацію,
вочевидь.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

308. I. Ознайомтеся з порадами, що сприяють розвитку волі й навчають берегти свій час. Визначте тип речень. З якою метою використано такі речення?

1. Ставте перед собою реальні цілі.
2. Станьте господарем свого часу.
3. Пам'ятайте! Час швидкоплинний!
4. Критично ставтеся до себе й до своїх умінь!
5. Умійте долати труднощі!
6. Боріться з власною лінню і страхом.
7. Аналізуйте свої вчинки й поведінку.
8. Умійте долати власні спокуси.
9. Не дозволяйте іншим людям і пристрастям володарювати над собою.
10. Шукайте друзів, які не бояться сказати вам правду.
11. Женіть від себе підлесників (з *Інтернету*).

II. Бесіда:

1. Чи дотримуетесь ви цих правил? Розкажіть, як саме.
2. Що для вас означають словосполучення *реальні цілі, господар часу, критично ставитися, долати спокуси*?
3. Чому потрібно «гнати від себе підлесників»?
4. Підрахуйте свої витрати часу, складіть діаграму. Подумайте, на що вам не вистачає часу і чому.

309. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Наведіть власні приклади односкладних речень.

Односкладні речення

Головний член речення – присудок				Головний член речення – підмет
означено-особові	неозначено-особові	безособові	узагальнено-особові	називні
Закінчення дієслова (I-II особи однини і множини) вказує на особу: <i>Вивчаю українську мову.</i>	Закінчення дієслів теперішнього (майбутнього) часу III ос. множини або минулого часу множини вказують на невизначеність осіб, які виконують дії: <i>Твори Шевченка читають усіма мовами світу.</i>	Дійова особа граматично не виражена: <i>Не спиться Урожай зібрано. Треба бути вимогливим до себе. Тихо навкруги. Немає бар'єрів.</i>	Дія стосується узагальненої особи, головний член виражений переважно дієсловом 2-ї особи: <i>Вище себе не підскочиш.</i> У цих реченнях дію, стан, ознаку сприймають узагальнено: <i>Зробив наспіх, як насміх.</i>	Головний член виражений іменником у називному відмінку: <i>Море. Сонце. Гори.</i>

310. І. Прочитайте тексти. Як вони пов'язані між собою? Які типи односкладних речень і з якою метою використано в них?

1. Суботній ранок... Щойно прокинувся, визирнув у вікно. А там осінь. Буйний листопад у самому розпалі. Барви переливаються, вітер розвіює листя по всій вулиці, і воно сідає людям на голову, падає на ноги, а іноді навіть вайлувато розлягається...

Підходжу до фотокамери. Лагідно дістаю з чохла, беру до рук, сідаю на стілець і розглядаю її, як уперше. Ззовні фотоапарат, як фотоапарат. Але він особливий, бо мій, і я до нього ставлюсь, як до живого, а він за це добре служить (*С. Черній*).

2. В індіанських племенах є традиція – з дитинства збирати предмети, які зберігають пам'ять про важливі позитивні події в особистому житті та племені.

Предмети збирають у невеликий мішечок, який носять на шії. Вміст мішечка використовують у періоди труднощів та випробувань. Індіанець знаходить місце, де можна усамітнитися, дістає й розкладає предмети з мішечка перед собою, тим самим викликає спогади про позитивні емоційно значущі події свого життя. Ця традиція дає змогу дотримуватися емоційної рівноваги, розчиняти негативні переживання в позитивних, опираючись на минулий досвід, знайти способи подолання труднощів і випробувань (*І. Матійків*).

ІІ. Розкажіть про емоційно значущі для вас предмети. Що ви відчуваєте, коли берете їх до рук?

311. Відредагуйте написане. Прочитайте, які слова в тексті зайві?

Я прокидаюся рано-вранці. Я виходжу з хати до старого саду та зупиняюсь, зачарована красою, що відкрилась моїм очам. Молоденька вишня біля ганку за одну ніч вкрилася урочисто-білим цвітом. Понад ніжними пелюстками її квіток гудуть трудівниці-бджоли. Здається, що саме повітря наповнюється солодким п'янким ароматом вишневого цвіту.

Цю весну я запам'ятаю надовго... (*З учнівського твору*).

312. Об'єднайтеся в групи. Виконайте завдання, використовуючи неозначено-особові речення:

І група: Розкажіть, як користуватися орфографічним словником.

ІІ група: Поділіться секретом приготування вашої улюбленої справи.

ІІІ група: Розкажіть про правила догляду за кімнатними рослинами.

313. Запишіть. Виділіть називні речення. Укажіть, які з них поширені, а які непоширені.

1. Над Черемошем сяйво місяця. Легенда. Казка, таїна. Яремча. Коломия. Вижниця. Благословенна сторона. 2. Тиха й лагідна ніч на Свїтязі. Місяць. Зорі. Човни. Вогні. Сизі сосни. Дуби – як витязі. Води темні та мовчазні. 3. Весняний день. Вологий вітер. Хмари. 4. Весна. Блакить. Бджола дзумить. 5. Гніздо лелече. Осокір. Стежина до криниці (*З творів М. Луківа*).

314. Прочитайте інтерв'ю. Визначте тип речень і їхню стилістичну роль у тексті.

315. Привітайте своїх однокласників із закінченням школи, поширивши присудок другорядними членами.

Зразок. Вітаю.

Вітаю вас із важливою подією у вашому житті.

Бажаю.

Екологія слова: Виконати *завдання*, але розв'язати *задачу*; відповідальні завдання, але складна задача: *завдання* – це визначений наперед обсяг роботи, те, що хочуть здійснити; доручення; задача – питання, яке розв'язують шляхом обчислень за певною умовою (у математиці, логіці).

316. Проаналізуйте результати своєї роботи на уроці. Які найбільш яскраві почуття й відчуття у вас виникли? Чому? Що вас захопило, здивувало? Чим корисною була для вас робота?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

317. I. Ознайомтеся з побажаннями. Які речення використано? З якою метою?

(з Інтернету)

II. Яку людину можна назвати успішною? Укладіть і запишіть власний перелік побажань.

318. Запишіть подані речення відповідно до норм української літературної мови. Визначте, у чому полягають особливості побутового розмовного мовлення.

1. Скоро контрольна! Жах! 2. У дівчини температура. 3. Мені від головного болю. 4. У серпні вже треба купувати зимові. 5. Ми позичили на ноутбук. 6. Зараз модно без рукавів. 7. Завтра одягну нове. 8. Треба красиве на випускний. 9. Завтра буду.

319. Запишіть 10-15 прислів'їв, частини яких були б неповними реченнями. Наприклад: *Пташка красна своїм пір'ям, а людина – своїм знанням.*

■ Тест до розділу
«Синтаксичні норми»

§ 28. ПРОСТІ УСКЛАДНЕНІ РЕЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ, ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ

Досягнення українських спортсменів

320. Прочитайте епіграф про спорт. Чи є актуальною думка, висловлена на початку ХХ століття?

321.1. Запишіть текст, розставляючи розділові знаки. Цифри запишіть словами. Узагальнювальні слова й однорідні члени підкресліть як члени речення.

У першому півріччі 2018 року українські спортсмени з олімпійських неолімпійських та параолімпійських видів спорту здобули 1613 високих нагород. З них 643 золоті медалі 513 срібних 457 бронзових.

Так, від початку 2018 року спортсмени національної збірної команди України з олімпійських видів спорту взяли участь у 430 міжнародних змаганнях, зокрема в ХХІІІ зимових Олімпійських іграх, шести чемпіонатах світу тридцяти дев'яти чемпіонатах Європи трьох Кубках світу та Кубку Європи. Наші олімпійці вибороли 191 нагороду 42 золоті 59 срібних і 90 бронзових медалей.

Національна параолімпійська збірна команда України виборола 365 високих нагород, з яких – 137 золотих, 108 срібних та 120 бронзових медалей. Параолімпійці говорять, що змагаються лише за перемогу. І така мотивація дає результат. Із південнокорейського Пхьончхана вони привезли 7 золотих, 7 срібних та 8 бронзових медалей. Спорт – це сенс життя для таких сильних людей.

Кожний успішний виступ кожна здобута нагорода незалежно від кількості медалей та видів спорту це одна українська перемога на всіх (*З інтернетних джерел*).

II. Поясніть, як уживання однорідних членів допомагає точніше й докладніше зображувати події, явища, предмети дійсності. Висловіть своє захоплення наполегливістю й досягненнями українських параолімпійців.

За допомогою однорідних членів речення можна яскравіше передати зміст описаних подій, картин природи чи явищ дійсності, деталізувати й конкретизувати зображене. Це своєрідний виражальний прийом мовлення.

322. Прочитайте синонімічні назви видів спорту. Поміркуйте щодо походження їх. Складіть із цими словами речення.

Союзник, копаний м'яч (футбол), відбиванка (волейбол), кошиківка (баскетбол), ситківка (теніс), наколесництво (велоспорт), дужання (боротьба), гаківка (хокей), лещетарство (лижний спорт), совгарство (ковзанярство).

323. I. Прочитайте. Запишіть, поширюючи однорідні члени речення прислівниками й прикметниками.

Для того щоб підтримувати і зміцнювати здоров'я, необхідно давати своєму організмові харчування, сон і навантаження.

Аеробіка – один із найпопулярніших напрямів фітнесу. Зазвичай заняття проводять під музику. Перевагами аеробіки є зміцнення серцево-судинної та легеневої систем, підвищення тонуусу й позбавлення зайвої ваги.

Фітбол – це система вправ, яку виконують за допомогою надувних м'ячів. Цей вид фітнесу особливо підходить тим, хто хоче розвинути гнучкість, скорегувати поставу, поліпшити координацію й пластику рухів (З інтернетних джерел).

Аеробіка

Фітбол

II. Прочитайте свій варіант тексту. Зробіть висновок, чи збагатився зміст речень. Якому виду фітнесу надаєте перевагу ви? Які спортивні секції чи клуби відвідуєте? Розкажіть про місце спорту в житті вашої родини.

324. Узгодьте однорідні означення з іменниками. Умотивуйте вибір форми однини чи множини.

Умовний і наказовий (*спосіб/способи*), теперішній і майбутній (*час/часи*), Київська та Херсонська (*область/області*), орфографічна й пунктуаційна (*помилка/помилки*), Черкаський або Вінницький (*університет/університети*), олімпійська й параолімпійська (*збірна/збірні*), фізична й духовна (*культура/культури*) суспільства, кількісний та якісний (*показник/показники*), водний і повітряний (*транспорт/транспорти*), Азовське й Чорне (*море/моря*), мовний і літературний (*гурток/гуртки*).

325. Складіть і запишіть речення, використавши подані словосполучення як узагальнювальні слова. Поясніть уживання розділових знаків.

Міста України, вітчизняні спортсмени, лікарські рослини, жіночі імена, видатні українці, шкільні предмети, особисті якості.

326. Запишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Знайдіть звертання і вставні слова. Як їх потрібно виділяти на письмі й інтонаційно? Чи є вони членами речення? Поясніть уживання розділових знаків.

Шановні добродії останніми роками точиться багато розмов про те що спортивна система України застаріла не відповідає реаліям сучасності не дає результатів і потребує радикальних змін.

Чи потрібно сьогодні говорити про спорт і реформування української спортивної системи? Безумовно потрібно – і як мінімум з двох причин. По-перше спорт – це змагальна діяльність організована за правилами чесного суперництва. А конкуренція за правилами – основа демократії. І як такий спорт об'єктивно має потенціал для побудови громадянського суспільства, горизонтальних суспільних взаємозв'язків. Тобто того що необхідне Україні аби стати європейською державою. А по-друге реформа спорту потребує мінімальної витрати коштів і часу порівняно з вирішенням інших соціальних проблем. І вона може стати моделлю успішним зразком перетворень які зроблять нашу країну повноцінним членом європейської спільноти (*За Д. Качуровським*).

II. Внесіть свої пропозиції до реформування української спортивної системи.

327. Пригадайте, у формі якого відмінка іменники можуть бути звертаннями. Запишіть їх якомога більше з поданими закінченнями. Складіть речення з дібраними іменниками.

-у, -ю: батьку, лікарю...

-е: Петре...

-о: Миколо...

-є: Наталіє...

-ю: Наталю...

-у: Миколо Васильовичу!...

328. Запишіть якнайбільше звертань до мами, батька, бабусі, дідуся, брата, сестри, друга, незнайомця, тренера. Поставте їх у кличному відмінку. Прочитайте виразно записані речення. Поміркуйте, чи впливає ситуація спілкування на вибір звертання.

329. Складіть речення таким чином, щоб в одному випадку іменник виконував роль звертання, а в іншому – підмета. Поясніть смислові, інтонаційні, граматичні й пунктуаційні відмінності у складених вами реченнях.

330. Прочитайте подані репліки. Змодельуйте ситуацію, у якій вони можуть бути використані. Складіть і розіграйте діалог, використовуючи подані репліки.

Будь ласка, зачекайте хвилинку! Поспішаєте... (Пропоную познайомитися. Мене звуть... А вас? Послухайте! Я давно мріяв з вами познайомитися! Невже це ви? Мені про вас багато розповідали! Можливо, ми можемо продовжити нашу розмову під час іншої зустрічі? Ви просто диво!).

Виконайте завдання на вибір.

 331. Напишіть листа а) другові (подрузі) з іншої країни про спортивну подію у вашому місті; б) авторові улюбленої книжки, г) відомому спортсменові. Зверніть увагу на вид вашого листа (приватний чи офіційний) і відповідно до цього вживайте доречні звертання.

 332. Проаналізуйте результати роботи на уроці. Чим корисною була для вас робота? Де ці знання і вміння можуть знадобитися?

 Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

 333. Складіть речення. Доберіть і запишіть 10 варіантів його, додаючи вставні слова з іншим значенням.

Вставні слова мають виражати 1) припущення; 2) радість, задоволення, незадоволення, співчуття, жаль, здивування; 3) джерело повідомлення; 4) привернення уваги слухача або читача; 5) зв'язок висловленої думки з попередньою, на послідовність викладу.

 334. Напишіть запрошення другові-іноземцеві на спортивний матч в Україні.

 335. Складіть і запишіть 4-5 гасел уболівальників на підтримку улюбленої команди, використовуючи однорідні члени речення.

§ 29. РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Український спорт

Знання лиш тоді стають силою, коли їх застосовують.
А. Карнегі

Ніщо так не виснажує й не руйнує людину, як тривала фізична бездіяльність.
Аристотель

Слово дня:
Велелюддя, мерщій,
виборювати.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ➔ ➔ ➔

336. Прочитайте текст. Поясніть причини відокремлення членів речення. Доберіть до тексту заголовки.

1993 року український легкоатлет Сергій Бубка став першою у світі людиною, яка стрибнула вище шести метрів. Його рекорд зі стрибків з жердиною в закритих приміщеннях – 6,15 м – зумів побити французький спортсмен Рено Лавіллєні тільки в 2014 році, показавши результат – 6,16 м.

2004 року український футболіст Андрій Шевченко став найкращим футболістом Європи, здобувши «Золотий м'яч». За роки незалежності України він поки що єдиний футболіст, який має цей трофей (*З інтернетних джерел*).

337. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими. Запишіть речення попарно, порівняйте. Для чого вживають відокремлені члени речення?

1. Бенді – ще один новий для українців різновид хокею. Гра відбувається на великому залитому льодом футбольному полі. 2. Спорт розвиває необхідні особистості й суспільству риси, як-от: фізична працездатність, мужність, чесність, терплячість, упевненість у собі, самоконтроль, оптимізм, справедливість, розуміння важливості суспільної солідарності. 3. Спрямовані на розтягування й зміцнення м'язів вправи бодіфлексу допомагають ефективно боротися з жировими відкладеннями і сприяють покращенню самопочуття. 4. Фізичне виховання є головним напрямом упровадження фізичної культури й становить покликану забезпечити розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей та професійно-прикладних навичок людини органічну частину загального виховання. 5. Значно вплинули на розвиток елементів фізичної культури спеціально організовані в Києві, Новгороді та інших населених пунктах Київської Русі товариства стрільців із лука, фехтувальні школи (*З інтернетних джерел*).

338. Утворіть із двох простих одне речення, ускладнене відокремленим означенням. Чи є вони синонімічними? Які з речень місткіші, економніші, дають змогу уникнути повторів слів і словосполучень?

1. У добу козаччини побут українців був насичений різноманітними рухливими іграми, змагальними фізичними вправами. Ці ігри та вправи були поширені між усіма верствами населення (*з Інтернету*). 2. Український спорт – це найбільший успіх нашої країни за роки незалежності. Цей успіх відображений у багатьох досягненнях олімпійців і параолімпійців. 3. Наші спортсмени потрапили до числа кращих на планеті у своїх видах, що вже є величезним досягненням. Це досягнення здобуте спільними зусиллями тренерів і спортсменів, їхньою важкою працею. 4. Необхідно ввести спорт, здоровий спосіб життя в статус державної політики. Державна політика має бути спрямована на повернення спорту в загальний медіапростір, створення спортивних телеканалів, запрошення в Україну міжнародних спортивних змагань (*За С. Бубкою*).

339. Доповніть речення відокремленими узгодженими означеннями й запишіть. Поставте розділові знаки.

1. Головним у визначенні сутності фізичної культури є духовно-особистісний розвиток людини, ... (якої?). 2. Важливо, щоб в Україні спорт помічали не тільки в період олімпійських ігор, щоб український народ більше знав про спортивні досягнення, ... (які?). 3. Кожна перемога на чемпіонаті світу чи Європи, на міжнародних чи олімпійських іграх – це маленький поштовх в ім'я країни, ... (якої?). 4. Паралімпійська збірна Україна давно привчила вболівальників, ... (яких?) до успішних виступів.

340. Випишіть з електронних словників українського лінгвістичного порталу (<http://corp.ilif.org.ua>) синонімічні ряди до слів-означень сучасний і динамічний. Складіть по двое речень із синонімами кожного ряду, щоб вони були в ролі відокремлених означень.

341. I. Доповніть речення обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами. Поставте і поясніть розділові знаки. Кого зі спортсменів ви знаєте? Що вам іще відомо про їхні досягнення?

1. Гандболістки збірної України, ... стали другими на традиційному міжнародному турнірі Кубок Турчина. 2. Ганна Терещенко виборола срібну медаль у розділі «чан цюань» (комплекси без зброї), ... 2. Український гімнаст Олег Верняєв, ..., виборов срібну медаль чемпіонату світу у вправах на брусах. 3. Юрій Дмитренко, ... , виграв срібну нагороду в метанні диска на Іграх нескорених 4. Українська шахістка Анна Музичук стала володаркою Кубка Європи в Греції у складі команди «Монте Карло» з Монако, ... 5. Збірна України перемогла в другому матчі Ліги націй УЄФА у Львові, ... (<https://day.kyiv.ua>).

II. Що вам відомо про Ігри нескорених? Хто в них бере участь?

Довідка: перемігши в останній грі команду Австрії (34:32); поступившись суперниці з Китаю лише 0,04 балами; одужавши після операції; показавши в секторі для метання диска результат 36,65 м; принісши монегаскам* золото; завдавши поразки команді Словаччини з рахунком 1:0.

342. Відредагуйте речення.

1. Побачивши голкіпера, у мене вирвався крик радості. 2. Довго очікуючи на матч, мені стало холодно. 3. Весело збираючись, почалися шкільні змагання. 4. Вийшовши на проспект, переді мною з'явився стадіон. 5. Одержавши кубок, спортсменам було дуже приємно. 6. Повернувшись зі змагань додому, мені захотілося відпочити. 7. Перебуваючи в різних містах України, спілкування між однокласниками продовжувалося.

343. Уведіть у речення фразеологізми. Визначте синтаксичну роль їх. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Не шкодуючи сил. Не розгинаючи спину. Не моргнувши оком. Не покладаючи рук. Потупивши очі.

344. Оцініть свою роботу на уроці. Обґрунтуйте оцінку. Що вам удалося легко? Під час виконання яких вправ ви відчували труднощі? Як можна покращити результати?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

345. Випишіть із підручників «Біологія», «Географія», «Історія України» по троє речень із відокремленими означеннями й обставинами. З'ясуйте, яку стилістичну роль вони виконують.

346. Напишіть розповідь «Зірки українського спорту». Розробіть рекомендації щодо покровового навантаження під час занять спортом, використайте відокремлені члени речення.

347. Підготуйте коротку розповідь про учасників Ігор нескорених. Використайте в тексті відокремлені означення й обставини.

§ 30. ПРАВИЛА ПОБУДОВИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Взаєморозуміння як родинна цінність

348. Розгляньте дитячі малюнки. Що намалювала дитяча уява? А як би ви зобразили взаєморозуміння в родині? У чому цінність сімейних стосунків?

349. Використовуючи поданий план, розкажіть, що вивчає синтаксис як розділ мовознавства. Наведіть приклади, що ілюструють пункти плану.

Основний зміст розділу «Синтаксис»

I. Словосполучення як синтаксична одиниця.

II. Речення як синтаксична одиниця.

1. Просте речення

а) двоскладне й односкладне;

б) ускладнене (однорідними членами; відокремленими членами; порівняльними зворотами; звертаннями, вставними і вставленими конструкціями).

2. Складне речення

а) складносурядне;

б) складнопірядне (з однією пірядною частиною; з двома чи кількома пірядними частинами);

в) безсполучникове;

г) з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком.

Виділяють такі особливості побудови складних речень:

1. Кожне просте речення у структурі складного має бути правильно побудоване. Наприклад: *Перше, на чому я хочу наголосити, – це взаєморозуміння і взаємоповага в родині.* (Неправильно: *Перше, на чому я хочу наголосити, – це на взаєморозумінні й взаємоповазі в родині*). Щоб перевірити, виділяємо кожне просте речення: 1. *Перше – це взаєморозуміння і взаємоповага в родині.* (а не: *Перше – це на взаєморозумінні й взаємоповазі в родині*). 2. *На чому я хочу наголосити.*

2. Частини складного речення повинні бути однопланові за змістом і граматичним оформленням. Наприклад: *На зборах розглядали питання, хто представлятиме наш клас на шкільному фестивалі «Моя родина», а хто вболіватиме за нашу команду.* (Неправильно: *На зборах розглядали питання участі нашого класу в шкільному фестивалі «Моя родина» і хто вболіватиме за нашу команду*).

3. Щоб уникнути повторення тих самих слів, у наступній частині складного речення їх пропускають або замість них уживають співвідносні займенники (він, такий, який, що тощо), прислівники (тут, там, тоді тощо). Наприклад: *1. Дідусь і бабуся захоплюються народними піснями, а батьки – класичною музикою. 2. Хоч Шевченкового «Кобзаря» ми вивчали у школі, та в нашій родині його часто перечитують.*

4. Підрядне означальне речення потрібно співвідносити в головному з тим іменником, від якого ставимо запитання. Наприклад: Ми зайшли в гості до дідуся, який щойно повернувся з відпочинку в Карпатах. (*Неправильно: Ми зайшли до дідуся в гості, який щойно повернувся з відпочинку в Карпатах.*)

350. I. Прочитайте притчу. Проаналізуйте й скажіть, прості чи складні речення переважають. Визначте вид складних речень. Поясніть уживання розділових знаків.

В одному маленькому місті живуть по сусідству дві сім'ї. Одне подружжя постійно свариться, звинувачуючи один одного в усіх бідах, а інше упадає всією душею одне за одним. Дивується норавлива господиня щастю сусідки. Заздрить. Каже чоловікові:

– Піди, подивися, як у них так виходить, щоб усе гладко й тихо.

Прийшов той до сусідів, прокрався тихенько в хату й сховався в затишному куточку. Спостерігає. А господиня веселу пісеньку наспівує, порядкуючи в будинку. Саме пил витирає на коштовній вазі. Раптом подзвонив телефон, жінка відволілася, а вазу поставила на краєчок столу, та так, що вона ось-ось упаде.

Саме в цю мить її чоловікові щось знадобилося в кімнаті. Зачепив він вазу, та впала й розбилася. «Що буде?», – думає сусід.

Підійшла дружина, зітхнула з жалем і каже чоловікові:

– Пробач, любий. Я винна, що недбало на стіл її поставила.

– Ну що ти, мила? Це я винен. Поспішав і не помітив вазу. Та грець їй! Не було б у нас більшого нещастя.

...Боляче зацмело серце в сусіда. Прийшов він додому засмучений. Дружина до нього:

– Ну що ти так довго? Видивився?

– Так!

– Ну і як там у них?

– А знаєш – у них усі винні. А от у нас – усі мають рацію! (*з Інтернету*).

II. Яку думку закладено в притчі? Висловіть власне ставлення до прочитаного.

351. I. Запишіть текст, розставляючи розділові знаки. Сформулюйте основну думку. За допомогою яких засобів з'єднано частини складних речень? Підкресліть сполучники й сполучні слова.

Сімейне життя **не буває** і не може бути суцільним святом. Дуже часто воно нагадує бурхливу річку яка несе свої води з **першоджерельного** верхів'я до гирла й на тій течії є тихі плеса й чорторії. Треба вміти **триматися** на річці свого життя й стійко переносити не лише радість а й горе і біду впливати з круговерті на тихі сонячні плеса сушити весла на зеленому березі й знову в путь... У цьому мудрість сімейного життя. Підозри, ревності ніколи й **нікому не приносили** радості. Бо що таке ревності? Одні кажуть що це егоїзм інші твердять що це вада обмеженого розуму треті доводять **нібито** в ревностях одна частка любові і дев'яносто дев'ять самолюбства. Ревнивці схожі на одержимих людей які завдають зла й болю собі й ближньому своєму. **На жаль** у хвилини гніву люди чомусь забувають про це і втрачають самовладання (*За І. Цюпою*).

II. Поясніть написання виділених слів.

352. I. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Сформулюйте троє-чотири запитання за змістом прочитаного. Усно визначте типи речень.

Страшно дивитися на подружжя в гніві. Коли сперечаються двоє, ті, що давно колись заприсяглися вічно любити одне одного, тоді від розпуки й болю меркне довкола чиста прозорість і день стає схожим на ніч. Коли сперечаються двоє, які поруч пройшли довгу дорогу, але ще не розхлюпали своїх почуттів і бажань і могли б зрілого літа звідати ще чимало радості й щастя, та в суперечці рвуть усе, що було найдорожче, тоді гірко й безмовно тужить їхня ображена любов, забившись десь у куток...

У запалі суперечки словом можна ранити, немов ножем, і та рана озивається болісним криком, і образений у відповідь завдає удару тій, яку ще недавно ніжно пестив і голубив. У тій ошалілій суперечці вже немає ні винного, ані судді, є двоє образених, над якими владарюють затьмарений мозок, розпечена уява й гнів, убиваючи безжально добрі почуття.

Гнів не приносить людям добра, тим паче в житті сімейному. Та, на жаль, не завжди ми прислухаємося до голосу розуму (*За І. Цюпою*).

II. Запитання й завдання:

1. Знайдіть і випишіть із тексту складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. З'ясуйте засоби поєднання та смислові відношення між частинами речень з різними видами зв'язку. Поясніть розділові знаки.

2. Доберіть асоціації до назв емоцій, наприклад, *гнів – шторм на морі; нетерпіння – вітер; страх – ...; піднесення – ...*

3. Які можливі наслідки ситуації, яку описав письменник?

4. Знайдіть різницю між фразами «*Ти завжди спізнюєшся*» і «*Щось трапилось, що ти знов запізнилася?*».

5. Перетворіть фрази «*Ти завжди на мене кричиш*», «*Ти завжди повідомляєш про зміни в останню хвилину*», «*Ти ніколи не допомагаєш мені*» із конфліктогенних (таких, що провокують конфлікт) на гармонійні.

6. Як ви розумієте вислів «*Стирайте мінус – малюйте плюс?*»

353. Визначте стиль тексту. Обґрунтуйте свою думку. Доберіть заголовок до тексту. Знайдіть і випишіть речення з різними видами зв'язку. З'ясуйте, які види зв'язку в них поєднано. Побудуйте схеми речень.

Прилітають солов'ї не всі одразу, напровесні, десь надвечір, чуємо, пробують у гуцавині голоси лиш поодинокі солісти. Це він прилетів, господар, а її ще нема, вона з'явиться пізніше. Як справжній лицар і глава сім'ї, він огляне свої володіння – балку, верби – і, переконавшись, що все на місці, приготує гніздечко, заховавши його під віттями так, щоб жоден шуліка не помітив, а після того вже зволить прибути й вона, пані солов'їха чи молоденька соловейкова наречена. Верба з віттям – то їхня планета! Там панують їхні співи й любов... (*О. Гончар*).

354. Прочитайте речення. Чи правильно вони побудовані? Відредагуйте речення.

1. Часом корисно почути іншу точку зору на конфлікт, щоб краще зрозуміти його причини, щоб вибудувати стратегію вирішення проблеми. 2. Навіть з дратівливим співрозмовником чітко, відверте та спокійне спілкування допоможе тверезо оцінити ситуацію, що склалася, допоможе проаналізувати проблему, допоможе прийти до спільного рішення. 3. Психологія сім'ї розглядає будь-який конфлікт, як зіткнення і протиставлення, яке виникає між людьми, які проживають разом, які несумісні один з одним, у результаті чого не можуть задовольнити потреби другого з подружжя. 4. На столі стояв букет конвалій, який подарував чоловік, який наповнював духмяним ароматом всю кімнату, яка була прикрашена красивими світлинами.

355. Розгляньте світлини. Яку пору року на них зображено? Висловіть захоплення красою природи в улюблену пору року, використовуючи порівняльні звороти й складні речення з сурядним і безсполучниковим зв'язком.

356. Що нового ви дізналися на уроці? Яка інформація зацікавила вас найбільше?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

357. Прочитайте. Знайдіть і выпишіть речення з різними видами зв'язку. Побудуйте схеми речень.

Дерева, мов люди: у кожного своя доля, своя краса, свій характер. Подивіться, яка парубоча статечність у кучерявих кленів, дівоча врода і ніжність у білокорих беріз, чоловіча мужність у кряжистих дубів, мрійлива жіноча задума в ялин, що голубіють удалині.

Дерева, мов люди: гомінкі й мовчазні, гнучкі та несхитні, кволі й дужі, засмучені й у доброму настрої. Буває, що й взаємини в них, як у людей.

І справжні люди, як дерева, живуть і вмирають стоячи: їх не скорити, не схилити ніякій негоді, ніяким буреломам.

Он стоїть на узліссі кряжистий граб. Життя прожив, а нескореним залишився. Таких називають несхитними. Навіть під грозою та бурею не схилився, не зігнувся. От і стоїть нині понівечений, та легко вигиналась і вціліла його сусідка горобина. Але погляньте, як вона підтримує його, надломленого. Певно, тому й вижив граб, що надійною опорою стала йому вірна подруга.

Хоч і нелегко горобині, а як вона полум'яніє восени негасимим вогнем своєї любові й вірності (За Н. Матвійчуком).

358. Висловіть усно власні враження від перегляду цікавого фільму, використовуючи складнопідрядні й безсполучникові речення.

Пунктуаційна норма

§ 31. ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА

Робіть добрі справи й будьте щасливими!

Щастя... Це коли ти попри всі перестороги
лишаєшся собою, плакаєш у собі добро й
сієш його круг себе...

Ю. Нагулко

Слово дня: Ладнати, зворушливий,
пильнувати.

ЦЛЕВИЗНАЧЕННЯ

359. Запитання й завдання:

1. Прочитайте епіграф, висловіть своє ставлення до його змісту.
2. Що потрібно для того, щоб «сіяти добро» й бути щасливими?
3. Розгляньте колаж. Що об'єднує всі елементи його?
4. Як ви можете змінити своє життя, щоб відчути щасливі миті?
5. Запишіть свої думки, поділіться ними й обговоріть їх.
6. Пригадайте, що називаємо пунктуаційною нормою.
7. Назвіть і запишіть ключові поняття розділу «Пунктуація».
8. Які функції виконують розділові знаки в мовленні?
9. Де людині необхідні вміння правильно ставити розділові знаки?
10. Обґрунтуйте, у чому полягає для вас важливість знання пунктуаційних норм.

360. I. Прочитайте текст, перекажіть, визначте тему його. Яку морально-етичну проблему порушив автор? Висловіть своє ставлення до неї. Назвіть добрі справи, які вразили вас останнім часом. Які власні справи є особистою гордістю?

«Ми вміємо бути добрими... Ми передаємо одне одному закомпостовані квіточки в кольорових трамваях і скрипучих тролейбусах, отримуючи взамін вдячну й трохи здивовану усмішку. Ми купуємо маленькі букетики чорнобривців за копійчані гроші в бабусь, на обличчях яких написано все їхнє життя, щоби порадувати одразу двох людей – отримувача й продавця. Ми допомагаємо підвестися жінці, яка підсковзнула на слизькій дорозі, і збираємо овочі, що розлетілися тротуаром з її сумки».

Соля згорнула свій зелений записник і втомлено всміхнулася – щовечора записувала думки, які навіював день. І щоразу вони були різними. Напевно, більшість людей не зрозуміли б і половини з того, що ховали кольорові сторінки, але Соля була щасливою в світі своїх фантазій (*Іва Шон*).

II. З'ясуйте, чи дотримано пунктуаційної норми в тексті. Визначте функції розділових знаків у реченнях тексту. Які розділові знаки вам важко пояснити? Перепишіть останнє речення. Усно проаналізуйте його: простим/складним воно є, ускладненим/неускладненим (чим ускладнене), підкресліть головні й другорядні члени.

Пунктуаційна норма – це система правил, що регулюють вживання розділових знаків: *І дощ, і сніг – і все воно минеться* (*Л. Костенко*).

Порушення правил уживання розділових знаків може спричинити прикрі непорозуміння, наприклад, у вислові «Навчитися! Не можна забути!» інше поставлення розділових знаків може докорінно змінити смисл його: «Навчитися не можна! Забути!».

361. Прочитайте речення з відповідною інтонацією. Доведіть, як саме змінюється значення кожного з них залежно від пунктуації. Як розділові знаки передають інтонаційні особливості мовлення? Доберіть і запишіть власні приклади, коли зміна розділових знаків переінакшує смисл висловлення.

1. Увага: діти! 2. Увага, діти. 3. Добра душа зігриває все серце, тіло і думки. 4. Добра душа зігриває все: серце, тіло й думки. 5. Добра душа зігриває усе серце, тіло і думки? 6. Що це він зробив? 7. Що, це він зробив? 8. Що це? Він зробив? 9. Погода буде гарною! 10. Погода буде гарною?

362. I. Ознайомтеся зі схемою й проаналізуйте її.

II. Прочитайте текст і прокоментуйте зміст його. Який висновок ви для себе зробили? Доведіть, що в тексті дотримано пунктуаційних норм.

Коли вчителька закінчила писати на дошці таблицю множення на цифру дев'ять, вона відразу побачила різку реакцію класу. Всі учні сміялися й глузували через рівняння $9 + 1 = 7!$

Учителька сказала: «Я навмисне так написала перше рівняння, бо хочу, щоб ви навчилися чогось дуже важливого. Це урок, який показує, як світ

може ставитися до вас. Я написала дев'ять рівнянь правильно, але ніхто з вас мене не привітав, але всі розсміялися й критикували мене через одне неправильне рівняння, яке я написала.

Отже, запам'ятайте! Добрі справи, які будете робити мільйон разів, можуть бути непоміченими. Але будьте готові до того, що світ буде критикувати вас за неправильний вчинок, який зробите лише один раз!» (<http://www.otozh.com.ua/>).

III. Прочитайте інтонаційно виразно останній абзац, запишіть його. Визначте розділові знаки, які передають емоційно-вольовий стан мовця, його ставлення до сказаного, надають різних смислових відтінків висловленню.

363. Прочитайте й поясніть поставлення розділових знаків у реченнях.

1. Усі – актори, оператори, режисери – працювали щиро, чесно, з любов'ю (*З газети*). 2. Обережність у словах – вища за красномовство (*Ф. Бекон*). 3. Я повертаюся разом з рідними до часів своєї юності й беру там із недоторканих запасів снаги щось таке, що додає сил (*Л. Зоряна*). 4. Все їх, здавалося, тішило й веселило! (*О. Гончар*). 5. Та дякую вам красно, та най вам Бог дасть, що собі від нього жадаєте! (*В. Стефаник*). 6. У маленьких очах відбивається світ – гамірливий, гучний і великий, буйна радість зелених віт, білі хмари і срібні ріки (*В. Симоненко*).

364. Запишіть речення. Поставте в разі потреби розділові знаки й обґрунтуйте пунктуаційний вибір.

1. Над нами рівним шором* летіли гуси-лебеді вони вертали із далекої чужої тепліни. Вертали на свої розвітрені гнізда бо лише тут їм добре. 2. Ми золоті піщинки ріки часу. І ріка ця виносить нас туди куди належить і тоді коли приходить час. 3. Ніколи не думай що сієш у пустий чи неродючий ґрунт що твій плід не зійде затопчється. 4. Небо любить тих хто дає життя і підтримує життя. 5. Який то був майстер З дерева вершив і храм і дитячу бавку* (*з тв. М. Дочинця*).

365. Об'єднайтеся в пари, візьміть участь у дискусії: «На добро відповідай добром, а на зло?». Висловлюючи свою думку, уникайте дискримінації думок інших упродовж спілкування.

366. Підбийте підсумки уроку. Поставте собі оцінку й обґрунтуйте її. Якщо результати нижчі за очікувані, з'ясуйте причину.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

367. Напишіть есе на одну із тем: «Мої десять кроків до щастя», «Чи завжди щастя є задоволенням?», «Що таке щастя? Це запитання цікавить усіх, але на нього немає однозначної відповіді».

368. Ознайомтеся з міжнародним соціальним проектом «Книга добра» (<https://knyga-dobra.blogspot.com/p/50-50.html>). Прочитайте на сайті історії учасників проекту й напишіть розповідь про вчинок, який вас найбільше вразив.

369. Підготуйте проект «Найщасливіша та людина, яка подарувала щастя найбільшій кількості людей», запропонуйте власну формулу ошасливлення інших.

§ 32. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Добра слава України

370. І. Прочитайте наведені тексти. Визначте стиль. Що спільного між ними? Об'єднайтеся в дві групи. Стикло усно перекажіть текст (кожна група свій). Здійсніть взаємоперевірку й оцініть виконані завдання.

І. «Слава Україні!» – це гасло з гордістю виголошуємо скрізь: на вулицях, з телеекранів і політичних трибун. А ще кілька десятиліть тому промовляли його пошепки, криючись від ворога під страхом смерті. Але нескорені патріоти готові були терпіти всі муки і, віддаючи життя, на останньому видиху проказували: «Слава Україні!»

Скільки за ним доль... Тому аж дух перехоплює, коли нині під час футбольних матчів тисячоголосо зриваються стадіони й наші сучасники з великою гордістю відповідають: «Героям слава!». Це символ єднання поколінь і свідчення глибокої поваги до людей, які не шкодують свого життя в боротьбі за Україну (за Н. Кравчук).

ІІ. Ні! Цей народ із крові і землі
Я не віддам нікому і нізащо!
Він мій, він я, він – світ в моїм чолі,
Тому життя його і ймення не пропащі.
Ви чуєте? Це мій народ – як сіль,
Як хрест і плоть мого життя і віку,
І тому доля моя, щастя моє, біль
Йому належать звіку і довіку.
У битві доль, політик і систем
Мої набой – у його гарматах.
Я не слуга його, я – син його на чатах*,
Я – син зорі його, що з Кобзаря росте
М. Вінграновський

III. Для кращих борців України не існувало дискусії щодо національної ідеї. Вона відтворена в чотирьох словах: Українська соборна самостійна держава. Ідеальна вона буде тоді, коли матиме своє обличчя й національна **ідентичність*** візьме гору над манкуртством* і сірою масою. Тоді вона матиме привабливе **обличчя** і до неї приєднаються всі питомо українські землі. Я цю Україну бачу, я її передчуваю, але дорога до неї **непроста і неблизька** (за В. Шклярем).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, ціную
1. Що означають вислови «візьме гору над манкуртством і сірою масою», «питомо українські»? 2. Поясніть написання виділених слів. 3. Розгляньте речення, у яких поставлено тире між підметом і присудком, пригадайте правила постановлення тире між підметом і присудком.	1. Прочитайте епіграфи уроку. Поясніть смисл їх. Розгляньте світлини, кого на них зображено? Який унесок кожного з них у долю розбудови України? Кого із сучасників ви ототожнюєте із поняттям «герой, слава України»? 2. Яке значення для творення історії нашої держави мають життєві приклади відомих митців, спортсменів, діячів науки минулого й сучасного? 3. Про які важливі факти чи поняття зі славної історії України ви дізналися з тексту? 4. Визначте особистість, котру хотіли б наслідувати. Яка з її рис вас найбільше вражає? 5. Уявіть, що на прохання поштової служби вам належить обрати героя нової марки. Хто б це міг бути й чому?

371. Розгляньте схему. Якого правила бракує в ній? Доберіть приклади, що ілюструють теоретичні положення. Які особливості інтонування речень із тире між підметом і присудком?

372. Прочитайте вголос, додержуючи правильної інтонації (першу частину речення вимовляємо з підвищенням голосу, а другу – з пониженням). Поясніть розділові знаки між підметом і присудком.

1. Витонченість, смак, благородство, гідність, – це найголовніші риси, які треба культивувати в собі й у людях навколо себе (А. Роговцева). 2. Письменник – це ж насамперед стиль, це манера (В. Шкляр). 3. Найкраща в світі мета – стати хорошою людиною (Цицерон). 4. Яке це щастя – дім побудувати (М. Гірник). 5. Обов'язок лікаря – лікувати хворого (О. Гончар). 6. Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (П. Грабовський). 7. Уміння – ознака таланту (Е. Кант). 8. Україна ж – це країна бароко. Мандрувати нею – для ока втіха (Ю. Андрухович).

373. Запишіть речення, підкресліть граматичну основу кожного, розставте розділові знаки й поясніть їх.

1. Лиш боротись значить жить (І. Франко). 2. Життя без книг це хата без вікон (Д. Павличко). 3. Пісня і праця великі дві сили (І. Франко). 4. Вода

чи не найбільша таємниця для вчених світу (О. Потапенко). 5. Віра рідна сестра щастя (Я. Гоян). 6. Найкраще багатство знання. 7. Наше минуле то скарбів невичерпний світ (О. Рубан). 8. І один у полі воїн (Ю. Дольд-Михайлик). 9. Чесність і точність близнюки (Нар. творчість).

374. Розгляньте схему. З'ясуйте, коли між головними членами речення тире не ставимо, доберіть і запишіть приклади до наведених положень таблиці.

375. Прочитайте речення. Запишіть їх, підкресліть підмет і присудок. Чи потрібно ставити між ними тире? Відповідь обґрунтуйте. Поставте пропущені тире.

1. Зелень у саду як малахіт (Е. Межелайтіс). 2. Я готовий. 3. Гора висока. 4. Степ зимою мов перина (Олександр Олесь). 5. Серце не камінь (Нар. творчість). 6. Але життя не сон... (В. Сосюра). 7. Душа не свита: не одягнеш другу (В. Сторожук). 8. Деревина міцна на своєму ґрунті (Г. Сковорода). 9. Ти знаєш, що ти людина. Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя єдина, мука твоя єдина, очі твої одні (В. Симоненко). 10. Праця людини окраса і слава, праця людини безсмертя її (В. Симоненко).

376. Об'єднайтеся в дві групи. Виконайте вибірково-розподільний диктант: перша група записує речення, у яких між підметом і присудком ставиться тире, друга – речення без тире. Здійсніть взаємоперевірку виконаного завдання.

1. Ти вся любов. Ти чистота, довірливість благословенна. 2. Отакі-то коні – сльози на долоні. 3. Мій народ не дим, не горевіз, і я не дам його по брехнях і по кривдах, я не пір'їна в гордих його крилах, я – гнівний меч його, що від Дніпра до зізд! 4. Це наше слово. Жить йому повіки. Народ всевічний. Слово – наш народ. 5. Той Сон – вітрило нації. Той син – безсмертя нації на всі літа і всевіч. 6. Світ в мені і в світі я (З тв. М. Вінграновського).

377. Екологія слова Проведіть бліцтурнір, дайте відповіді на запитання: як правильно?

1. У двох словах чи двома словами? 2. В ті часи чи за тих часів? 3. Вияснити чи з'ясувати? 4. Вступити в силу чи набрати чинності? 5. Жертвенний чи жертвовний? 6. З тих пір чи відтоді? 7. Значимість чи значущість? 8. Стати у нагоді чи в пригоді?	9. До останнього часу чи донедавна? 10. Другими словами чи інакше кажучи? 11. З точки зору чи з погляду? 12. Один і той же чи той самий? 13. Однією і тією ж чи тією самою мовою? 14. Підняти чи порушити питання? 15. З поданого чи з цього факту?

378. У процесі суперечки один із учнів доводив, що в реченні *Сміливість лицарів слава*, не потрібно жодних розділових знаків. Другий наполягав, що після слова «сміливість» потрібно ставити тире: *Сміливість – лицарів слава*. А третій заперечував обом, доводив, що тире має стояти після слова «лицарів»: *Сміливість лицарів – слава*.

Об'єднайтеся по троє, розіграйте полілог, аргументовано презентуйте іншій групі свою позицію й узгодьте спільне бачення проблеми.

Присудок можна замінити орудним відмінком іменника, а підмет – **ні**.

379. Проаналізуйте результати власної освітньої діяльності. З'ясуйте, коли й де вам будуть корисними здобуті знання й сформовані на уроці вміння.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

380. Напишіть есе на одну із тем: «Не жди ніколи слушної пори – твоя мовчанка може стать ганьбою!» (Д. Павличко), «У чому полягає різниця між сміливістю і боягузством?».

381. Підготуйте проект «Велич кожного краю – у людях, які в ньому живуть».

382. Запропонуйте свій варіант домашнього завдання.

§ 33. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ЗВЕРТАННЯМИ

Морально-етичні норми й чесноти українців

383. Запитання й завдання:

1. Розкажіть, що вам відомо про звертання. Наскільки важлива ця тема для вас?
2. Назвіть способи вираження звертання.
3. Як правильно звернутися: «Шановний пане Іване Кононенко» чи «Шановний пане Іван Кононенко»? Правила вживання кличного відмінка ви можете повторити за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=pJ5tRktXDkk>.
4. У чому полягає особливість риторичного звертання?
5. Як пишемо вигуки в реченнях зі звертаннями?

6. Якщо йдеться про моральні чесноти українців, що передусім маємо на увазі?
 7. Прочитайте епіграфи, поясніть смисл їх і розділові знаки. Розгляньте світлини. Простежте впродовж уроку, які слова вони ілюструють.
 8. Зіставте синонімічні конструкції. Чим вони відрізняються? Зробіть висновок про роль звертань у мовленні.

О пісне! Від народу кров і плоть
 ти узяла, щоб лиш йому служити
 (М. Рильський).

Пісня взяла від народу кров і плоть,
 щоб лише йому служити.

- 384. I.** Прочитайте виразно текст. Про що в ньому йдеться? Що відомо вам про магічну силу слова? Які слова роблять вас щасливими?

Обабіч дороги в житті з'явилася дівчина з коромислом на плечах. У двох кленових відеречках похлюпувала прозора вода. Грицько Підкова схвально й привітно всміхнувся, кивнув:

– Помагайбі, дівчино хорошая, на все добре. Чом зупинилася, перейди дорогу вповні, хай нам пощастить!..

– Дай Боже й вам ясної долі, ласкаві козаченьки, – дзвінким голосом проказала дівчина, переходячи з відрами шлях.

Гордій задивився на неї, замилувався. Як до лиця їй волошковий віночок, як гарно їй у простій полотняній вишиванці. Ні в якій казці не описати такої краси, яку мають українські дівчата.

– Звідки воду несеш? – здивувався Грицько. – Хіба нема колодязя біля хати?

– Є, – осміхнулася дівчина, показавши разок білих зубів. – Але тут є цілющий потічок у полі. У ньому вода солодка й чарівна.

– Може, й нас пригостиш чарівною водою? – пожартував Підкова.

– Ласкаво прошу, козаченьки, – сказала дівчина, зупиняючись.

– Доброго здоров'я пивши, – прошепотіла вона (За О. Бердником).

- II.** Знайдіть у тексті звертання, визначте емоційне забарвлення й стилістичну функцію їх. Випишіть речення зі звертаннями. Пригадайте, які розділові знаки пишемо в реченнях зі звертаннями.

- 385. I.** Розгляньте схему. До кожного твердження запишіть власний приклад.

- II.** Об'єднайтеся у дві групи. Підготуйте бліцопитування на тему «Звертання» для учасників іншої групи.

- 386.** Розгляньте таблицю. Сформулюйте правила поставлення розділових знаків у реченнях зі звертаннями. У разі потреби скористайтеся Українським правописом за покликанням: (<http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil5.htm#par118A>).

Кому ставимо:	Знак оклику ставимо:
а) Мріє , не зрадь (<i>Леся Українка</i>).	Вороний коню! Грай ти піді мною, та розбий ти тугу мою! (<i>Нар. творчість</i>).
б) Добра вам, людоньки , добра, любові в серці і природі (<i>Г. Потопляк</i>).	
в) Будь щаслива та здорова, чорноброва (<i>П. Воронько</i>).	
г) Квіти, мої діти! Нащо вас кохав я, нащо доглядав? Оставайтесь здорові, мої високій тополі і хрещатий мій барвіночку (<i>Т. Шевченко</i>).	

У групі звертання можуть бути однорідні члени, відокремлені означення тощо. Тоді всередині такого поширеного звертання ставимо розділові знаки відповідно до загальних правил: **О слово рідне, орле скутий, чужинцям кинуте на сміх** (*Олександр Олесь*).

Вигук від звертання відділяємо комами: **Гей, шаленая пісне! І в кого вдалась ти така непокірна?** (*Леся Українка*).

Якщо слова **ти, ви** підсилюють вигук, то вони теж відділяються з вигуком: **Гей ви, хлопці, ви, добрі молодці, гей, гей, не журіться!** (*Нар. творчість*).

Якщо перед звертанням стоять вигуки **о, ой** і вони виконують роль підсилювальної частки, то кому після них **не ставимо**: **О часе, пригальмууй на хвилючку біг і блискавично не лети повз мене** (*Н. Данилюк*!).

387. Запишіть речення, поставте розділові знаки, аргументуйте свої дії. Знайдіть риторичні звертання, визначте стилістичну роль їх.

1. Гей поля поля зелені Зелом-квітом оздоблені! Гей долини і балки, І могили, й пагорки Гей ви вод потоки чисті Береги річок трависті Гей же кучері які у дібров сих і гайків! (*Г. Сковорода*). 2. Давно мій щирий друже не озивався до тебе (*М. Старицький*). 3. Високоповажана Добродійко Пишу до Вас під свіжим враженням од Вашої повісті «Земля» (*М. Коцюбинський*). 4. Ти могутня рідна мово Мово – пісня колискова мово – матері уста (*Іван Багряний*). 5. О любя Інно ніжна Інно любові усміх квітне раз – ще й тлінню (*П. Тичина*). 6. Вечірне сонце дякую за день! (*Л. Костенко*). 7. О лицеміри Не за лицем судіте, а за серцем (*Г. Сковорода*). 8. Ей, я лиха не боюся, з ним ночую, з ним і днюю... Ти втікай, бо я мосьпане на таких, як ти, полюю! (*Леся Українка*). 9. А тобі брате Климковичу спасибі за щире та сердечне твоє слово (*Ю. Федькович*). 10. Здрастуй мій найсолодший любителю муз Михайле! (*Г. Сковорода*).

388. І. Зверніть увагу, що дотримання правил етикету є ознакою ввічливості, поваги до інших, сприяє налагодженню добрих стосунків між людьми. Прочитайте текст. Що нового дізналися? Як ця інформація допоможе вам комунікувати, у яких ситуаціях?

Слово *пан* в українській мові вживається щонайменше сім століть і в етикетному сенсі не має ніякої семантичної дотичності до слова *пан* у розумінні належності до привілейованих класів, позаяк воно засвідчує пошану до адресата. В офіційних документах форму *пан* уживають з ім'ям, прізвищем, назвою посади, звання. Ім'я та по батькові зі словом *пан* не поєднуються. Тобто говорити чи писати *пан Михайло Петрович, пані Ольга Степанівна* або звертатися *пане Миколо Івановичу, пані Катерино Васи́лівно* є порушенням норм літературної мови й не відповідає українським традиціям (*за С. Шевчук*).

II. Використавши зміст поданого тексту, складіть і запишіть 5-6 речень зі звертаннями, словесними формами ввічливості, поясніть пунктограми.

389. Прочитайте речення з відповідною інтонацією. Визначте, якою частиною мови виражені звертання. Запишіть речення, поставивши слова з дужок у кличному відмінку. Розставте розділові знаки. З'ясуйте, чим, крім звертань, ускладнені речення.

1. Я прошу (люди) вислухати мене (*Л. Костенко*). 2. (Народ мій, титан нездоланий!) Свій шлях торуєш з глибини віків (*Л. Новосад*). 3. Радуйся (дівчина) разом зі мною, сонцем і ясною голубизною, ласкою леготу, листям на кленах, білою стежкою в травах зелених (*Д. Павличко*). 4. Будеш (батько) панувати, поки живуть люди. 5. Спасибі (дідусь) що ти заховав в голові столітній ту славу козачу, я її онукам тепер розказав (*з тв. Т. Шевченка*). 6. А подивися-но (сестра) що я знайшла (*В. Шкляр*). 7. (Сини мої) візьміть мої вітрила, та й батька не забудьте поміж тим (*В. Хурсенко*).

390. Перепишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки, поясніть причину вставлення.

1. Ой куди їдеш Явтуше? 2. Ти зозуленько сива нас розвеселила, як почала кувати – повиходили із хати. 3. Ой не шуми луже зелений байраче; Скажи мені правду мій добрий козаче. 4. Ой чого ти дубе на яр похилився? 5. Повій вітре буйнесенький з глибокого яру, прибудь, прибудь мій миленький з далекого краю. 6. А ти зозулько рябенькая ой чого ж ти малесенькая? (*Нар. творчість*).

391. Проаналізуйте власні навчальні результати, з'ясуйте, коли й де вам будуть корисні знання та вміння теми уроку.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

392. Прочитайте текст, напишіть міркування на тему «Якою має бути ввічлива форма звернення до незнайомої людини в Україні?». Використовуйте за потреби речення зі звертанням, дотримуйтеся етикетних норм.

У більшості країн таке звертання сформувалось історично. Для прикладу, «мадемуазель»/ «мадам» кажуть у франкомовних країнах, «міс»/«місіс» – в англійськомовних, німецькомовне населення каже «фрау», італійськомовне – «синьйора». Такі ж чіткі звернення є і для представників чоловічої статі: «містер», «мсьє», «гер», «синьйор».

393. Виправте помилки у вживанні звертань, запишіть правильний варіант.

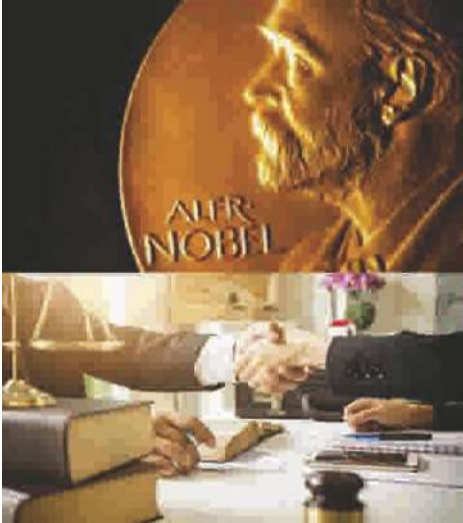
1. Привіт Любове, радість моя! 2. Друже Андріє, слухай мене уважно! 3. Натале припини розмови. 4. Щастя вам, пане капітан. 5. Шановний читач Ви можете обрати будь-яку іншу книжку вказаних авторів. 6. Пане Денисе Олексійовичу перепрошую за мою вчорашню різку репліку на вашу адресу.

394. Напишіть есе на тему «Такими словами відчиняють усі двері», уживаючи правильні форми ввічливого звертання.

§ 34. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Професійна етика

395. Бесіда.

1. Поміркуйте, який зв'язок між темою уроку й «словами дня».
2. Що, на вашу думку, є професійною етикою?
3. Поясніть суть епіграфа уроку. Що ви знаєте про «сродну працю»? Як вона сприяє реалізації здібностей людини для досягнення найвищих висот професіоналізму?
4. У парі з сусідом/сусідкою по парті візьміть участь у діалогунанні на тему «Чи обов'язково фахівцеві бути ще й ввічливою людиною?».

396. I. Розгляньте світлини, прочитайте текст. Яка тема їх об'єднує? Доберіть до тексту заголовки. Чи погоджуєтеся ви з твердженнями автора, чи є переконливими його слова? Який висновок для себе зробили?

Власне у цьому полягає таємниця Європи – це розуміння фахової честі, гідності, це мораль ремесла. Століттями європейська цивілізація виробляла цю гідність фаху, професії, уміння, яка своїм найбільшим ворогом вважала так званих партачів – майстрів, які могли зробити щось дешевше, але абияк, без жодної власної і цехової відповідальності за зроблене.

Не можна, роблячи щось, не поважати свого ремесла. Бо ніщо не приводить до власної деградації* швидше (за Т. Прохаськом).

II. Розкажіть, що ви знаєте про однорідні члени речення. Визначте синтаксичну роль їх. Наведіть приклади з тексту, поясніть уживання розділових знаків при них. Дайте визначення однорідних членів речення й перевірте свої висновки за матеріалом таблиці.

Ознаки однорідних членів

1. Відповідають на однакове запитання, залежать від одного й того ж члена речення.
2. Зв'язані з одним словом.
3. Виконують однакові синтаксичні функції.
4. Зазвичай виражені однією частиною мови.
5. Вимовляємо з перелічувальною інтонацією, на письмі з'єднуємо сполучниками або розділовими знаками.

397. Перепишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки.

1. Істинну майстерність можна знайти в тому, як ви ставитеся до себе інших людей своїх старань і своєї любові (*О. Солонець*). 2. Старт – це найважча частина будь-якого процесу, тому якщо ви хочете заощадити свій час, то просто **візьміть себе в руки*** **стисніть зуби*** і почніть (*П. Аллан*). 3. Народність і патріотизм гуманізм* і правдолюбство краса і велич поезії Шевченка глибоко війшли в наше сьогоднішнє життя (*з журналу*). 4. Знав Жолкевський, що справа ця важка майже нездійсненна (*З. Тулуб*). 5. Ні від кого він не має утіхи ні поради (*М. Вороний*). 6. Благословенна щедрість. Все від неї – від щедрості думок сердець і рук (*В. Симоненко*). 7. Мій труд – не горе не приреченість. Він шлях і щастя і біди (*М. Вінграновський*). 8. Любов'ю правдою добром зміцнюй моральний інстинкт (*Г. Пагутяк*). 9. Художник це світогляд і талант! (*М. Вінграновський*).

398. Доберіть приклади, які ілюстрували б уживання розділових знаків при однорідних членах речення відповідно до поданих схем. Сформулюйте правила.

1. О, О, О. 2. О, О і О. 3. І О, і О, і О. 4. О, і О, і О. 5. О та О, О та О.

399. І. Прочитайте вірш Ліни Костенко, розгляньте світліну. Який настрій вона створює? Зверніть увагу на силу слова авторки, яка вказує на найпотаємніші закутки душі кожного з нас.

Все буває в серії лозькому: тихий смуток і гораній гнів.
П'яне щастя і просто втома, чорний розпач і світлий порив.
І скорбота гора найбільшого, і снігочий тягар гіркоти...
Та нема тягари страшнішого невагомої пустоти.

ІІ. Чи є в тексті однорідні члени речення? Визначте стилістичну роль їх, обґрунтуйте розділові знаки.

400. Назвіть однорідні члени речення й узагальнювальні слова. Запишіть речення, поставте в разі потреби пропущені літери й розділові знаки. Обґрунтуйте уживання їх.

1. Усі великі українці були поетами полководець Хмельницький, філософ Сковорода, письмен..ик Шевченко (*П. Загребельний*). 2. Дорогу оживляють люди сильні і слабкі, веселі і сумні, наївні і прагматичні* різні (*Дз. Матіяш*). 3. Усе і небо і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно і वोгкий глинуватий повів ріки і тр..вожний крик птиці і невисока отава **сповіщало**, що літо вже здає ключі сумовитій осені (*М. Дашкієв*). 4. **Дзен..кіт** трамвайних і залізничних рейок гудок електропотяга й ціла гам..а заводських грюкотів і гуркотів усе це тут поруч (*Ю. Покальчук*). 5. Інженери й діловоди, учені й бізнесмени усі вчилися швидкоіс..ного **читання** (*О. Когут*).

ІІ. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

401. І. Випишіть речення з однорідними означеннями (розділові знаки пропущено). Доведіть, що в інших реченнях немає однорідних членів.

1. Твори пиши утверджуй знову й знову своє величне особисте «я» (*Л. Андресела*). 2. Теплі зворушливі слова сказав їм директор школи (*К. Світличний*). 3. Вона завжди мчить у незнану прекрасну далечінь (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. І лиш любов усіх єдна своїм простим звичайним словом (*Г. Коваль*). 5. Суворою й похмурою людиною був Дорошенко, важка була його рука, й нелегко було з ним працювати (*Г. Борщак*). 6. У порту бушував рвучкий холодний і вогкий вітер (*П. Козланюк*). 7. Пісня злагоджена сумовита звучала особливо проникливо (*Г. Рябокляч*). 8. Хоч будуть великі і білі і вічні доми (*Ю. Андрухович*).

II. Перевірте правильність виконання завдання за теоретичним матеріалом.

Означення вважають **однорідними** за умови, якщо вони:

а) перераховуючи ознаки предмета, характеризують його з одного боку (за кольором, розміром, матеріалом тощо): *Був він (інженер) доброзичливим, чемним, чулим (С. Воскресенко)*;

б) характеризуючи предмет з різних боків, мають у своєму лексичному значенні якийсь спільний відтінок, об'єднані спільним поняттям (*важка, чорна хмара – знітюча*);

в) художні означення (епітети): *І тиха, щемлива сльозина розтане в зіницях моїх (П. Перебийніс)*;

г) стоять після означуваного слова: *Мамині руки – щедрі, робочі – втомі не знають з ранку до ночі (В. Грінчак)*.

Два означення однорідні, якщо перше з них непоширене, а друге – поширене (*теплі, зігріті дружбою стосунки*), якщо ж вони стоять навпаки – то неоднорідні (*зігріті дружбою теплі стосунки*).

Означення **не є однорідними**, якщо вони характеризують предмет з різних боків: *Вони збирали рідкісні лікарські рослини (О. Гончар)*; коли одне з означень утворює з означуваним словом словосполучення, а друге є компонентом єдиної складної назви: *швидкісний пасажирський потяг*.

Неоднорідні означення вимовляємо без перелічувальної інтонації.

402. Прочитайте текст. Напишіть невеликий коментар (4-5 речень) до нього, уживайте за потреби однорідні члени речення.

Справа в тому, що більше ніж 90% усіх людей мислять вербально, тобто словами. І лише невеличкий відсоток людей мислять лінією, кольором, тобто, образно. Саме ці люди є художниками. Між першими і другими велика прірва. Часто-густо художників дратує, коли хтось приходить на виставку і питає: «А що ви хотіли сказати цією роботою?»

Гіршого запитання для художника немає, бо він уже все сказав, але іншою мовою. Ця мова є тотально незрозумілою, пояснити живопис майже неможливо, слова тут ні до чого. Взагалі до живопису треба ставитися, як до їжі, – її не треба пояснювати, а треба їсти. Тобі або смачно, або ні (*за Л. Подерв'янським*).

403. Прочитайте речення, поясніть, чому немає коми між однорідними членами речення, сформулюйте пунктуаційні правила.

1. Світ який – ні краю ні кінця! (*В. Симоненко*). 2. Ні жива ні мертва Марія важко переводила подих і ледве трималась на ногах (*С. Чорнобривець*). 3. В науці він ні бе ні ме! (*С. Олійник*). 4. На запитання чоловік відповідав плутано, ні в тин ні в ворота (*О. Гурейв*). 5. І сміх і гріх було дивитись на цю недоладну постать (*М. Стельмах*). 6. Тоді, подумав я ні з того ні з сього, також обірвалася розмова (*А. Пастушенко*). 7. Міркували і сяк і так (*Григор Тютюнник*).

- **404.** Продовжіть речення: Я сьогодні зрозумів(-ла), що...; я збагатив (-ла) свої знання інформацією про ...; я відчув(-ла), що потрібно активніше працювати над ...; я відкрив (-ла) для себе нове...
- Виконайте один із варіантів домашнього завдання:
- 405.** Доберіть з художньої літератури 4-5 прикладів речень із фразеологізмами, у яких є повторюваний сполучник.
- **406.** Напишіть дружнього або офіційного листа, у якому повідомите про важливу подію; за можливості використовуйте непоширені й поширені звертання, однорідні члени речення, які передавали б ваше ставлення до друга, колеги чи партнера.
- **407.** Розширення сфер спілкування за рахунок розвитку віртуальної комунікації сприяло виробленню інших правил поведінки і в Інтернеті. Ці правила називають новим словом *нетикет*, або *мережевий етикет*. Створіть проект про систему цінностей, культуру спілкування в електронній комунікації. Уживайте однорідні члени речення.

§ 35. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОЗНАЧЕННЯМИ

Краса й здоров'я

Єдина краса – це здоров'я.
Г. Гейне

Що шкірі молодій клейноди,
Коли вона чистіша за алмаз,
Знадливіша за всі знадливі моди?!
Красі не треба осяйних прикрас.
Оздобі жодні не прикрасять вроди,
Явленної, розквітлої в свій час.
П. Кальдерон

Слово дня: Занедужати, зцілення

Ю. Нагулка

408. Бесіда:

1. Розгляньте репродукції картин Рафаеля й Ю. Нагулка. Як митці втілюють у них свої ідеали краси?
2. Прочитайте виразно епіграфи. Які почуття й думки вони у вас викликали?
3. Що є справжньою окрасою людини?
4. Як ви розумієте такий вислів: «Краса – властивість усього здорового»?
5. Випишіть останнє речення другого епіграфа, підкресліть члени речення в ньому. Чим воно ускладнене?

409. I. Прочитайте текст. Визначте основну тему його. Чи поділяєте ви думку автора щодо здоров'я й людської краси? Якими ви бачите ознаки внутрішньої та зовнішньої краси людини? Хто формує сучасні тенденції краси? Напишіть 3-4 речення на цю тему.

Здавна люди замислювалися над питанням людської краси. Про це свідчать зображені на малюнках прадавніх стін фігури чоловіків і жінок, сповнених динамізму й фізичної сили.

Ідеалом у творчості античних авторів і в науці, і в мистецтві є людина досконала фізично й духовно. Аристотель висловлював думку про те, що здоров'ям є досконала тілесність. Започатковану Платоном ідею гармонії фізичного й духовного в людині підтримав Марк Аврелій, який стверджував, що здоров'я й краса залежать від взаємин із природою. Цицерон убачав у гармонії насамперед правильне співвідношення душевних станів, а Гіппократ – внутрішню врівноваженість душі й тіла. Ці погляди стали ґрунтом для глибокого осмислення естетичних основ здоров'я, відображеного в трактатах арабського лікаря Авіценни (за В. Винником).

II. Випишіть з тексту речення, ускладнені відокремленими означеннями, з'ясуйте умови відокремлення й поясніть розділові знаки в цих реченнях.

410. Об'єднайтеся в пари. Складіть власну формулу людської краси, зобразіть схематично її складники. (...+...+... = красива людина). Поділіться напрацюваннями з іншими парами, прокоментуйте їх. Чи хтось змінив свою думку, після коментарів інших? Якщо так, то які аргументи вас переконали?

411. Розгляньте таблицю. Користуючись нею, розкажіть, що вам відомо про умови відокремлення означень у реченні.

Означення відокремлюють:

Комами:

- якщо вони стосуються особового за-
йменника; *Я, небесами пійманий, тремчу (Д. Павличко).*
- якщо вони виражені прикметниковими
чи дієприкметниковими зворотами, що
стоять після означуваного слова; *Минають миті, довші від століть
(Л. Костенко). Лежить дорога, золотом
прошита (Л. Костенко).*
- якщо означення стоять після означувано-
го слова, перед яким уже є означення *Крапчасте сонечко повзало по бур'яни-
ні, кволе, передосіннє (О. Гончар).*
- якщо означення має додаткове обста-
винне значення (вказує на причину дії); *Обізнаний з європейською літерату-
рою, М. Рильський поповнив українську
культуру перекладами класичних творів.*
- неузгоджені означення, виражені іменни-
ками з прийменниками, відокремлюємо для
підкреслення їхньої змістової ролі в реченні; *Зметнувся кінь, у п'ні, дибаластий.
(Л. Костенко).*

Тире:

- коли кілька відокремлених означень
стоять у кінці речення і їм надаємо осо-
бливого значення; *Жива вода з-під явора в долині тобі –
як ліки, добрі і єдині (А. Малишко).*

Означення не відокремлюють:

- два й більше непоширених означень, *Прийшла дівчина славна і чиста
що стоять після означуваного слова, пе-
ред якими немає означення; (В. Шкляр).*
- виражені дієприкметниковим зворотом, *І шепче щось мені на вухо налита ро-
який безпосередньо стоїть перед озна-
чуваним словом. сами земля (Г. Коваль).*

412. I. Прочитайте тексти. Сформулюйте й запишіть основну думку, яку стверджують автори.

1. Досягнуті вершини успіху, багатство – це тільки факти життя, до якого я звик. Але стосовно багатства не повинно бути ніякої ілюзії.

Подароване Богом почуття, серце, сповнене любові, – ось де справжнє багатство, яке має супроводжувати, давати сили йти далі. Любов може подорожувати на тисячі миль. Ідіть туди, куди ви хочете йти, досягайте незвіданих висот.

Можете найняти на роботу когось, хто буде кермувати автомобілем замість вас чи заробляти гроші для вас, але ніхто замість вас не терпітиме біль хвороби. Матеріальні речі, які ми втратили, можна знайти. Але є одна річ*, яку ніколи не відшукати, якщо ти її втратив, – здоров'я. Коли людина підходить до операційної кімнати, то розуміє, що є одна книга*, яку вона не прочитала. Це книга здорового життя (за С. Джобсом).

2. Здоров'я – основна умова реалізації фізичних і психічних можливостей та здібностей особистості. Це – найбільша людська цінність, яку починають берегти здебільшого вже тоді, коли втрачено значну частину цього скарбу*, подарованого нам природою (У. Луцик).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Знаю, умію, можу	Відчуваю, ціную, уявляю, переживаю
1. Випишіть речення з відокремленими означеннями, поясніть умови відокремлення.	1. Яку проблему порушує автор першого тексту? Наскільки важливою вона є для вас?
2. Реконструйте перше речення й запишіть його так, щоб невідокремлене означення стало відокремленим.	2. Сформулюйте й запишіть гіпотезу (припущення), що починається словами: «Здоров'я буде міцним, якщо...»
3. До слів, позначених зірочкою, доберіть синоніми. Чи доречна заміна їх у текстах?	3. Визначте ознаки зовнішньої та внутрішньої краси людини.
4. Якби тему уроку «Ідеали краси і здоров'я» довелося намалювати фарбами, як ви її зобразили б? Розкажіть про це.	4. Зробіть висновки з прочитаного.

413. Перепишіть, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть умови відокремлення означень.

1. У День Незалежності України на Хрещатику можна помітити велику кількість іноземців убраних у жовто-блакитні костюми, віночки, вишиванки (Н. Святокум). 2. Така краса висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори (Л. Костенко). 3. Я непокорена стою перед віками (Т. Севернюк). 4. Осяяний сонцем перед ними розкрився зовсім новий світ (О. Довженко). 5. Дзижчали дикі шершні принадані квітками крушини (М. Дочинець). 6. Сонце чисте і прекрасне крізь сльози усміх посилає (Олександр Олесь). 7. Мріє окрилений волею простір (В. Васюк). 8. Покинута людьми на довгі дні дорога помирає в бур'яні (Д. Павличко). 9. Збентежений спійманий на злочинстві приголомшений і засоромлений Григорій розгублено дивився Наталці вслід (Іван Багряний). 10. Має крилами весна запашна, лине вся в прозорих шатах, у серпанках і блаватах... Сяє усміхом примар з-поза хмар попелястих пелехатих (М. Вороний). 11. Я гойдаюся на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу щасливий (О. Довженко).

414. I. Об'єднайтеся в пари. Перепишіть речення, перебудовуючи їх у речення з відокремленими означеннями. Як змінюється смисл реконструйованих речень, на що падає логічний наголос? Поставте потрібні розділові знаки й поясніть їх один одному (одна одній).

1. Божий світ оповитий красою. Божий світ задрімав у легенькому сні (*П. Грабовський*). 2. Мені зоря сіяла нині вранці. Зоря устроєлена в вікно (*В. Стус*). 3. Садки спорожніли від плодів. Садки натягували на себе жовтогарячу намітку (*М. Сиротюк*). 4. Тихий солодкий дощик сіється щедро на вулиці (*М. Рильський*). 5. Зелені руки повні білокріт. Зелені руки на теплу ніч **розкинув** сонний сад (*М. Вінграновський*). 6. Чиста совість – це найкращі ліки від рани. Рана завдана ворогом (*О. Духнович*).

II. Поясніть написання виділеного слова. Наведіть сім прикладів слів із префіксами *роз-*, *без-*.

415. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Чи цікавою й пізнавальною була тема його? Наскільки важливий навчальний матеріал? Які завдання були складними? Як ви долали труднощі?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

416. Перетворіть речення з невідокремленими означеннями на речення з відокремленими означеннями. Реконструйований варіант запишіть.

1. Залиті посмішкою сині очі засвітилися привітно й ласкаво. 2. Оповите туманом поле перетворилося на марево. 3. Настали дні ясні й сонячні з замріяними росяними ранками. 4. Розбуджений громовицею кіт різко підхопився і підскочив на одночасно на всі чотири лапи. 5. Край лісу сонце золотить укриті травою пагорби. 6. Обігріті й нагодовані щедро птахи були готові до самостійного життя. 7. Оточений величезним парком палац стоїть на високій горі. 8. Місто, яке було осяяне сонцем літнього дня, миготіло всіма барвами.

417. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Напишіть невеличкий коментар (4-5 речень), уживаючи речення, ускладнені відокремленими означеннями.

Нині люди приділяють надто багато уваги вдосконаленню своєї зовнішності. Існує безліч косметичних засобів, спортивних вправ, дієт і технік медитацій, щоб її підтримувати. Щоденно тисячі жінок і чоловіків використовують бодай один спосіб поліпшити або зберегти свій зовнішній ви-

гляд. У цьому немає нічого поганого. Стежити за собою необхідно, бо фізична привабливість – важливий чинник налагодження взаємостосунків із іншими людьми. Проте, потрібно визнати, без внутрішньої краси зовнішня втрачає будь-який смисл.

Душевне багатство й краса роблять нас набагато привабливішими за просто вродливих людей. Адже, напевно, кожен хоч раз бував у ситуації, коли краса співрозмовника блідла відразу після того, як він промовляв кілька слів або непорядно чинив за тих чи тих обставин. Вочевидь, справжня краса людини непомітна й виявляється не через зовнішні ознаки, а з допомогою чеснот. Насамперед, це милосердя, чуйність та любов.

Саме ці риси й почуття потрібно повсякчас плекати в собі, бо лише внутрішня краса здатна врятувати світ (за В. Миронцем).

418. І. Трансформуйте 2-3 речення з тексту так, щоб виділені компоненти були в ролі відокремлених означень. Запишіть змодельовані речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділіть відокремлені означення.

Мода формує сучасні ідеали краси, які потребують вдумливого осмислення. Як найбільший засіб впливу реклама має повідомити дещо важливе й цікаве для споживача. Але **виголошенню фантазій рекламодавців немає меж**. Вони пропагують майже ідеальні форми чоловіків і жінок з **бездоганно доглянутим волоссям**, білозубими усмішками тощо, рекламують товари й послуги, які начебто допоможуть усім стати такими ж. Люди підсвідомо починають думати, що їхнє волосся й зуби значно поступаються «ідеалу». І купують **пропоновані рекламодавцями товари**, не замислюючись, що під час створення екранного образу використано не лише косметичні засоби, а й цифрові технології (за Н. Поліщук).

ІІ. Дослідіть, як змінюється зміст речень після трансформації. Чи можна вважати ці пари речень синтаксичними синонімами?

419. Уявіть ситуацію: ви берете участь у дискусії на тему «Що є ознакою морально красивої людини?». Підготуйте текст, у якому сформулюйте тезу й обґрунтування її. У разі потреби використайте подані нижче роздуми однолітка.

В Україні з давніх-давен цінували моральну красу людини. Це, насамперед, доброта, щирість, безкорисливість, незлобливість, духовність. Дітям прищеплювали пошану до старших, любов до батьків, відданість родині, патріотизм. Твори української літератури відображають тогочасні поняття про духовну й фізичну красу людини.

У сучасному світі красивою вважають насамперед людину, яка дотримується здорового способу життя, має спортивну статуру, доглянуте волосся, ясні очі, доброзичливий погляд. Зазвичай така людина життєрадісна, з нею приємно спілкуватися.

Отже, краса людини – це сукупність моральних і фізичних якостей, що викликають позитивні емоції (за Т. Бойченко).

§ 36. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ПРИКЛАДКАМИ

Природа – найкращий лікар

420. Бесіда:

1. Як ви розумієте вислів «Природа – найкращий лікар»?
2. Пригадайте й назвіть «слова дня» з попередніх уроків. Які з них ви почали вживати у своєму мовленні частіше?
3. Розгляньте світлини й розкажіть про лікувальні властивості природи.
4. Що називають прикладкою?
5. Чому одні прикладки (*Кошлатий вітер-голодренець в полях розхристує туман (Л. Костенко)*) пишемо через дефіс, а інші (*І красуня лебедиця помахала лівою рукою, бо права ще поранена була (Л. Павленко)*) – окремо від означуваного слова?
6. Чим відрізняються відокремлені прикладки від відокремлених означень?

421. І. Прочитайте уривок книги Мирослава Дочинця «Многії літа. Благії літа», у якій 104-річний карпатський мудрець Андрій Ворон заповідає, «як жити довго в щасті й радості». З'ясуйте, як епіграфи уроку пов'язані з темою тексту.

Навчися бачити довкола все живе й радіти йому – бадилині, дереву, птиці, тварині, землі, небу. Вдивляйся в них добрими очима і з уважним серцем – і відкриються тобі такі знання, яких не знайдеш у книжках. І побачиш у них себе – упокороного й оновленого.

Візьми за звичай бодай декілька хвилин усякої пори постояти босоніж на землі. Шукай нагоди побути біля води, яка зніме втому, промиє думку. З нею, водою, треба говорити, бо й вона говорить до тебе. Щоранку добре облитися водою. Спочатку гарячою – розігріти приспану кров. Потім холодною – загартувати жили і нерви, розбудити серце. Водночас проси: «Змий з мене все гріховне, хворобливе, помисливе й лукаве. Дай мені силу, здоров'я і спокій».

Пий чисту воду, де тільки не повернешся, не чекаючи спраги. То перші ліки. Куди мене доля не вела, я найперше шукав криницю, джерело. Не пий солодкої і солоної (мінеральної) вод із пляшок. Перша роз'ість печінку, друга замурує судини.

Солі цурайся. Є три найбільші білі шкоди для людини: сіль, цукор і білий хліб... У земних плодах, особливо в зеленині, досить солі й солоду. А мед уживай радо, натщесерце з водою. І побачиш, що голова твоя буде світлою, а тіло легким.

Усе, що росте в твоєму саду, – тобі на здоров'я й поживу. Кожне зело, виплекане твоєю рукою, удвічі поживніше, ніж куплене. Я радію їм, як дітям. І вони це чують. Рослинка вгадує, що нам бракує (*За М. Дочинцем*).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

Знаю, умію, можу	Відчуваю, ціную, уявляю, переживаю
1. Назвіть ускладнені речення в тексті.	1. Як ви розумієте формулу еліксиру молодості Андрія Ворона?
2. Випишіть речення з відокремленими членами речення.	2. Сформулюйте й запишіть гіпотезу (припущення), що починається словами: «Природа – найкращий лікар, якщо...»
3. До слів дня доберіть синоніми й запишіть.	3. Зробіть висновки з прочитаного про важливість гармонії людини й природи.
4. Дослідіть, як узгоджується прикладка з означуваним словом.	4. Прокоментуйте вислів А. Ворона: «Все тобі можна. Але не все потрібно. Все тобі дозволяється, але не все корисне. Вибирай не те, що хочеться, а те, що потрібно. Я не покликаю тебе вибирати лише корисне. Життя буде пісним. Я, приміром, з корисного і красивого частіше вибираю – красиве».
5. Які це відокремлення? Запишіть речення з відокремленими прикладами. Зверте виконання завдання з наведеним теоретичним матеріалом.	

Відокремлені прикладки

Види за будовою	Умови відокремлення	Приклади
Поширені й непоширені	Після означуваного особового займенника	<i>Він, <u>вісімнадцятилітній хлопець</u>, повертався з весняного лісу, засіяного синім рястом (М. Стельмах).</i>
Поширені й непоширені	Після означуваного слова, вираженого власним іменником	<i>До мене підходить друг мого дитинства Григорій Безверхий, <u>архітектор</u> (О. Довженко).</i>
Поширені	Після означуваного слова, вираженого загальним іменником	<i>Цей день, <u>жовтогарячий абрикос</u>, стече собі липким тужавим соком у землі комашиних суголось (Н. Янушевич)</i>
Непоширені	Після означуваного слова, приєднані за допомогою слів <i>або, тобто, а саме, особливо, навіть, наприклад, родом, як-от</i> , та ін.	<i>Великою любов'ю читачів, <u>особливо дітей</u>, користуються книжки видавництва «А-ба-ба-га-ла-ма-га».</i>

422. I. Прочитайте уривок новели М. Коцюбинського «*Intermezzo*». Запишіть основну думку тексту. Опишіть 1-3-ма реченнями свій стан, коли перебуваєте наодинці з природою.

Я утомився. Мене втомили люди...

Врешті ми вдома. Білі стіни будинку вертають мені притомність. Як тільки бричка вкотилася на широкий зелений двір – закувала зозуля. Тоді я раптом почув велику тишу. Вона виповняла весь двір, таїлась у деревах, залягла по глибоких блакитних просторах. Так було тихо...

Розплющую очі й раптом бачу у вікнах глибоке небо й віти берези. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку! ку-ку! – і сіє тишу по травах. Уявив раптом зелений двір – він уже поглинув мою кімнату, – я зіскакую з ліжка й гукаю у вікно до зозулі: «Ку-ку! Добридень!...»

Ах, як усього багато: неба, сонця, веселої зелені. Біжу на подвір'я.

Ніколи досі не почував я так ясно зв'язку з землею, як тут. У містах земля вдягнена в камінь і залізо – і недоступна. Тут я став близький до неї. Свіжими ранками я перший будив сонну ще воду криниці. Коли порожнє відро плескалось денцем об її груди, вона ухала гучно спросоння в глибині й ліниво вливалась у нього. Потому тремтіла, сиза на сонці. Я пив її, свіжу, холодну, ще повну снів, і хлюпав нею собі в лице...

Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в багатоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне...

Так протікали дні мого *intermezzo* серед безлюддя, тиші й чистоти...

Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здасться, так як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть спільні умови відокремлення прикладок і означень.
2. Коли поширені прикладки й означення не відокремлюємо?
3. Які розділові знаки ставимо в реченнях, ускладнених відокремленими прикладками й означеннями? Наведіть приклади.

423. Об'єднайтеся в групи. Розгляньте таблицю. Підготуйте запитання для самоперевірки. Поставте іншим групам запитання, аби виявити їхні знання.

Поширену прикладку перед означуваним власним іменником	
відокремлюємо	не відокремлюємо
<i><u>Пристрасний мисливець, палкий поборник охорони природи.</u> Остап Вишня малює свої пейзажі з прекрасним задушевним ліризмом (М. Рильський).</i>	<i>Видатний український композитор, хоровий диригент Дмитро Бортнянський народився в давньому українському місті Глухів.</i>
Прикладка має відтінок причини .	Прикладка такого відтінку не має.

424. I. Запишіть подані речення, розставляючи розділові знаки. У реченні, ускладненому відокремленою прикладкою зі сполучником *як*, поясніть умови відокремлення.

1. О ти зі мною був бадьорим як лікар у розмові з хворим (Д. Павличко). 2. Гіппократ як перший учений вказував на природні причини хвороб (О. Богданова). 3. Тут мені як і птиці все знайоме в ріднім краю... 4. Жайвір сіє **проміння** як умілий сіяч з-під крила (М. Сингаївський). 5. Як рибалка я повинен бути людиною поважною і **розсудливою** (Ю. Збанацький). 6. І знову степ як щедрий вулик і сєє золото хлібів (Л. Рубан).

II. Поясніть правопис виділених слів, доберіть власні приклади.

Прикладку зі сполучником **як**

Відокремлюємо	Не відокремлюємо
якщо містить відтінок причини: <i>Ткачик, як невтомний садівник, уперто прищеплював найпередовіші ідеї (Ю. Збанацький).</i>	якщо відтінку причини немає і прикладка характеризує предмет з якогось одного боку або показує, у ролі кого або чого виступає предмет: <i>Дерево як будівельний матеріал має велике значення у промисловості.</i>

425. Запишіть речення, ставлячи замість пропусків потрібні букви та розділові знаки при відокремлених прикладах.

1. Ми отримуємо свій набір генів у спадок, маючи схильність до ран..ого або пізнього старін..я особливо генетичних захворювань але деякі види продуктів можуть уносити корективи в цей глобальний план (*Н. Перріконе*). 2. Молочні павутинки бабиного літа пливли в повітрі вісники лагідної години (*Є. Гуцало*). 3. В..ликі запаси води мають річки України особливо Дніпро й Півден..ий Буг (*З журналу*). 4. Він вісімнадцятилітній хлопець повертався з весняного лісу, засіян..ого синім рястом і прозоро-голубими дзвониками (*М. Стельмах*). 5. Оптимістична за характером Соломія знала лише один спосіб перемогти – зробити краще (*В. Врублевська*). 6. Вони ті крила ш..лестітимуть наді мною безугавно навіть у хвилини дружн..ої бесіди (*О. Сизоненко*). 7. І приходять світанки щоденних турбот адвокати і несуть під пахвою тисячі різних справ (*Л. Костенко*).

426. Зробіть підсумок уроку й озвучте свої висновки щодо власних досягнень.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

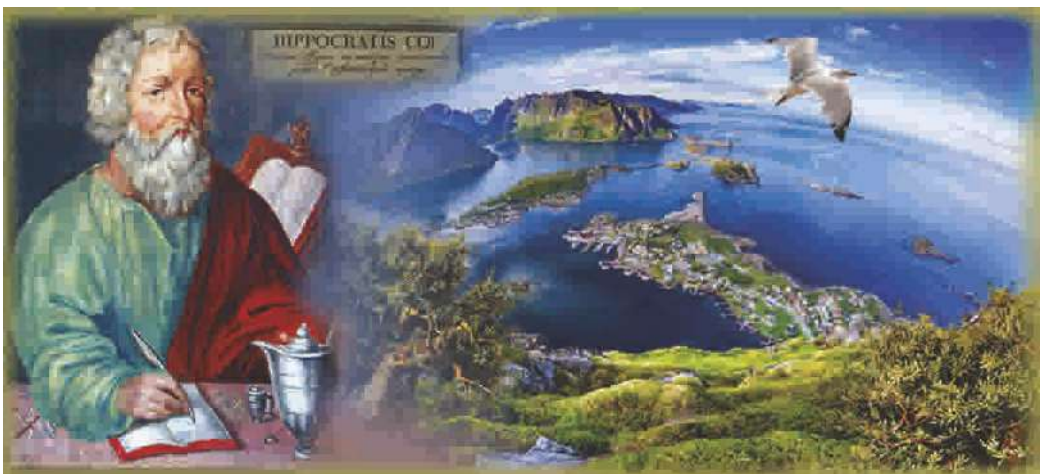
427. Підготуйте текст розповіді для молодшого брата чи сестри на тему «Існує безліч доказів того, що природа зцілює тіло та розум».

428. На соціокультурну тему напишіть чи доберіть авторський текст, що має бути цікавим вашим однокласникам. Обґрунтуйте, чому. Перекажіть текст.

429. Розгляньте світліну, підготуйте презентацію на тему «Лікує хвороби лікар, але зцілює – природа» (*Гіппократ*).

§ 37. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Розумні потреби: читання робить нас кращими

430. Бесіда:

1. Прокоментуйте епіграф уроку. Використайте у власному мовленні слова дня та думки інших відомих авторів щодо обговорюваної теми.
2. Чому майбутнє світу залежить від читання?
3. Що художня література дає людям і як змінює їх?
4. Чому паперові книжки ніколи не зникнуть?
5. Як звичайна уява здатна покращити наше життя?

431. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Складіть висловлення на тему «Читання – ключ до...».

Прагнення дізнатися, що станеться далі, бажання перегорнути сторінку, необхідність продовжувати читання, навіть якщо це важко, тому що хтось у біді й ви повинні знати, як усе закінчиться... – це дуже реальний стимул. Він змушує вас вивчати нові слова, продовжувати читати, обдумувати нові ідеї. Змушує зрозуміти, що читання приносить задоволення. Щойно ви це збагнете, одразу ж опинитесь на шляху до читання всього на світі. Бо читання є ключем.

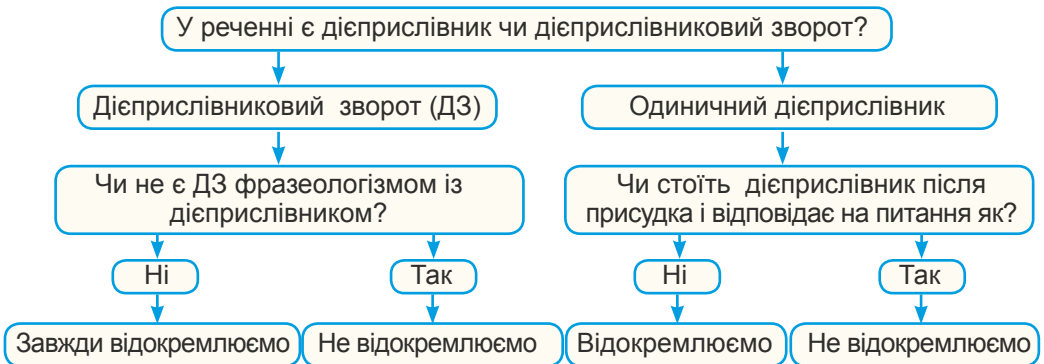
Проза – це те, що ви вибудовуєте з літер і жменьки знаків пунктуації. І ви, тільки ви, використовуючи свою уяву, створюєте світ, заселяєте його та дивитесь на нього очима інших. Ви відчуваєте, відвідуєте місця та світи, про які ніколи й ніяк інакше не дізналися б. Ви усвідомлюєте, що всі, хто там існує, це також ви. Що ви – це хтось інший. І коли повертаєтеся у свій світ, ви вже будете трохи зміненими (*Н. Гейман*).

II. Випишіть речення з відокремленими означеннями й обставинами. Скориставшись алгоритмом, поясніть розділові знаки та з'ясуйте, коли не відокремлюють одиничні дієприкметники.

Відокремлені обставини

Відокремлюємо обставини	Приклади
Виражені дієприслівниковим зворотом у будь-якій позиції щодо означуваного слова (дієслова-присудка):	<i><u>Прочитавши достатньо</u>, ми заряджаємося хорошими ідеями й хоробрістю, тому стаємо готові досліджувати світ (В. Баффетт).</i>
Виражені одиничними дієприслівником, що стоять перед дієсловом-присудком:	<i><u>Читаючи</u>, матимете змогу розширити словниковий запас і межі інтелекту.</i>
Виражені іменниками зі словами <i>незважаючи на</i> , <i>на випадок</i> , <i>за наявності</i> тощо:	<i><u>У випадку виявлення дефектів</u>, книжка може бути повернута у видавництво.</i>

Алгоритм відокремлення обставин комами

432. I. Перепишіть речення, розставте розділові знаки.

1. Занурюючись у незнайомі ситуації і знайомлячись із різними персонажами на сторінках книг людина розширює межі власних поглядів і починає краще розуміти інших людей (*з Інтернету*). 2. Виробивши з дитинства звичку читати людина сповільнить процес погіршення пам'яті в старості (*З підручника*). 3. Людство створило себе, і розвиваючись, породило знання, які можна удосконалювати, а не просто запам'ятовувати (*Н. Гейман*). 4. Письменник пишучи твори виконує тільки частину роботи сподіваючись що читач прийме подальшу участь у його розумовій діяльності (*Й. Гете*). 5. Навчаючись ми самі вчимося (*Овідій*). 6. Дайте мені книжку читаючи яку я б міг згадати свою юність (*В. Малік*). 8. Читаючи людина переживає віки (*О. Герцен*).

II. Прочитайте речення без відокремлених обставин. Дослідіть, як зміниться зміст і емоційне забарвлення речень. Зробіть висновок про стилістичну роль відокремлених обставин у мовленні.

433. Прочитайте оголошення. Що вам відомо про львівський Форум видавців? Чи вдалося вам побувати на ньому? Які з-поміж прочитаних книжок ви запропонували б до конкурсу, про який іде мова в тексті?

У Львові завершилося приймання заяв на «Премію міста літератури ЮНЕСКО». Участь у конкурсі можуть брати українськомовні книжки, опубліковані минулого року. Премію присуджують за артикулювання* певних цінностей. Зокрема, це цінності людяності, прокладання мостів порозуміння, підтримка свободи слова й самовираження, виховання толерантності й міжкультурної комунікації.

Найкращого з-поміж претендентів на перемогу журі має обрати до середини грудня. Окрім пам'ятної статуетки, переможець отримає грошову винагороду – 150 тисяч гривень. Організатори планують вручати премію щороку («Львівська газета»).

434. I. Перепишіть речення й обґрунтуйте, чому в них не відокремлюємо обставини.

1. Я був молодий, здоровий: міг працювати не втомлюючись (*О. Довженко*).
2. Читали за партами зосередившись (*В. Грінчак*).
3. Годі вже сидіти склавши руки (*Нар. творчість*).
4. Можна переказати зміст статті й не переречити її вдруге.
5. Вона читала замислившись (*Ю. Яновський*).
6. Лише добро роби не думаючи (*Нар. творчість*).
7. Читати лежачи дуже шкідливо! (*З підручника*).
8. Не навчавшись не навчишся (*Нар. творчість*).

II. Поясніть правопис виділеного слова. Доберіть на це правило п'ять власних прикладів.

435. Запишіть речення, ставлячи у разі потреби розділові знаки. Назвіть умови відокремлення обставин.

1. Розгортаючи книжку я потрапляю в інше місце, час, світ... (*К. Ріддел*).
2. Я проводжу свій час малюючи й пишучи в книжках-альбомах (*К. Ріддел*).
3. Альберт Ейнштейн розуміючи цінність читання та уяви стверджував: «Якщо ви хочете, щоб ваші діти були розумними, читайте їм казки. Якщо ви хочете, щоб вони були ще розумнішими, читайте їм ще більше казок» (*з Інтернету*).
4. Свій літературний смак я виробив перебуваючи під впливом європейської літератури (*М. Коцюбинський*).
5. Самі того не уявляючи ми відкривали для себе мало не найголовніше призначення казки: встановлювати перемир'я в битвах життя (*Д. Пеннак*).
6. Прочитавши й полюбивши книжку ми не порадимо її людині, яка нам байдужа. Ми нею поділимося, як улюбленою музикою (*Х. Нечитайко*).

436. I. Прочитайте подані висловлення. Наведіть аргументи на користь істинності кожного.

1. Книжка – це посудина, яка, наповнюючи інших, сама не порожніє (*А. Декурсель*).
2. Будинок, у якому немає книжок, подібний до тіла, позбавленого душі (*Цицерон*).
3. Не всякий, читаючи, у читанні силу знає.
4. Вранці не зробивши, увечері не наддоженеш.
5. На світі живучи, довіку вчись.
6. Не любить серце, не бачачи краси (*З тв. Г. Сковороди*).

II. Складіть і запишіть кілька (3-4) речень, ускладнених відокремленими обставинами або означеннями, вираженими фразеологічними зворотами.

437. Поясніть значення фразеологізмів і складіть із ними речення. Чи завжди виділяємо комою відокремлені обставини, виражені фразеологічними зворотами?

Прикусивши язика; тягнувши за язик; не моргнувши оком; спіймавши облизня; повісивши носа; позичивши в Сірка очі; не тямлячи себе; зважаючи кожне слово; зціпивши зуби; пасучи задніх; не чуючи ніг під собою; танцюючи під чужою дудку; не покладаючи рук.

438. I. Здійсніть взаємоперевірку своїх знань з сусідом/сусідкою по парті. Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке відокремлення? Які члени речення бувають відокремленими?
2. Які розділові знаки ставимо при відокремлених прикладках і означеннях? Що об'єднує відокремлені прикладки й означення?
3. Чи завжди виділяємо комами поширені обставини? А непоширені?
4. Яку синтаксичну роль виконують відокремлені члени в реченні?

II. До кожного запитання доберіть власні приклади й запишіть.

439. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

440. Прочитайте за покликанням: <https://bokmal.com.ua/people/chris-riddell/>, чому англійський ілюстратор дитячих книжок Кріс Ріддел не може жити без них (книжок). Сформулюйте бачення митця щодо ролі книжки в житті людини й прокоментуйте погляди автора.

441. Напишіть есе на одну із тем: «Читання робить нас кращими», «Ці книжки має прочитати кожна дитина», «Про що мають писати сучасні автори дитячих книжок?», «Чому я не люблю читати?». Використовуйте речення, ускладнені відокремленими членами.

§ 38. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ Й РЕЧЕННЯМИ

Раціональний розподіл часу

442. І. Прочитайте й стисло перекажіть текст. Розгляньте світлини. Прокоментуйте, що на них зображено.

Величезна кількість завдань, безлад на робочому столі, зриви термінів проектів, стрес і напруга, а часом навпаки – суцільна рутинна* й нудьга... Ніде правди діти, усе це – супутники наших трудових буднів. А наприкінці дня, перед сном, виникає відчуття, що для найголовнішого не вистачило часу. Нерідко так воно і є для безлічі людей.

Організувати, упорядкувати, гармонізувати*, пожвавити роботу вам допоможе тайм-менеджмент*. Складання плану, визначення пріоритетів, правильних підходів до виконання завдань допоможуть вам у щоденних справах не втратити головного, встигнути зробити саме те, що буде результативним і водночас сприятиме гарному самопочуттю.

Чи знайома вам така ситуація: телефонний дзвінок, вам диктують важливу інформацію, ви записуєте її на першому-ліпшому клаптику паперу, а потім півдня марнуєте в пошуках цієї інформації? На превеликий жаль, це стається з багатьма людьми.

А якби ви взяли за правило робити записи у спеціально відведеному блокноті/зошиті, структурувати їх, то могли б заощадити купу часу.

Рекомендують використовувати планувальник/щоденник, у якому для кожного виду завдань є своє місце: для довгострокових цілей, щоденного планування, позначок та ідей, а також для запису адрес і телефонів. Такий інструмент дає змогу впорядкувати не лише записи, але й життя загалом.

Дотримуйтеся такого ж принципу, організовуючи весь свій освітній простір. Усьому своє місце! (за Ю. Бойко).

II. Запитання й завдання:

1. Наскільки важливо дотримуватися цих порад?
2. Чи ставили ви перед собою ціль – навчитися раціонально розподіляти свій час?
3. Коли людина усвідомлює необхідність такої роботи?
4. Визначте сполучуваність слів дня зі словом *упорядкований*. Складіть і запишіть із утвореними словосполученнями 2-3 речення.
5. Випишіть із тексту речення зі вставними словами. З'ясуйте, що вони виражають і чи пов'язані граматично з іншими словами речення. Свою думку обґрунтуйте.

443. Розгляньте таблицю, пригадайте групи вставних слів. Доберіть до кожної групи власний приклад і запишіть речення.

Вставні слова й сполучення слів виражають**Упевненість/непевненість:**

Звичайно, зрозуміло, звісно, правда, напевно, безперечно, дійсно, розуміється, авжеж та ін.; може, здається, мабуть, очевидно, можливо, схоже, вочевидь, ймовірно та ін.

Почуття, ставлення до повідомлюваного:

На (превеликий) жаль, на щастя, на (нашу) радість, на диво та ін.

Вказівку на джерело висловленої думки:

Кажуть, мовляв, по-моєму, на думку (чуюсь), за словами (когось) та ін.

Зв'язок думок, послідовність:

Навпаки, по-перше, по-друге, насамперед, нарешті, виходить, отже та ін.

Бажання привернути увагу до співрозмовника:

Майте на увазі, уявіть собі, погодьтеся, між нами кажучи, припустимо, зізнаюся та ін.

Оцінювання висловлюваного, доповнення новою інформацією:

Страшно глянуть, лихо тяжке, по очах видно, хто ворогів не мав та ін.

Ніколи не бувають вставними слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, мовби, наче, немовби, неначе, нібито, адже, от, у кінцевому підсумку, буквально, якби, водночас, тим часом, якраз.*

Вставні слова, словосполучення, речення виражають не тільки ставлення до того, про що повідомляють, але часто здійснюють зв'язок між частинами тексту або речення: *У рідний дім, таким чином, повернувся не славний поет (селяни, зрештою, навряд чи щось про те знали), а той самий хлопець, який не тільки тут страждав, але й пізнав високу радість існування, що, безумовно, дано пізнати всяким дітям однаково. Отже, він вивищувався в рідному селі не як поет, а як герой, котрий переміг лихі обставини.*

444. I. Прочитайте речення, усно проаналізуйте використані в них вставні слова, словосполучення й речення.

1. Принаймні проблеми будуть завжди, та, незважаючи на них, треба повсякчас робити справи, важливі для твого майбуття (*Б. Шефер*). 2. Погодьтеся, усі організовані люди завжди дуже надійні, результативні, точні й уважні. 3. Скрізь і все встигнути неможливо, безперечно, але, правильно організувавши свій день, можна зробити набагато більше, ніж завжди (*Ю. Бойко*). 4. Не потрібно брати приклад з Юлія Цезаря, навіть якщо ви добре ладнаєте одночасно кілька справ. 5. Оберіть, насамперед, своїм основним кредо крилату фразу «Ідеал – мій ворог». 6. Кажуть, юність нероз-

судлива й тривожна (*Л. Забашта*). 7. Є люди на землі – а то б не варто й жити, – що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатись, й мислити, й шукать (*М. Рильський*). 8. Без роботи, звичайно, нудилися (*В. Шкляр*).

II. Які з наведених речень не викликають сумніву щодо змісту, а які є дискусійними? Відповідь обґрунтуйте.

445. Об'єднайтеся в групи по 4-5 осіб. В уявній ситуації, коли співрозмовник розпочав діалог про те, що організована людина вміє керувати часом і справами, підтримайте думку його. Підготуйте розклад дня такої людини. Які з пунктів у переліку справ є пріоритетними? Представте свої напрацювання учасникам інших груп, уживайте вставні слова.

446. I. Прочитайте виразно речення.

1. І, скажу я вам, конкуренція – рушій поступу (*Л. Ясіновська*). 2. І один, і другий училися на чужині (до речі, пр..близно в одних і тих же місцях), і одного, й другого покликав до себе рідний край (*Т. Шевченко*). 3. Прийми себе таким, яким ти є. Можливо, лінивим, забуд..куватим, нестаран..им. По-год..тешся, цього не треба заперечувати і не треба соромитися, адже ти ж це хочеш змінити (*І. Ладика*). 4. Прошу тебе, забудь про біль, бо це усе життя уроки (*О. Калинюк*). 5. Усе своє життя я шукав істину, сенс життя. Зізнаюся, я шкодую про витрачений час (*Е. Хопкінс*). 6. По-моєму, життя – це не пошук себе. Життя – це створення себе (*Б. Шоу*).

II. Перепишіть речення, знайдіть вставні компоненти, поясніть розділові знаки при них. Уставте пропущені букви, поясніть орфограми.

447. Згрупуйте й запишіть слова і сполучення за таким принципом: 1) завжди вставні; 2) ніколи не бувають вставними; 3) можуть бути вставними. Усно обґрунтуйте свій вибір, підтвердивши прикладами речень.

Уявіть собі, принаймні, очевидно, мабуть, зрештою, дивна річ, адже, звісно, по-перше, між нами кажучи, наприклад, природно, безсумнівно.

448. Об'єднайтеся в групи. За 5-6 хвилин складіть і запишіть захопливу життєву історію з використанням вставних слів, що виражають задані емоції й почуття. Прочитайте колективні тексти й обговоріть усім класом.

Упевненість, толерантність, задоволення, радість, захват, наснага.

449. Прочитайте текст, ускладнюючи його вставними словами. Прокоментуйте, як змінився зміст.

Годинник диктує нам ритм, у якому ми живемо. Але у світі є навіть культури, що дивляться на життя з перспективи кайросу* – парадигми «відповідного часу» або «якісного часу». Час – це те, що треба пережити. Це категорія екзистенційна*. Час здатен розширюватися. Суть часу-кайросу в тому, скільки користі людина може від нього дістати, а не скільки хроносу* в нього вкладено. Ми не говоримо про те, коли відбулася подія, швидше про те, які результати вона мала (*С. Кові*).

450. Чи досягли ви мети уроку? Опишіть спосіб досягнення її. Чи вдалося запам'ятати слова, що не бувають вставними в реченні? Напишіть по пам'яті їх у зошит.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

451. Випишіть речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями й поставте потрібні розділові знаки.

1. Це правда що треба їхати? 2. Нарешті роботу завершено. 3. Очевидно треба замінити план навчання. 4. І справді імпульсом до написання кожної повісті

слугують достеменні факти (Б. Олійник). 5. Різниця в поглядах та в смаках довела врешті до того що вони обридли одне одному й мусили розійтись (М. Коцюбинський). 6. Як кажуть початок – це вже половина справи (І. Ладика). 7. За вікном згори було видно шуміло, вирувало залите сонцем місто (С. Скляренко). 8. Я безперечно мав удосталь часу подумати над цією пропозицією (Б. Трейсі). 9. Провести такий експеримент ми не можемо, тому й не знаємо напевно (Ю. Харарі).

452. Об'єднайтеся в кілька груп для підготовки проекту «Як правильно розпорядитися часом?». Використайте зміст наведеного матеріалу.

У Всесвіті абсолютно все живе й існує в певному темпі. Ритмічно пульсують зірки й рухаються планети, змінюються пори року, а на зміну дню приходять ніч. Кожна людина теж має внутрішній «біологічний годинник», який відраховує її біоритми. Якщо людина живе за цим годинником, то довго залишатиметься здоровою, повною сил і гарного настрою (з Інтернету).

453. Прочитайте книжку Брайанта Теодора «Самодисципліна за 10 днів: як перейти від думок до справ». Автор пропонує багато корисних вправ, технік і методів, які допоможуть досягти результату в стислі терміни. Напишіть есе «Чому важливо бути організованим?». Використайте вставні слова.

§ 39. КОМА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Бережне ставлення до культурної спадщини

454. І. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. Нині на державному обліку перебуває 152 тис. пам'яток культурно-історичної спадщини, з яких 56 тис. – історії, 7 тис. – монументального мистецтва, близько 15 тис. – містобудування та архітектури. Нерухомі святині зберігаються просто неба, а інші пам'ятки історії, матеріальної та духовної культури нації – у музеях України (з Інтернету).

II. Запитання й завдання:

1. Як людство зберігає пам'ять про життя й діяльність своїх великих предків?
2. Які асоціації викликають слова з рубрики «Слово дня»? Які слова ви додали б до цього переліку? Доберіть і запишіть до них синоніми.
3. Розгляньте світлини. Які елементи української культури на них зображено?
4. Розкажіть про культурні пам'ятки, традиції свого населеного пункту. Як можна вплинути на прийняття рішень щодо збереження культурної спадщини власної громади?
5. Завітайте до «Віртуального музею нематеріальної культурної спадщини України» за покликанням www.virtmuseum.uccs.org.ua. Поділіться враженнями від побаченого, висловіть ставлення до пам'яток культури, напишіть 3-4 речення на цю тему.
6. Чи відчуваєте ви труднощі, пов'язані з пунктуацією у складному реченні? У разі потреби повторіть правила за цим покликанням <http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil5.htm#par118A>.

455. I. Прочитайте і схарактеризуйте кожне речення, визначте сполучні засоби між частинами їх. Поясніть, які розділові знаки необхідно поставити. Оберіть одне з речень і на його прикладі розкажіть, що вам відомо про складне речення.

1. Софія Київська і Золоті ворота Видубицький монастир і Києво-Печерська лавра старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє (*Р. Радішевський*). 2. Святий Яків мене розуміє і дозволяє взяти із собою стільки світла скільки зможу вмістити (*Дз. Матіяш*). 3. Дерево без коріння якийсь час буде зеленим але вже ніколи не принесе плоду (*Блаженніший Святослав*). 4. Коли пристрастей немає немає мистецтва (*О. Довженко*). 5. Українці – єдина нація яка тісно асоціюється з вишиванкою (*О. Гасюк*). 6. Щоб жити і працювати чесно для спільноти і для себе треба вмінь і відповідних знань (*З. Мазурик*).

II. Випишіть речення, що відповідає схемі: [ ], але [ ].

456. I. Розгляньте таблицю, дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Кома в складному реченні

У складному реченні кому ставимо:	Приклад
1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення.	<i>Нащадки звертаються до прадавніх скарбів, майстри знаходять у них зразки для власних сучасних звершень (В. Деренська).</i>
2. Для відокремлення частин складносурядного речення. Але якщо у складному реченні зі сполучниками і, й, та є спільне повнозначне слово або спільне головна чи підрядна частина, то кому перед сполучниками не ставимо .	<i>Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко). А надворі гуляє вітер і співає симфонію дощ (Ю. Григорук).</i>
3. Для відокремлення частин складного речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком.	<i>Кликала когось жалібно сива горлиця, добував із небесних сот золоті меді соловейко, розливав їх по землі, та не було кому пити той неземний нектар (К. Мотрич).</i>
4. Для відокремлення частин, об'єднаних в одне складне речення за допомогою повторюваних сполучників і...і, ні...ні, або...або, то...то, чи...чи тощо.	<i>То їхній щебет супроводжував загонисту мелодію, то загониста мелодія супроводжувала живий пташиний передзвін (Є. Гуцало).</i>
5. Для відокремлення в складнопідрядному реченні підрядних частин, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних.	<i>Згідно з Законом, об'єкти культурної спадщини, що перебувають на території України, охороняє держава (В. Стельмах).</i>

II. Запитання й завдання:

1. За якими ознаками розрізняють складні речення?
2. Які способи зв'язку між частинами складного речення?
3. У яких випадках між частинами складносурядного речення кому не ставимо?
4. Запишіть на кожен пункт таблиці приклад поставлення коми в складному реченні з текстів українських народних пісень.

457. I. Прочитайте текст. Випишіть ключові слова, усно перекажіть текст, використовуючи їх. Яка роль кожного з вас у процесі збереження культурного надбання України? Випишіть речення другого абзацу, поясніть пунктуацію в ньому.

Європейський Союз оголосив 2018-ий роком культурної спадщини. Митці, дослідники й активні громадяни України успішно реалізували низку проектів для збереження духовного надбання її.

Національні традиції, обряди, кухня, мистецтво є унікальною цінністю, важливим вираженням культурного різноманіття, тому зберегти й передати їх майбутнім поколінням украї важливо.

Одним із найцікавіших є міжнародний проект, який спрямовано на збереження автентичних українських пісень. Українці – співоча нація. Утім, маючи багатий пісенний спадок, український фольклор досі невідомий для світу.

Українська традиційна пісня – це вияв високої культури, унікальний складник культурної спадщини. Відкривши його собі й світові, ми зможемо отримати ще один упізнаваний у світі бренд (за Д. Тарасовою).

II. Напишіть власні міркування (5-6 речень) на тему: «Культура народу вимірюється ставленням його до своєї спадщини». Використайте складні речення з різними типами зв'язку.

458. I. Прочитайте мовчки текст, визначте тему й основну думку, доберіть заголовок.

Сотні мільйонів років на схилах північно-західних українських Карпат стоять могутні й непорушні, прадавні, чудернацькі камінні велетні – скелі в селі Урич. Не має аналогів ця твердиня. Щороку сюди з'їжджаються тисячі шукачів історії, романтиків, аби побачити цю унікальну культурну пам'ятку Сколівських Бескидів. І Франко недаремно відчув це місце – Місце Сили, пройшовши пішки далеку відстань від Нагуєвичів до Урича.

Розсипані, мов здоровенне «лото», й поскладані рядами в пазл, постають перед нами гігантським муром камінні твердині. Як магічний кордон між світом проявленим і не проявленим, як буфер між минулим і майбутнім – відкривають перед нами якусь невідому суть, непізнану велич, повертаючи до архаїчних уявлень та глибин нашої людської пам'яті (<http://spadok.org.ua/svyatylyshcha-i-mistsya-syly-ukrayiny/svyatylyshche-tustan-v-urychi-istoriya>).

Наскельна фортеця «Тустань»

II. Об'єднайтеся в групи й виконайте такі завдання за текстом:

1. Доберіть і запишіть якомога більше запитань за змістом тексту.
2. Розгляньте світлину. Чи доводилося вам бувати в с. Угричі? Висловіть власне ставлення до пам'яток культури Карпат.
3. Пригадайте додаткову інформацію про історичні пам'ятки України. Розкажіть по черзі (представник від кожної групи), уживаючи складні речення.
4. Схарактеризуйте речення останнього параграфа тексту, визначте види ускладнень у реченнях.

459. Візьміть участь у дискусії. Обґрунтуйте власну позицію щодо такої думки: «Але де ж вона, ця культура, це багатство? У бібліотеках, музеях, архівах, театрах, філармоніях, концертних залах? Так. Але чому відвідувачів у них менше, ніж у ресторанах, кав'ярнях, клубах?». Уживайте складні речення.

460. Чи досягли ви мети уроку? Опишіть спосіб досягнення її.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

461. Запишіть речення, поставте розділові знаки.

1. Куди має рухатись Україна? Я вважаю що всі ми маємо стати на шлях до себе на простори своєї культури як частки європейського культурного різноманіття (*З. Мазурик*). 2. Ми співпрацюємо з багатьма фольклористами етномузикологами які вже понад 50 років досліджують українську традиційну культуру (*Д. Тарасова*). 3. Зображення традиційного орнаменту (Орьнек) належить до найдавніших досягнень культури кримськотатарського народу й пов'язане своєю тематикою, символікою з давньою історією Криму з усіма цивілізаціями які пройшли через цю землю скіфською, античною, візантійською, тюркською (*портал «Рідна країна»*). 4. У Карпатах є дуже багато красивих місць але Урич належить до тих куди приїхавши один раз запам'ятовуєш собі його на все життя (*І. Франко*). 5. Сутністю традиції є збереження своєрідне повторення того що триває в усі часи й збирає воедино досвід різних поколінь (*В. Коротя-Ковальська*).

462. I. Прочитайте текст.

Проект «Спадок» – це цикл коротких атмосферних роликів, присвячених українській культурі, традиціям, народним звичаям від їх витоків до сучасності. У першій частині циклу «Національне святкове вбрання» покажемо, який вигляд мала українка у XIX-XX ст. залежно від віку, соціального статусу й регіону проживання. З цією метою ми відтворимо характерний для кожного регіону етнічний образ.

II. Перегляньте один із відеороликів за покликанням https://amazing-ukraine.com/osoblyvosti-i-krasa-ukrainskoho-stroiu-riznykh-rehioniv-v-proekti-spadok-video/?fbclid=IwAR3VuHcSoGkCM_yexfazlLlkycYZtf9BfrH_Cd4oV5bFwqb2EYrBZ5PW6GI. Поміркуйте, що потрібно робити, аби українці активно пропагували себе й свою культурну спадщину в світі. Напишіть коментар (3-4 речення) на цю тему, уживайте в ньому складні речення різних типів.

463. Напишіть листа до майбутніх поколінь, де висловіть свої враження від побаченого за покликанням попередньої вправи ролика про українську культуру.

§ 40. КРАПКА З КОМОЮ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Вияви гуманності у ставленні до всього живого

464. І. Прочитайте виразно тексти. З якою інтонацією потрібно їх читати? Перекажіть кожен текст докладно.

1. Ударила по селу тривога: замерзають лебеді, треба їх порятувати. Мали б під мостом бити ключі, зогріваючи воду; та коли кілька днів підряд мете хуртовина й не відпускають морози, теплі ключі вже **нездатні** зігріти річку. Холод огортає її все завзятіше, водного простору **поменшало**; і тепер від **недавнього** вільного плину течії під мостом zostалися хіба що з обкришеними заберегами* ополонки – сиві струпуваті рани на скутому й знеможеному тілі ріки. А на цих ранах, як бранці й невольники раптової холодної зими, **бабралися*** лебеді в крижаному кришиві.

Витягали лебедів із води, орудуючи осиковими жердинами*, до яких прив'язувано **могуззя**. А вже коли витягнутий із крижаної купелі лебідь опинявся на березі, тут потрапляв до дбайливих рук дітей, котрі обдирали зі знесиленої птиці снігову шкаралупу. Горнучи слабких і покірних лебедів до грудей і самі, **скидаючись** на лебедів, та **не піднебесних**, а земних, діти клали на підстилку з соломи. Знесені до причепів лебеді в усьому корилися своїм рятівникам**, покладаючи свою долю на людей, зі зворушливою лебединою довірливістю **ввіряючи** їм день нинішній і день завтрашній (За Є. Гуцалом).

2. Із настанням весни, принаймні календарної, – до України повернулися перелітні птахи. Утім, удома їх зустріла справжня зима, що загрожувала загибеллю пернатих. У соціальних мережах зазвучали заклики про допомогу птахам.

Реакція не забарилася. Турбота про лелек викликала справжній бум у соцмережах. Люди швидко зорганізувалися: одні відігрівали змерзлих

чорногузів у себе вдома, інші – носили мішками їжу туди, де оселилися зграї (М. Шукла).

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

Знаю, вмю, можу	Відчуваю, ціную
1. Що означає вислів «зворушливою лебединою довірливістю»? 2. Поясніть правопис виділених слів. 3. Поясніть розділові знаки в складних реченнях. 4. Сформулюйте аргументи про важливість пунктуації в складних реченнях.	1. Розгляньте світлини на початку параграфа. З якими життєвими цінностями асоціюються вони у вас? 2. Прочитайте епіграф уроку. Поясніть зміст його. Продовжте висловлену в епіграфі думку двома-трьома реченнями. 2. Сформулюйте й запишіть порушені в текстах проблеми. 3. До чого спонукають вас події, описані в тексті? 4. Пильніше огляньте доволу й скажіть, чи важко досягнути гармонізації у взаємодії людини й природи.

465. Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене раніше про поставлення крапки з комою в складному реченні. Повторіть правила також за покликанням <http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil5.htm#par118A>. Використовуючи таблицю, підготуйте повідомлення на тему «Крапка з комою в складному реченні». Логічно й переконливо викладіть матеріал. Запишіть власні приклади.

Крапку з комою ставимо:

1. Між частинами безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині кожної частини вже є розділові знаки. *У річці та в озерах повно риби, в'юнів, раків; не тільки за сільською околицею, а й у самому селі можна побачити диких качок; дикі гуси пролітають над селом, прямуючи до лісу (Є. Гуцало).*
2. Між частинами складносурядного речення, зв'язаними сполучниками *а, але, проте, однак, все ж таки, і, та*, якщо ці частини (речення) мають значний обсяг або в середині їх є коми. *Квіти на цій картині художниці ніби горять і не згорають на вогні свого квітання, у полум'ї своїх кольорів; проте існують в цьому світі – означає мчати кудись у вихорі вогню, великого вогню Всесвіту (А. Макаров).*
3. Між поширеними однорідними підрядними частинами, підпорядкованими одній і тій же головній, коли в середині таких підрядних уже є розділові знаки. *Є лагідна земля, де діви, мов кришталь, а діти ніби сталь – незламні неодмінно; де ангелів вино в холодній тиші жаль п'ють змієборці, ставши на коліна (Г. Білоцерківець).*

466. Запишіть речення. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Мені ввижались лани, діброви, затока, кучерява і лунка; я чув леління рідної розмови і тихий шепіт верб коло ставка (М. Драй-Хмара).
2. Ми часто кажемо: сильний, як ведмідь, гарна, як квітка; стрункий, як тополя; хитрий, як лис, тощо (Н. Бібік).
3. Сонце сідає в пурпурові хвилі дібров; долини дихнули туманом; засміялися сині дороги, кличучи людей у домівки (М. Стельмах).
4. Все на землі, все треба берегти – і птаха й звіра, і оту рослину; не чванься тим, що цар природи ти, бо врешті, ти його частинка

(*Б. Лепкий*). 5. Музикальність властива і словесним замальовкам Білокур; усі вони репрезентують національний триб* життя, українську природу, подеколи стають алегорією психологічних станів автора (*Л. Генералюк*). 6. А всі елементи образу сновидіння важливі; тому, втративши навіть один із цих елементів, ми втрачаємо образ, його цілісність, зберігаємо тільки бліду «розмиту» схему (*М. Дмитренко*).

467. Поясніть письмово (двома-трьома реченнями), як ви розумієте вислів: «Ми маємо бути відповідальними за тих, кого приручили». Використайте речення, у яких є крапка з комою.

468. Прочитайте текст, сформулюйте порушену в ньому проблему. Усно перекажіть, доповнивши своїм баченням поставленої проблеми.

Дуже важливо вести просвітницьку роботу. Ми повинні бачити й реалізувати великі цілі: закриття зоопарків, припинення виробництва хутра, впровадження зоополіції, але їх треба реалізувати маленькими кроками, усім разом... (*О. Расулова*).

469. Підготуйте проект «Захист слабких – справа сильних». Знайдіть у мережі Інтернет відомості про види тварин, які зникають на планеті. Розробіть план роботи зі збереження їх і представте його в проекті.

470. Об'єднайтеся у дві групи. Візьміть участь у дискусії на тему: «Гуманне ставлення до тварин». Висловіть своє ставлення до таких проблем живої природи: 1) утримування диких тварин у зоопарках; 2) дресирування й використання тварин у масових дійствах (цирку, дельфінарії); 3) нищення тварин заради цінного хутра.

471. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

472. Запишіть речення, поставте пропущені коми, крапки з комою.

1. Гармонія з природою починається з дрібниць і на цьому не завершується проте трансформується в глобальний принцип «не нашкодь» усіма силами зменшуй негативний вплив на довкілля (*О. Товт*). 2. Моральний закон у нас людях жодних причинно-наслідкових зв'язків цього закону простежити неможливо! (*І. Кант*). 3. Усе зраділо, стрічаючи день і день зрадів розцвітаючи ясний теплий погожий (*Панас Мирний*). 4. Дехто задля уявного співіснування в гармонії з природою заводить хатніх улюбленців; але вщент перекреслює потреби тварин, адже екзотичному представникові фауни буває важко звикнути до штучних умов (*О. Товт*).

473. Уявіть ситуацію: у ваших друзів (сусідів, знайомих) загубився домашній улюбленець – пес Рубін. Як ви можете допомогти? Запропонуйте свій план дій, у якому покроково розпишіть завдання, які повинні виконати учасники пошуку. Яку інформацію необхідно зібрати насамперед?

§ 41. ДВОКРАПКА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Здорове й безпечне майбутнє — чистий простір

474. Бесіда:

1. Прочитайте епіграфи й висловіть свої міркування щодо кожного. Яким чином пов'язані тема уроку, епіграф і слова рубрики «Слово дня».
2. Пригадайте, у яких випадках ставиться двокрапка в простому реченні.
3. Коли у безсполучниковому складному реченні ставиться крапка з комою? Наведіть приклади.

475. Прочитайте текст. Яке враження від прочитаного? Чи погоджуєтеся ви з твердженнями авторки? Чи багато зусиль потрібно, щоб зберігати свій особистий простір чистим? Випишіть речення з двокрапкою, обґрунтуйте пунктуацію.

Коли перед тобою така краса, то навіть не знаєш, що робити. Хочеш у ній розчинитися. Хочеш стати губкою, яка все у себе вбирає. І не можеш. Усвідомлюєш, що до сприйняття краси треба себе готувати. І розумієш, що нічого з цією красою робити не треба. Це вона з нами може щось зробити: наповнює нас, поки ми в соборі.

Згадую, що в Україні бракує краси: людські очі звикли до бруду. Руки навчилися смітити і не вважають, що цим вони калічать простір. Звалища сміття в лісах. На пляжах. При дорогах. На ринках. Коли віддаляєшся від центру Києва, сміття стає більше. У центрі його майже не видно.

У передмісті Леона чисто. Чистота й тиша.

Коли згадую київські смітники, у мене починає боліти шкіра (Дз. Матіяш).

Двокрапку ставимо між двома частинами безсполучникового складного речення, якщо друга частина **розкриває зміст** першої загалом або одного з її компонентів, а також **указує на причину** того, про що йдеться в першій частині: *Верховинець стане на коліна лише в двох випадках: щоб напитися з джерела і щоб зірвати квітку (М. Дочинець).*

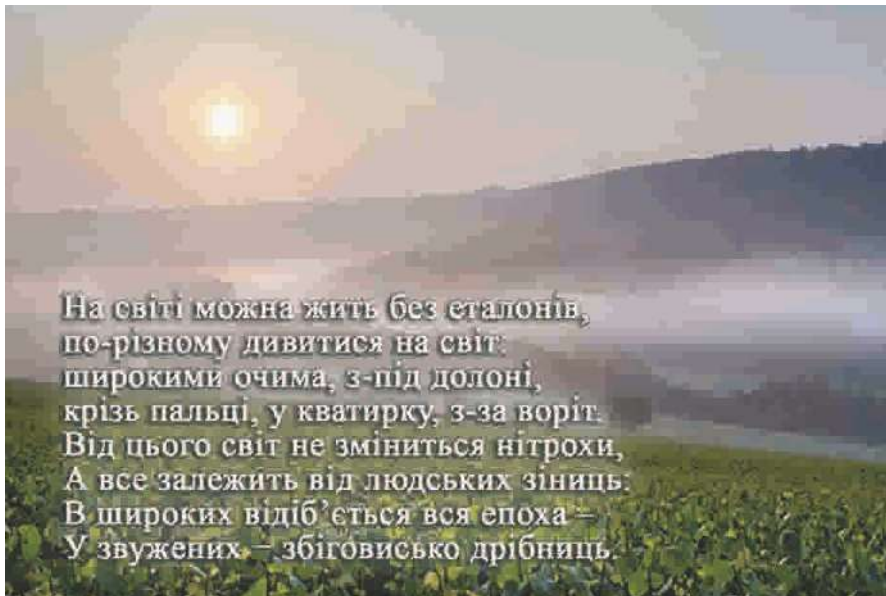
476. I. Прочитайте й перекажіть текст. Як ви ставитеся до порушеної в тексті проблеми? Чи багато є у вашому оточенні людей, які дбайливо впорядковують спільну територію проживання? Яку позицію для себе обрали ви?

Чомусь, як тільки ми потрапляємо за кордон, у нас вмикається «режим Європи»: ми припиняємо смітити й порушувати правила. Чому б не спробувати тримати цей режим в увімкненому стані постійно і вдома? Це дуже просто: ніж скаржитися на безлад біля вашого будинку, припиніть кидати недопалки та обгортки будь-де. Не бійтеся поширювати цей приклад на оточення.

Досить чекати, що хтось прийде і впорядкує територію біля вашої оселі. Найбільш невдоволені життям – це ті, хто скиглив і чекає, що хтось зробить все за нього. Вставайте й дійте! Лише від вас залежить, наскільки якісним і чистим буде ваше життя! («10 заповідей нової України»).

II. Випишіть безсполучникові складні речення, визначте, до якого різновиду вони належать; поясніть розділові знаки.

477. I. Прочитайте виразно слова Ліни Костенко. А яким бачите світ ви?

II. Поясніть правопис двокрапки.

478. Прочитайте текст. Сформулюйте тезу, яку автор обстоює. Випишіть складні речення, у яких потрібно поставити двокрапку (розділові знаки пропущено). Поясніть пунктуацію виписаних речень.

«Пластиковий суп» – це величезна пляма посеред Тихого океану, де десятиліттями через сильні течії накопичується сміття. Сміттева пляма щороку збільшується використаний пластик викидають у водойми, а не відправляють на перероблення.

Пляму поширюють океанічні води, спричиняючи екологічну проблему, а саме гинуть сотні тварин, воду інфікують токсини.

Архітектори Studio KSA вирішили побудувати з пластику скульптурного кита висотою в чотири поверхи. Дизайнери використали понад 5 тонн сміття з Тихого океану.

Відповідно до програми трієнале* інсталяцію розмістили в одному з каналів міста Брюгге, щоб іще раз нагадати про серйозну проблему перероблення пластику (<https://www.ukrinform.ua>, світлина Alejandro Duran).

479. Всесвітньо відомий художник і вчений Н. Реріх писав: «Усвідомлення краси врятує світ». Погляньте на світлини, напишіть своє бачення цієї проблеми. Використайте складні речення з двокрапкою й слова з рубрики «Слово дня».

480. Перепишіть речення, уставте розділові знаки, обґрунтуйте їх.

1. Прийшло до мене втомлене поліття і роздуми достиглі принесло хвилина щастя варта півстоліття, хвилина горя варта півстоліття (*І. Низовий*).
 2. Я злякалась це ж біди не оберешся (*І. Жиленко*).
 3. Не варто дивуватися що й людське щастя результат наших взаємин з природою (*Далай-лама*).
 4. Саду нашого не можна і впізнати густим роєм білого цвіту обліпило кожну гілочку, наче снігом (*М. Івченко*).
 5. Змін боятися не варто вони можуть стати поштовхом до кращого життя.
 6. Коли почую твій співучий голос і легкий сміх навколо забринить, мені дається серед поля колос гоїдається і пташка десь дзвенить (*П. Филипович*).

481. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання, вживайте складні речення з двокрапкою:

482. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Дізнайтеся більше про екологічно чистий вид транспорту, різновиди його й підготуйте розповідь на тему «Екологія автомобільного транспорту». Наведений уривок візьміть за початок. Використайте складні речення з двокрапкою.

З появою величезної кількості автомобілів на дорогах постало питання про збереження навколишнього середовища, адже викиди двигунів внутрішнього згорання забруднюють повітря. Багато чоловіків і жінок вирішили перейти на екологічні види транспорту: велосипеди, самокати, гіроскутери, роликові ковзани тощо.

Такі засоби пересування дешевші, ніж авто, керувати ними

набагато легше, не створюють заторів на дорозі ... (*З кн. «Екологія життя»*).

483. Напишіть есе на тему «Нині стає очевидним, що кожна людина є одночасно причиною та жертвою глобальної екологічної кризи».

484. Обґрунтуйте свою думку щодо повідомлень із сайту ecotown.com.ua.

1. Сумський стартап*, який розробив їстівні пакети, здобув у Копенгагені (*Данія*) перше місце на міжнародному конкурсі University Startup World Cup.

2. Українці презентували в Гельсінкі одноразову зубну щітку, виготовлену з переробленого паперу та екологічно чистих матеріалів, які не шкодять природі.

485. Придумайте і запишіть безсполучникові складні речення, будова (структура) яких відповідає поданим нижче схемам-моделям. Виділіть у них граматичні основи.

1. [ ], [ ]. 2. [ ] : [ ]. 3. [ ]; [ ].

§ 42. ТИРЕ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

*Ініціативність як здатність людини
започатковувати свою справу*

Будьте господарем свого життя, створіть свій світ власними руками!
Якщо любите прибуток, шукайте його пристойним шляхом.

Г. Сковорода

Слово дня: Змалку, опанувати, причетність

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

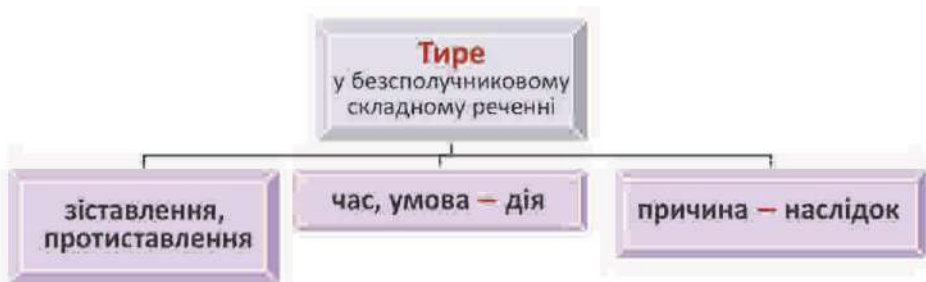
486. I. Прочитайте текст. Які асоціації викликає зміст його? Чи можна в Україні таким чином заробляти гроші? Відповідь обґрунтуйте. Усно продовжте оповідь.

Якось у Відні вирушили з друзями двома автами в гості до нашого приятеля в австрійське село. Поспіх у дорозі – забули про квіти для його дружини. Зупинилися коло поля гладіолусів. Кілька хлопців кинулися на поле зрізати квіти. Я спостерігав зі здивуванням. Коли нарізали достатньо квітів для гарного букета, підійшли до двометрової тички край поля, на якій був прикріплений цінник і скарбонка, повна паперових єврів. Ледь упхали відповідну суму за квіти.

Зауваживши мій здивований погляд, запитали, чи у нас теж щось таке практикується. Я подумав... (З. Мазурик).

II. Зверніть увагу на інтонування речення з тире. Перегляньте текст, випишіть речення з тире, визначте в ньому граматичну основу кожної частини.

487. Розгляньте схему, повторіть правила за покликанням <http://litopys.org.ua/pravorpys/rozdil5.htm#par118A>. Пригадайте вивчені правила. Підготуйте повідомлення на тему «Тире в складному реченні». Логічно й переконливо викладіть матеріал. Запишіть власні приклади.

488. Прочитайте речення, визначте, прості вони чи складні. Відповідь обґрунтуйте. Запишіть, поставивши розділові знаки. Поясніть їх правилом.

1. Як віртуоз торкається струн скрипки і з них злітає дивовижна мелодія, так і ви можете розбудити генія, що спить у глибинах вашого розуму він поведе вас до мети, якої ви хочете досягнути (*Н. Галл*). 2. Склавав план діло зробиш. 3. Дай серцю волю заведе в неволю. 4. Дурний язик голові не приятель. 5. Сказано зроблено (*З нар. творчості*). 6. Поки дихаю сподіваюсь (*Овідій*). 7. Немає недосяжних цілей є високий коефіцієнт ліні. 8. Де не йду я тепер, бродить пам'ять моя босоніж по росі, по траві, по стерні незабутніх полів (*Л. Костенко*). 9. Боїшся вовка не йди до лісу. 10. Скажеш не вернеш напишеш не зітреш (*Нар. творчість*).

489. Замініть складнопідрядні речення безсполучниковими й запишіть їх. Поставте розділові знаки. Порівняйте складнопідрядні речення з безсполучниковими. Зробіть висновок про синонімію речень.

1. Вам страшно, то геть ідіть з дороги (*Леся Українка*). 2. Змін боятися не варто, бо вони можуть стати поштовхом до кращого життя. 3. І не треба доли дорікати, бо всіх не може обіграти вона (*В. Симоненко*). 4. Не забувай, що добро цінніше за всяке багатство. 5. І чула я: мої дитячі дні тікають швидко, як малі ягнята (*О. Теліга*).

490. Об'єднайтеся в дві групи. Напишіть вибірковий диктант. Перша група записує під диктування речення з двокрапкою, друга – з тире.

1. Ще сонячні промені сплять – досвітні огні вже горять! (*Леся Українка*). 2. Подивись: в безкраїм небі сонце-велетень палає (*Б. Грінченко*). 3. А тоді зопалу – не встигло радію попередити! – вернулися морози (*В. Яворівський*). 4. І дика груша журиться: одна (*Л. Костенко*). 5. Не козак вклонявся королеві – король схилив голову перед козаком! (*П. Загребельний*). 6. Закон життя один: вірно служити своїй державі (*М. Стельмах*). 7. Годі, минулося – гордая й вільная, у муках я більш не схилюсь (*Г. Чупринка*). 8. Ніколи не втрачай терпіння – це останній ключ, який відмикає двері (*А. де Сент-Екзюпері*). 9. Краплинка до краплинки – з любові море буде (*Л. Вознюк*). 10. Де є любов – там темряви немає (*Л. Костенко*).

491. Прочитайте текст мовчки, доберіть йому назву. Про що в ньому йдеться? Наскільки важливим ви вважаєте вміння бути ініціативним? Кого зі свого близького оточення ви схарактеризуєте словами – «ініціативний (-а), відповідальний (-а)»? Що може зробити ініціативу недоречною?

Подивіться на ініціативних людей – це завжди особистості енергійні, які володіють волею до творчості, легко висловлюють власні ідеї й водночас готові нести особисту відповідальність за їх реалізацію й наслідки.

Адже саме такі риси особистості є найбільш запитаними в діловій сфері, що підтвердить будь-який успішний бізнесмен. Наполегливим, ініціативним людям вдається організовувати сміливі, свіжі й конкурентоздатні проекти. Загалом позитивних сторін у названої характеристики достатньо, але не так багато тих, хто справді цією самою ініціативністю володіє. А чи можна її в собі розвинути? Ось декілька порад:

1. Учїться детально оцінювати ситуацію.
2. Будьте відповідальними.

3. Сподівайтесь насамперед на себе.
4. Викоринюйте з характеру пасивність і лінощі.
5. Не звертайте уваги на критиканство.

У процесі підготовки презентації нових ідей додайте цифри, продумайте аргументи, які прогнозують позитивний результат нововведення, і перелік етапів (кроків) реалізації запропонованої ідеї. Не бійтеся негативного досвіду, якщо колись у минулому ваша ініціатива була відхилена (*biznesua.com.ua*).

492. I. Об'єднайтеся в парну кількість груп і отримайте текст-ситуацію, відповідно до якої розробіть план демократичного ухвалення рішень із використанням складних речень із тире.

Вашому класові дістався приз у розмірі п'ять тисяч гривень за перемогу в конкурсі на кращу роботу ініціативної групи з проблеми захисту людей з особливими потребами. Класний керівник пропонує вирішити гуртом, як ефективно витратити зароблені кошти. Одні учні пропонують організувати мандрівку до іншого міста, інші – влаштувати маскарад-вечірку, є пропозиції залишити гроші в скарбниці класу на випадок критичної ситуації.

II. Продумайте й презентуйте будь-яке ініціативне нововведення, що стосується витрати коштів. Уживайте складні речення з тире й двокрапкою.

493. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Наголосіть на тому, що нового ви дізналися й чи вплинув матеріал уроку на ваші плани на майбутнє.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

494. Прочитайте речення. Про що в них ідеться? Дізнайтеся більше з Інтернету про ініціативних людей і підготуйте розповідь «Ініціативність змінює життя». Наведені речення візьміть за початок. Уживайте складні речення з двокрапкою.

Ентузіазм та ініціативність – дуже важливі для досягнення успіху. Коли людина вмє знаходити для себе мотивацію, то вона здатна знайти сили для досягнення будь-якої мети і мрії.

495. Напишіть есе на тему: «Якби випав шанс побувати на майстер-класі з будь-яким відомим бізнесменом у світі, хто б це був і чому?».

§ 43. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Гарні стосунки з людьми – запорука успіху

Наговорюся з добрими людьми.
Не час минає, а минаєм ми.

Л. Костенко

Слово дня: Охочий, переконливий, зворушливо

496. Бесіда:

1. Пригадайте, що означають поняття «пряма мова», «непряма мова», «діалог».
2. Як називаються слова кожної особи, яка бере участь у діалозі?
3. Поміркуйте, навіщо будувати міцні та щирі стосунки з людьми.
4. Як оточити себе тими, хто для вас небайдужий?

497. І. Прочитайте тексти, дотримуючись правильної інтонації. З яких художніх творів вони узяті? Який із уривків демонструє гарні стосунки між людьми? Хто з мовців нещирий? Чому ви зробили такий висновок? Чи існує залежність між характером людини, соціальним станом, її вихованням, настроєм і тими формулами спілкування, які ця людина використовує?

1. Обоє забачили Григорія, посміхаються. «Ого, синку! Брикаємо вже? – зрадів старий Сірко, бредучи через воду навпрост. – А ми тобі гостинця принесли!»

І, перейшовши воду, старий став, широко розставив обійми. Григорія ніби невидимою силою підштовхнуло, як малого, але він витримав.

Урочисто обнялись, як батько з сином, за старим звичаєм і поцілувалися.

Грицько просто подав кріпку руку. Привітно посміхався. Обидва вони були однакові зростом, і однакові віком, і однакові вродою, як близнята. Два Грицьки. Аж Наталка замерехтіла очима, глядячи на них, і сказала: «Два ведмеді! Ось гляньте, мамо».

Та мати вже бачила й так: вийшла швиденько з хати назустріч.

– Подивимось, який ти стрілець, синку!.. На ось, це тобі, – і дід подав гостинець.

У руках у Григорія була новенька трилінійна гвинтівка.

А вже як розв'ючували коней гуртом, старий Сірко додав:

– І коня матимеш, синку... Оцього ось, гнідого...

– Ану лиш, стара, – обідати!

Та в «старої» вже все було готове (*Іван Багряний*).

2. – А йдіть, діточки, полуднувать та й батька кличте! – крикнула Кайдашиха тонким голосом.

Лаврін покинув заступа й пішов до хати. Карпо стояв, спершись на заступ.
– Карпе! Йди, серденько, полуднувать! Кидай роботу (*І. Нечуй-Левицький*).

Розділові знаки при прямій мові	
А: «П».	«П, –а, – П».
А: «П ?! ...»	«П? –а. – П»
«П», –а.	«П, –а і а: – П»
«П?! ..., –а.	

II. Випишіть речення з прямою мовою. Пригадайте й поясніть розділові знаки в них. Скористайтеся наведеною схемою. Пригадайте пунктуацію діалогу, наведіть приклади з тексту вправи.

498. Об'єднайтеся в дві групи. Діалогіть і запишіть якомога більше запитань про поставлення розділових знаків у реченнях з прямою мовою для учасників іншої групи, щоб виявити, наскільки добре кожен з вас володіє пунктуаційними навичками.

499. I. Запишіть схеми речень з прямою мовою, поясніть пунктограми.

1. Наталка серйозно От, бач, як треба... 2. Це ж вона шукати послала майнуло в голові. 3. Ходім назад кажу. Ні, ходім далі. 4. Оце серед гудіння зовні відокремлюється тонюнький голосок, гострий, як шило Дзі-і-інь... 5. От тепер подивимось бурчав Сірко хто хитріший. 6. Хитро заскаливши око і посміхаючись, пройшов повз, лише кинув на ходу Іди збоку. За мною. 7. Стій! сказав старий Сірко. Ніч надходить (*З тв. Івана Багряного*).

II. Пригадайте, як замінити пряму мову непрямою. Замініть в одному із речень пряму мову непрямою.

500. I. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте текст. Схарактеризуйте свої стосунки з однокласниками трьома-чотирма словами. Попросіть зробити це одного із однокласників. Зіставте відповіді, зробіть узагальнення й розкажіть про важливість дотримання гарних міжособистісних стосунків.

Здорові стосунки – запорука щасливого й успішного життя. Вони сприяють зменшенню кількості стресів і хвороб, зростанню популярності та впевненості в собі. У дорослому житті вони сприяють авторитету, вищому рівню фінансового благополуччя, стабільності в подружньому житті, самоповазі й усвідомленню сенсу життя. Люди, яким удалося встановити здорові міжособистісні стосунки, краще задовольняють власні потреби, повніше реалізують себе, легше долають труднощі й розв'язують проблеми.

Ознаками здорових стосунків є надійність і обов'язковість, чесність, довіра, взаємоповага (<http://multycourse.com.ua/ua/page/18/41>).

II. Придумайте й запишіть 3-4 речення з прямою мовою, які будуть підтвердженням ваших суджень.

501. Прочитайте текст, визначте основну думку його. Чи поділяєте ви погляди, висловлені в тексті? Напишіть 4-5 речень на цю тему, використовуйте, за потреби, речення з прямою чи непрямою мовою.

Великої мети важко досягнути самотужки. Саме тому варто оточувати себе людьми, що стануть вашим надійним тилом на шляху до самореалізації. Необхідно навчитися згуртувати навколо себе друзів-мотиваторів і однодумців, що сприятиме швидкій та ефективній реалізації поставлених цілей.

502. Об'єднайтеся в пари, складіть і розіграйте діалог відповідно до поданої ситуації.

Уявіть, що ви випадково зустріли на вулиці друга дитинства й з'ясували, що ви обрали для вступу один університет.

503. I. Запишіть речення, розставте потрібні розділові знаки при прямій мові, поясніть пунктограми. Проаналізуйте стилістичну роль речень із прямою мовою.

1. Ми переймаємо у предків не лише їхні символічні знаки, а й повертаємось до екологічно чистих матеріалів розповів Василь Слижук. Людство винайшло тисячі різних матеріалів, але знову повертається до глини (*І. Корчук*). 2. Три біди є в людини – смерть, старість і погані діти говорить українська мудрість. 3. Зачекай, якщо маєш час кажу йому. Я зараз підпишу цим людям кілька книжок і поспілкуємося... (*Ю. Андрухович*). 4. Якщо ви хочете вести щасливе життя, ви повинні бути прив'язані до мети, а не до людей або до речей писав Альберт Ейнштейн. 5. Он бачиш, питає дика рожа Чи. я хороша? А ясен їй киває в верховітті Найкраща в світі! (*Леся Українка*).

II. Звірте правильність написання цитат за теоретичним матеріалом.

Цитати завжди беремо у лапки, крім випадків, коли цитата є частиною речення, тоді її пишемо з малої літери. Вказівку на автора цитати беремо в дужки, після другої дужки ставимо крапку.

Віршований текст у лапки не беремо, оформлюємо, як звичайну цитату.

Різновид цитати – **епіграф**. Його в лапки не беремо. Вказівку на джерело пишемо під епіграфом справа без дужок, крапку після неї не ставимо.

504. Відредагуйте речення з непрямою мовою. Укажіть, які помилки допустив автор, передаючи чуже мовлення. Відредаговані речення запишіть.

1. Марійка переконувала Тараса, що тільки ти можеш зіграти у спектаклі. 2. Герой твору П. Куліша «Чорна рада» гетьман Сомко запевняв, що все мое життя віддане Україні. 3. Учителька літератури пообіцяла дітям, що я поведу вас на зустріч з цікавим письменником-фантастом. 4. Мати сказала синові, що твоєму горю постараюся допомогти. 5. Возний із п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» казав Наталці, що я люблю тебе і хочу з тобою одружитися.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

505. Запишіть, розставте потрібні розділові знаки при прямій і непрякій мові.

1. Роби добро казала мати і чисту совість не віддай на шмати! (*Д. Павличко*). 2. Фантастика захоплено вигукнув хлопець (*В. Голдінг*). 3. Яюсь у спекотний полудень дід Андрій підняв голову і сказав Гроза буде (*М. Дочинець*). 4. Серце Андрієве налилося вогнем Ага! Не пропала, ні, не пропала ж його молодість марно! (*Іван Багряний*). 5. Станемо країною великих можливостей. Головне – правильно їх реалізовувати зазначила письменниця Оксана Забужко (*А. Кованда*). 6. Якби знав, де впадеш сам до себе буркнув Красуцький (*В. Шкляр*). 7. Я так завзято благаю слово Не мовчи! Бо краще вмерти, все сказавши, аніж мовчати, живучи (*Г. Чубач*). 8. Софія Петрівна благала Аркадія, щоби він заспокоївся (*М. Коцюбинський*). 9. У вигляді мови сказав Олесь Гончар дано людині великий дар (*Л. Бортняк*). 10. Хто ж то такий? думає Яків (*В. Лис*).

506. Напишіть есе «Краще в одного розумного й порядного бути в любові й повазі, ніж у тисячі дурнів».

§ 44. ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА (ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ)

Майстри своєї справи

При майстрах якомсь легше. Вони – як Атланти.
Держать небо на плечах. Тому і є висота.

Л. Костенко

Якщо любиш прибуток, шукай його пристойним шляхом.
Тисяча на те перед тобою благословених ремесел

Г. Сковорода

Слово дня: Грунтовно, мастак, вартісний

507. Бесіда:

1. Які цілі ви ставили перед собою, працюючи над розділом «Пунктуаційна норма»?
2. Наскільки важливими є для вас теми його?
3. Які теми ви нині вважаєте найбільш корисними для вашого життя?
4. До чого призводить ігнорування правилами пунктуації?
5. Чи задоволені ви своїм життям, своїми результатами навчання? Чи міркували ви над тим, що можете досягти більшого?
6. Чи читали ви книжки людей, які в своїй сфері належать до кращих у світі? Чи аналізували, що, на їхню думку, привело їх до майстерності?
7. Розгляньте світлини. Яка тема об'єднує їх? Як би ви назвали кожну світлину? Які світлини додали б ви?
8. Прочитайте афоризми. Поясніть, як ви розумієте їх. На що орієнтують вони вас? Як часто ви аналізуєте власні вчинки? Зверніть увагу на слова рубрики «Слово дня». До чого вони вас спонукають?

508. I. Напишіть текст під диктування. Зі скількох смислових частин він складається? Знайдіть у кожній ключові слова й підкресліть їх. Прочитайте виразно останнє речення, поясніть стверджену в тексті думку.

Лелека на хаті. Він сидить на димарі, задерши вгору голову, заклично клекоче. З гнізда виглядають четверо лелечат з чорними дзьобами: вони боязко позирають на землю – високо, страшно! Тоді старі лелеки – батько й мати – здійнялися в небо, почали кружляти в блакитній безодні, сягаючи дужими крильми все вище. І лелечата вже не дивилися вниз, на землю, а, затріпотівши крильцями, полинули за батьками, і небесна голубиць приїняла в своє ласкаве лоно, як суджених дітей...

Батько Гордійків теж стежив за тією пригодою, усміхався лагідно в густі вуса, запрягав конячину у воза і загадково казав синові:

– Бач, які мудрі птахи! Не дивися, мовляв, униз, бо страх зв'яже крилята. А дивися в небо. Еге, синочку, вчися...*(О. Бердник, «Дике поле»)*.

II. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

509. I. Прочитайте текст. Сформулюйте порушену в ньому проблему. Запропонуйте героєві твору, як розв'язати її.

Писав на вступному твір на тему «Труд переростає в красу», і так воно мені гладенько тулилося слово до слова, що дай, думаю, ще й епіграфа зверху доточу – це вже як на чистовик переписував. Чого боятися, думаю, я ж того вірша Рильського назубок знаю. Взяв і доточив епіграфа:

Ми працюю любимо, що в творчість перейшла,
І музику палку, що серце ніжно тисне.
У щастя людського два рівних є крила –
Троянди й виноград, красиве і корисне.

Написав і аж язиком приклацнув: кращого й не придумаєш, троянди й виноград – це ж тобі і є труд, і краса. Тішуся не нагішуся, і раптом: стоп! Щось як обірвалося всередині – а може, після «крила» не тире треба, а дві крапки, голова твоя й два вуха! Казали ж тобі на консультації: з цитатами обережно, бо як щось перекрутите, то це груба помилка. Так ні, не послухався, турок, а тепер же не витреш у чистовику. Такий твір зіпсував!*(В. Шкляр)*.

II. Поясніть розділові знаки в тексті. Назвіть із тексту слова, властиві розмовному стилю.

510. Проаналізуйте свою роботу й результати навчальної діяльності впродовж розділу. Чи вплинув матеріал розділу на ваше ставлення до себе й світу?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

511. Прочитайте й запишіть текст. Поставте пропущені розділові знаки.

Щастя це робити улюблену справу відкинувши всі умовності. Але для цього потрібне не лише бажання, а багато праці щоб стати майстром своєї справи й досягти щастя самореалізації. Джеймс Алтучер відомий підприємець, інвестор* і трейдер* написав кілька бестселерів* про шлях до успіху. Він відверто вчить людей як стати щасливішими *(О. Солонець)*.

512. Складіть і запишіть перелік своїх здібностей, також – улюблених справ, у яких ці риси виявляються. Так ви знайдете свої унікальні таланти. Використовуйте їх для служіння іншим. Для цього запитуйте себе якомога частіше: «Чим я можу бути корисний (світу, людям, з якими стикаюся)? Як я можу допомогти примножувати добро навколо?»

513. Напишіть есе на одну з тем: «Ось що буває, коли майстер своєї справи береться за роботу», «Що полюбив, у те й перетворився». За потреби використайте матеріал за покликанням <http://narodua.com/jak-staty-schaslyvymy/jak-staty-majstrom-v-bud-jakij-spravi-10-vazhlyvych-dumok.html>.

Стилістична норма

§ 45. СТИЛІСТИЧНІ ПОМИЛКИ

Духовні цінності

Стилісти повертають нам віру в слово – скалічене й спотворене варварським із ним поведженням, брутално розтоптане й зачовгане ногами, опромінене байдужістю до нього. У стилістів слово – релігія. Тобто слово в них – це все. Для них світ починається зі слова і ніколи не закінчується саме тому, що в ньому є слово.

М. Слабошпицький

Слово дня:

Маєво,
хідник,
шпортати.

Твори, люби, плекай у серці віру,
Купайся в океані світлих слів,
І пам'ятай, що ти – той подорожній,
Котрого Бог тут бачити хотів!..

О. Кузів

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

Ключові слова: стилістика, стиль мовлення, стилістична норма, стилістична помилка

514. І. Прочитайте текст, визначте тип, стиль, жанр, з'ясуйте особливості добору мовних засобів відповідно до стилю мовлення. Чим зумовлено написання особового займенника з великої літери?

Дякую Вам, мамо, за перший скарб – пісні над колискою, які Ви співали довгої-предовгої воєнної години і купали мене в їхній чистоті, щоб хранили вони її дитину все життя, бо Ви в пісню переливали свою душу – усе багатство роду і народу.

Дякую Вам, мамо, за невмирущі пісні з глибин народних і вічних, дякую Вам, що співаєте, а співаєте Ви завжди! Бо з Вашої пісні і любові ми прийшли у світ, бо пісня Ваша була першою моєю скрипкою, бо поки співає мати, доти буде на землі Україна.

Дякую Вам, мамо, за другий скарб – рідну українську мову. Вона вперше засвітилася мені у Вашому слові, як світ у ранковому сонці. Слово Ваше осяяло нас, дітей, любов'ю великою, як сонце, і сльозою скропило надію – з роси і води морем-океаном розіллється наша мова. Не зрадиш материнській мові – не зрадиш Матері, не зрадиш Україні.

Дякую Вам, мамо, за третій скарб – молитву до Бога. Бачу крізь пережиті роки у світлому серпанку дитинства Вашу руку, яка хрестить нас, чую молитву і повторюю слово в слово, стою на колінах перед образами в хаті і в церкві – і хоральний церковний спів пливе під святими куполами храму, й ангели літають у маєві вишиваних рушників, і палахкотять свічки, світлими вогниками тягнуться до неба і теж моляться Богу (*За Я. Гояном*).

II. За що подякуєте своїм батькам ви? Розкажіть про це стисло.

III. Брати Капранови пишуть, що сучасні діти «батьків поміж собою називають батькомати». Як утворилося це слово? Як ви ставитеся до подібних слів? Чи можна їх вважати нормативними?

Стилістична норма – це засоби регламентування у вжитку мовних засобів відповідно до мети, завдань, сфери й умов спілкування. Стилістичні норми регулюють не тільки вибір слова, а й синтаксичної конструкції з урахуванням особливостей спілкування.

515. У мові вироблено багато формул привітання. Які з наведених формул доречні не в усіх ситуаціях? Чому?

Доброго ранку! Добридень! День добрий Вам! Добрий вечір! Доброго здоров'я! Дуже радий (рада) Вас бачити! Моє шанування! Привіт! Яка зустріч! Кого я бачу!

516. Продовжте одне із запропонованих речень:

1. Український мовленнєвий етикет – це потужна духовна сила...
2. У словесних формулах мовленнєвого етикету закладено ...
3. Основна вимога мовленнєвого етикету – ...

517. Поміркуйте, чому відомості про стилістичну норму, стилістичні помилки включено до шкільної програми. Відповідь обґрунтуйте.

Стилістична помилка – це порушення стилістичних норм мовлення, тобто правил уживання мовних засобів відповідно до їхнього стилістичного забарвлення та комунікативної функції (у відповідному функційному стилі).

518. Розгляньте зміст таблиці. Працюючи парами, виправте стилістичні помилки в прикладах.

Стилістичні помилки

Характер помилки	Приклади:
Невідповідність стилістичного забарвлення слова змістові фрази.	<i>Дружинники князя Ігоря оголосили страйк. На блідій фізіономії чорніли брови.</i>
Мовні штампи.	<i>З повною відповідальністю поставитися до назрілих питань.</i>
Штучна експресивність.	<i>Українська мова – запашна гілка червоної калини.</i>
Немилозвучність висловлення внаслідок нагромадження однакових звуків (какофонія).	<i>Часто втрачати почуття часу.</i>
Нагромадження одних і тих частин мови.	<i>Розв'язання питання підвищення культури мовлення.</i>
Неправильне вживання слів із переносним значенням, фразеологізмів.	<i>Чоловік жив собі в місті, як сир у маслі.</i>
Недоцільне вживання емоційно забарвлених слів.	<i>За Дмитриком на хіднику відбивала крок його бабуся.</i>
Уживання в мовленні зайвих слів і слів-паразитів.	<i>«Значить так, хлопці, готуємося до матчу, значить завтра зіграємо», – сказав капітан команди. Завтра викличу дитячого педіатра.</i>
Порушення милозвучності мови (в/у, і/й та ін.).	<i>Ірина і Іван побували на виставці живопису.</i>
Одноманітність у побудові речень.	<i>Праворуч висить картина Катерини Білокур «Півоній». Ліворуч висить картина «Мальви». Далі за нею висить картина «Жоржини».</i>

519. Прочитайте тавтологічні вислови. Виправте помилки й поясніть причини їх. Правильні варіанти запишіть.

Народний фольклор, пам'ятний сувенір, піднесений пафос, перспектива на майбутнє, головний лейтмотив, урочистий церемоніал, вільна вакансія, мій автопортрет, ручна мануальна терапія, виразна експресія, перша при-

ма, вперше дебютувати, швидкий експрес, місцеві аборигени, найважливіші характерні риси, експонати виставки, передовий авангард, передові й прогресивні погляди, потенційні можливості.

520. Відредагуйте речення.

1. Особливістю їх є те, що вони постійно пропонують до продажу свої цінні папери. 2. Свої розповіді про родинні цінності бабуся щедро ілюструвала скарбами зі скрині. 3. Довгими зимовими вечорами внуки тішились задушевними розповідями про рід, улюблені пісні в родині, унікальність народного фольклору. 4. Досліджуючи арійські мови, учений дійшов висновку, що українська мова старша не лише за всі слов'янські, але й за санскрит, давньогрецьку, латину та інші мови. Такі відкриття важливі для науки й неймовірно радісні, зворушливі для самого дослідника. 5. Як ми виразно бачимо, Володька Лобода, один з яскравих героїв славетного роману «Собор», – егоїст і невіглас, людина, яка зреклася народної моралі й духовності й стала покидьком. 6. У програмі фестивалю значилися численні номери художньої самодіяльності, сольні пісні, виступи бандуристів і конкурси.

521. I. Прочитайте уривки текстів, обґрунтуйте думки, висловлені в них. Проілюструйте їх прикладами. Що поєднує наведені висловлення?

1. Філософ, оратор та літератор вибирають слова. Перший – відповідно до їхніх значень, інші – залежно від психологічного, морального чи художнього впливу. Поет слів не вибирає. Коли кажуть, що поет шукає мову, це не означає, що він нишпорить* по бібліотеках чи тиняється* вулицями, вишукуючи архаїчні звороти чи переймаючи модерний сленг. Це означає, що він болісно роздумує, які йому вибрати слова – ті, що справді належать йому, що жили з ним віддавна, чи інші, вишпортані* в книгах або підслухані на вулиці. Коли поет знаходить слово, він його впізнає, тому що воно вже було в ньому і він вже був із ним. Поетичне слово спаяне з його життям. Він і є словом (О. Пас).

2. Письменникові доводиться бути художником усіх жанрів – і портретистом, і пейзажистом, і мариністом, і анімалістом, коли треба намалювати череду, а поголів'я малоється тільки в діаграмі, а не в художньому творі (О. Кундзіч).

II. Як майстри слова здійснюють пошук слова? Як добираєте потрібне слово ви? Що для вас є найскладнішим у доборі слова? Якими джерелами ви користуєтеся під час добору слів?

522. Оцініть свою роботу на уроці. Що вам удалося найкраще? Над чим необхідно ще попрацювати?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

523. Переробіть у текст наукового стилю будь-яку відому казку («Пан Коцький», «Котигорошко», «Калиточка» та ін.), використовуючи притаманні стилю терміни, складні речення, вставні та вставлені конструкції тощо. Які емоції викликає у вас перероблений текст? Чи можна його назвати казкою? Відповідь обґрунтуйте.

524. Уявіть, що ви працівник краєзнавчого музею і до вас потрапили цінні пам'ятки літератури. Складіть опис матеріалу, необхідного для їх наукового вивчення. Яким стилем і якими виражальними засобами ви скористаєтеся? Чому?

525. Уявіть, що вам запропонували стати дописувачем журналу. Напишіть статтю до молодіжного журналу про вживання жаргонізмів у молодіжному середовищі. До тексту введіть речення, властиві публіцистичному стилю.

526. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 46. СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ І ОМОНІМІВ, СИНОНІМІВ, АНТОНІМІВ І ПАРОНІМІВ

Сьогоднішня наша країна

527. I. Прочитайте. Знайдіть у тексті слова, ужиті в переносному значенні. Поясніть їхнє пряме й переносне значення.

Коли я ще раз почую, що Україна встала з колін, я випишуся з українців. Якщо українці це не опротестують. Хто встав із колін? Як на мене, теперішнє оце обурення все-таки молодь в основному підняла. Старші дуже переживають, у старших сльози стоять на очах від того, що зараз відбувається. Але сказати, що це Україна встала з колін, не можна, бо ця молодь ніколи не стояла на колінах. Не стояли ж ви на колінах? Як вам ця ідея, що ви стояли на колінах? Навіть я у своєму віці не стояла ніколи на колінах (*Л. Костенко*).

II. Яку проблему порушено в тексті? Чи пов'язане з попереднім текстом висловлення: «Націю може врятувати лише народження нової психології переможців, а не вічний стогін скривджених рабів та сльози» (*Д. Донцов*)? Що таке, на вашу думку, «психологія переможців»?

528. Розгляньте таблицю. Доберіть з підручників і творів художньої літератури приклади, що ілюстрували б таблицю. Доповніть її дібраними прикладами.

Однозначні й багатозначні слова

Однозначні слова:	Багатозначні слова:
Мають одне значення (це терміни, назви конкретних предметів та власні назви), наприклад: <i>липень, тире, синтаксис; Афіни, Київ, Буковина</i> .	Мають кілька значень: <i>Буря</i> : 1. Навальний вітер з дощем, а взимку – зі снігом, буревій, вітровий, віхола, шторм, тайфун, циклон. 2. <i>перен</i> . Глибоке хвилювання. 3. <i>перен</i> . Дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів.
Здатність слова мати кілька значень називається <i>багатозначністю</i> , або полісемією	

529. Поясніть появу переносних значень, наведіть аналогічні приклади.

Бронзова засмага, бузковий шалик, помаранчева тканина, вишнева сукня, золоте листя, волошкові очі, пшеничне волосся, олімпійський спокій, кришталева вода, свинцеве небо.

530. Прочитайте афоризми. Які мовні засоби використано? З якою метою?

1. Книжки роблять людину розумною, а газети – нервовою (*Т. Лехман*).
2. Спілкування зараз починається з уподобайки й закінчується чорним списком (*з Інтернету*).
3. Смішну фразу треба голубити, ласкаво погладжуючи по підметах (*І. Ільф*).
4. Телебачення – це багатство бідних, привілей непривілейованих, елітарний клуб людей з натовпу (*Лі Ловінгер*).
5. Ознака доброї освіти – говорити про найскладніші предмети найпростішими словами (*Р. Емерсон*).
6. Три «мало» і три «багато» гублять світ: мати мало і тратити багато, знати мало і говорити багато, значити мало і думати про себе багато (*Баск. прислів'я*).

531. Об'єднайтеся в групи. Пригадайте інформацію про синоніми, пароніми, омоніми, антоніми. Спільно підготуйте схему, що репрезентуватиме інформацію про ці групи слів. Установіть відповідність:

Синоніми	А. Туш-фарба, туш – музична п'єса;
Омоніми	Б. Абонент – абонемент, дружний – дружній;
Антоніми	В. Дорога, шлях, путь, шосе, магістраль, траса;
Пароніми	Г. Радість – сум, початок – кінець.

Синонімія – багатство мови, одне з потужних джерел мовної і мовленнєвої образності. Стилістичне використання дає змогу висловлюватись одночасно точно, образно, емоційно. Здебільшого синоніми вживають у художніх творах.

Омоніми є важливим засобом словесної гри, матеріалом для створення дотепів, каламбурів. З огляду на це омоніми широко використовують у художній літературі, в усній народній творчості та в усному мовленні. Омоніми увиразнюють думку, надають мовленню іронічного, гумористичного чи сатиричного забарвлення. Наприклад: *Це глина чи цеглина?* (*З газети*).

Антонімам притаманна велика художньо-виражальна сила. На тлі контрастів майстри слова яскравіше змальовують картини життя, складні переплетіння долі, думки, любові: *Зустрічі і прощання. Хіба не поміж них пролягло людське життя?* (*І. Цюпа*).

Стилістичні можливості паронімів ґрунтуються на їхній звуковій близькості. Пароніми використовують для створення каламбурів у художній літературі, уснорозмовному мовленні та в публіцистиці: *У графа профіль, як у грифа* (*Л. Костенко*).

532. I. Ознайомтеся з прикладами використання метафор у мовленні хіміків. Спробуйте визначити, як вони виникли.

З р а з о к Вулканізація гуми – перенесення дії за подібністю (від імені бога вогню Вулкана) – це оброблення сіркою за високої температури.

Барієва каша, благородні метали, благородні гази, олов'яна чума, воднева хвороба, живе срібло, перенапруження металів.

II. Наведіть приклади застосування метафор у мовленні економістів, лікарів.

533. I. Визначте стильове й стилістичне значення поданих слів. Три пари слів уведіть у речення й з'ясуйте особливості стилістичного вживання їх. За потреби використайте тлумачний словник.

Обрій – горизонт – небокрай – видноколо, візуально – наочно, анахорет – пустельник – відлюдник – самотник, гладшати – товстішати, гладушник – чистотіл, іпотека – позика, назворот – навпаки, скраєчку – скраю, товкмачити – тлумачити, хуга – хуртовина – заметіль – хурделиця, товпище – натовп, розвір – провалля, сьогодні – нині, архітектор – зодчий.

II. Прокоментуйте слова М. Рильського «Багатство синонімів – одна з питомих ознак багатства мови загалом. Уміння користуватися синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід'ємна прикмета доброго стилю, доконечна риса справжнього майстра».

534. Прочитайте речення. Знайдіть омоніми. Визначте їх види. З якою стилістичною метою їх використано? Чи є в реченнях каламбури?

1. Поза Косовом – сінокоси, і гуцули з гострими косами, і дівчата з довгими косами, і копиці пропахли грозами (*С. Пушик*). 2. У вас права, ми ж – охоронці права. 3. Віднесенський мій лісі! Він зовсім задубів... вже листопад підкрався з-за дубів (*З тв. Л. Костенко*). 4. Що за недоумків ви нам прислали? Ми просили, щоб була пара нормальних хлопців! А це і є паронормальні хлопці (*О. Микитюк*). 5. Лукаш: Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі? Доля: Як одрізана гілка, що валяється долі (*Леся Українка*). 6. Машина ніяк не заводилась. А Сашко з дитинства мріяв завести собі машину (*О. Кононенко*). 7. Був холодний місяць лютий, лис ходив голодний, лютий (*А. Качан*). 8. То пригріло взимку сонце, чи, можливо, тільки сон це? (*Т. Цибульська*). 9. Думи мої, думи мої, квіти мої, діти! Виростав вас, доглядав вас, – де ж мені вас діти (*Т. Шевченко*).

535. Запишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібне слово.

(Обіймати, осягати, охоплювати) посаду; (діставати, здобувати, набувати) освіту; (суперечка, спір, дискусія) у пресі; (свідоцтво, посвідчення, посвідка) про народження; (прихильник, шанувальник, послідовник) таланту; виборча (кампанія, компанія); (доступний, зрозумілий, досяжний) виклад; (говорити, казати, висловлювати) думки.

536. Доберіть слова-відповідники до перифраз і евфемізмів.

День появи на світ; у тому віці, коли роки вже не уточнюють; ніс, на всій площі якого весна щедро висіяла свої прикмети; виставка колін і зачісок; розкидана вата на обрії; перетравлювати думки; недостатньо кучерявий; олов'яний солдатик на одній ніжці; скляний бог; керівний пульт на кухні.

537. Доберіть синоніми-евфемізми до кожного зі слів: *старий, злодій, дурний, хворіти*.

538. Знайдіть у реченнях антоніми, з'ясуйте їх стилістичну роль. Здійсніть спостереження, яких видозмін набуває слово в порівнянні зі значенням, поданим у тлумачному словнику.

1. Схід сонця й захід, одвічний і щоденний пролог і епілог. Скільки їх було в житті людини і скільки ще залишилось? 2. Так споконвіку вишивали в Україні – червоними й чорними нитками. Бо завжди поруч ішли, ніби в обнімку, Любов і

Журба – і торжествуюче життя, і скорбота (З тв. І. Цюпи). 3. В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеш заморений і сивий (Л. Костенко). 4. Чорні від страждання мої ночі, білі від скорботи мої дні... 5. Хоч на щастя життя багате, але кожну людину ждуть і печаль, і сум, і втрати, і не можна їх обминуть. 6. У маленьких очах відбивається світ – Гамірливий, гучний і великий... (З тв. В. Симоненка). 7. Життя складається з контрастів. Є урвища і є мости. Шанс дарувати й шанс укрести. Є світло й темінь, я і ти. Є джерело і є болото. Є зло й добро, є пекло й рай. Є «так» і «ні», є «за» і «проти». Прощення й помста – Вибирай! (Л. Бенедишин).

539. Прочитайте прислів'я. Поясніть значення їх. Визначте в них антонімічні пари слів. Проаналізуйте їхні стилістичні функції.

1. Добре далеко розходиться, а лихе ще далі. 2. Пильнуй свого носа, а не чужого проса. 3. Посієш вчинок, а виросте звичка. 4. І від солодких слів буває гірко. 5. Хоч пироги пісні, так слова масні. 6. Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка. 7. Не той ворог, що перед тобою, а той, що за спиною. 8. Ситий голодному не пара. 9. Бесіди багато, а розуму малувато. 10. Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить. 11. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся. 12. Радість красить, а печаль палить.

540. Оцініть свою роботу на уроці. Що вам вдалося найкраще? Над чим необхідно попрацювати?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

541. Випишіть зі «Словника синонімів» https://ukrainskamova.com/publ/slovnik_sinonimiv/21 синонімічний ряд зі стрижневими словами *любити* і *кохати*. Складіть речення, ілюструючи вживання синонімів.

542. Випишіть із творів художньої літератури уривок, у якому є синоніми або антоніми. Поясніть роль їх.

543. I. Прочитайте вислів К. Сантани: *«Більшість людей проводять життя в полоні, бо живуть лише майбутнім чи минулим. Вони заперечують теперішнє, хоча теперішнє – це те, з чого все починається».* Усно поясніть, як ви розумієте зміст.

II. Визначте, до яких частин мови належать слова. Доберіть синоніми й антоніми, що характеризують сьогодення нашої країни.

544. I. Запишіть речення. Визначте в них стилістичну роль виділених слів.

1. Весну **ключі** лелечі відчинили, впустили просинь в душу від душі. 2. Ти поставила **крапку** в суєтності днів, а я літеру виведу з неї і слово. 3. Прожити вік – не **поле перейти**, ще треба мати сил, аби не впасти. 4. У **свічада** людської совісті заглядають святі з небес. 5. В підрамнику зими на полотні пейзаж **пополотнів, збілів, посивів**. 6. Земели листопад **снігопади** й **хуртечі****, повлягалися білі ведмеді в гіллі. І були вони наче зимові предтечі **непорочні** й **святі** на їх чорному тлі. 7. Вчорашні грішні **грілися** в молитві, аби почати з чистого листка (З поезій М. Жайворона).

II. Знайдіть у реченнях фразеологізми. Поясніть їх значення.

§ 47. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

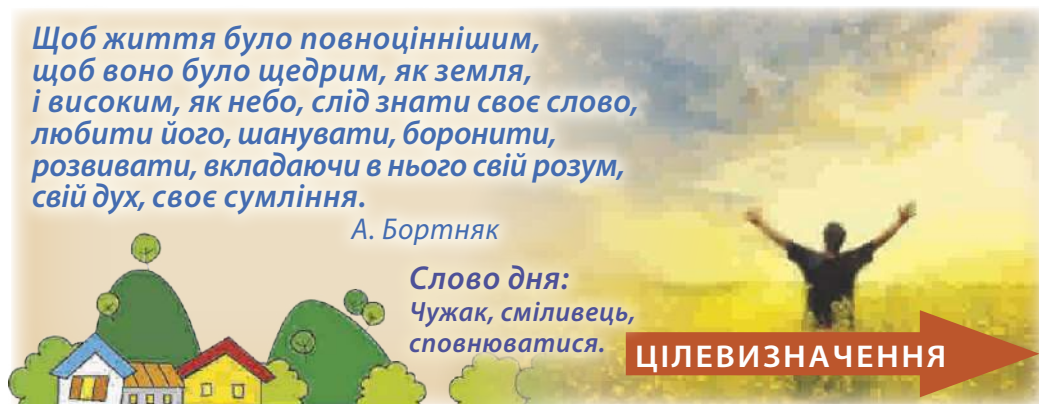
Як не відцуратися свого

*Щоб життя було повноціннішим,
щоб воно було щедрим, як земля,
і високим, як небо, слід знати своє слово,
любити його, шанувати, боронити,
розвивати, вкладаючи в нього свій розум,
свій дух, своє сумління.*

А. Бортняк

Слово дня:
Чужак, сміливець,
сповнюватися.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

545. I. Прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з автором? Обґрунтуйте свою думку.

Іноді запозичення вкорінюються не стільки, щоб уточнити поняття чи прояснити суть справи, скільки з бажання мовця засвідчити свою сучасність і поінформормованість. Іноді запозичення вкорінюються з міркувань моди, щоб створити видимість чогось нового чи незвичайного (*II. Селігей*).

II. Наведіть приклади запозичень, які увійшли до української мови останнім часом.

546. I. Дослідники відзначають, що останнім часом з'являється багато запозичених слів, або іншовізмів. Поміркуйте, з чим це пов'язано. Складіть по 2-3 словосполучення з поданими словами. До яких сфер вони належать? Які слова можна замінити синонімами?

Акаунт, атракція, аутлет, біткоїн, блог, блокбастер, блокчейн, буккросинг, буктрейлер, булінг, дедлайн, дрон, екшн, емодзі, кіборги, коворкінг, контент, лайфхак, лаунж, лоукостер, мастрід, мейнстрім, меседж, мурал, промокод, репост, руфер, селфі, смузі, спам, троль, фейк, флуд, фрапучино, челендж.

II. Мовознавиця І. Фаріон пише: «Чи ця повинь різноманітних запозичень не затопить ґрунту власної мови? Як і де спорудити греблю, щоб зберегти мовну самобутність?». Висловіть власну думку з порушеної проблеми.

547. Доберіть до слів іншомовного походження українські синоніми.

Абориген, актуальний, абстрактний, альтруїзм, аплодисменти, горизонт, оригінальний, дайджест, диференціювати, домінувати, ігнорувати, ідентичний, імідж, лайк, процент, тренінг, фонтан, фотографія.

548. Прочитайте. Які слова є спільними для різних мов? Визначте їхнє лексичне значення.

1. A higher moral law for a man is love to humanity (R. Fergusson) (*англ.*).
2. Höheres moralisches Gesetz für Menschen spukt Liebe zu Allgemeinheit (R. Fergusson) (*нім.*).

3. *Suprema lex moralis est quod homo diligit hominem.* (R. Fergusson) (лат.).
4. *La más alta ley moral para el hombre es el amor por la humanidad.* R. Ferguson (исп.).
5. Вищим моральним законом для людини є любов до людства. (Р. Фергюссон).

У сучасній українській мові значні стилістичні можливості мають слова іншомовного походження. Запозичення виникають під впливом зовнішніх (немовних) причин – найрізноманітніших, давніх і теперішніх контактів (економічних, політичних, культурно-освітніх, військових, тощо) нашого народу з іншими народами, а також під впливом моди, мовних та естетичних смаків носіїв мови. Такі слова, як *гламур, дрес-код, імідж, мейк-ап, смайл, фешн* та ін. здебільшого використовуює в мовленні молодше покоління українців.

Публіцистика, покликана оперативно відображати життя в усьому його багатоманітті, теж послуговується запозиченнями. У художньому стилі запозичення є стилістичним засобом зображення побуту інших народів, потужним засобом вираження думки.

Варто пам'ятати, що недоцільно використовувати іншомовну лексику, якщо є українські відповідники, які точно передають те саме значення: *електорат – виборці, тінейджер – підліток*. Треба обережно підходити до застосування слів іншомовного походження, не зловживати ними, урахувати лексичну сполучваність з іншими словами.

549. Прочитайте текст. Випишіть слова, значення яких вам незрозумілі. З'ясуйте, як їх тлумачать словники. Складіть усно з цими словами речення. Визначте стилістичні функції слів іншомовного походження.

Фентезі – срібло й багрянець, індиго й лазур, обсидіан з прожилками золота й лазуриту. А реальність – це фанера й пластик, пофарбовані в брудно-коричневі й жовтувато-зелені тони. Фентезі має смак хабанери й меду, кориці й гвоздики, чудового червоного м'яса й вина, солодкого, немов літо. Реальність – це боби й тофу, а в кінцевому підсумку – прах... Ми читаємо фентезі, щоб повернути втрачені фарби, відчути смак прянощів і почути пісню серця. Є щось давнє і справжнє у фентезі, що зачіпає глибоко струни в наших душах. Воно звертається до захованої глибоко в нас дитини. У фентезі є свої небеса (Дж. Р. Р. Мартін).

550. З'ясуйте, з якою метою використовують слова іншомовного походження сучасні українські письменники.

1. Яка радість спілкуватися, скажімо, з керівниками банків чи комерційних структур, вони ж говорять цитатами з власних бізнес-планів...
2. Вони будуть маскуватись за брендами й музичними термінами, вони будуть посеред себе рекламні ролики й досвідчених промоутерів, вони заповнять ефір старанно й уміло, як мама в дитинстві заповнює сендвічами кошук для виїзду на природу.
3. Я не хочу, аби моїм губернатором був банкір, а моїм кандидатом який-небудь мажор (З тв. С. Жадана).
4. Один світового значення французький акордеоніст хвалився, що він може перекласти на мову музики навіть запах борщу, котрий йому варить бабця його української дружини.
5. Серед усього тамтешнього розмаїття кабриолетів ми на орендованому «субару форестері» почувалися просто вуйками на фірі.
6. А вночі зринають інші завдання. І вони можуть бути або явними, як-то від-

відини велелюдного пабу, тінейджерського панк-клубу чи кнайпи, де слухають джаз, так і секретними. Останні – ті самі вдихання міста потаємними ковтками (*З тв. І. Карпу*). 7. Про все це Вірста розповідав нам під час типових паризьких сніданків – гарячого ще багету з камамбером та кави з молоком. 8. Сучасна електронна музика несемантична. Вона не означає нічого, не передає зрозумілих меседжів (*З тв. Л. Дереша*).

551. Робота в групах. Укладіть словникові статті до слів:

I група: риторика, стилістика;

II група: етика, менталітет;

III група: менеджер, копірайтер.

552. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що нового ви дізналися? Яка інформація зацікавила вас найбільше?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

553. Прочитайте речення, визначте стиль. Випишіть слова іншомовного походження. Усно поясніть, яку роль вони виконують.

1. Розвидняється тиша – радіє цвіркун, перемир'ю хисткому сюркоче осанну. 2. Тчуть павутину липку покемони по захаращених закутках душ. 3. Мінлива мода споконвіку в тренді – цариця й королева всіх епох. Тепер і слово імпортне – ребрендинг, хоча той бренд уже давно засох. 4. Сім днів Господь творив земну оазу, благословив..., спостерігає днесь... 5. На пензлі сонця світло виграє і летється на мольберт, неначе сповідь. 6. Волочать хмари витканий хітон з ниток дощу, мережаний до краю. 7. Хоч на руках уже не той Біг-Бен, по колу стрілки крутяться шалено, принишк в записнику вчорашній день, схолов на згустки спогадів у венах (*З поезій М. Жайворона*).

554. Випишіть з творів сучасних українських письменників (М. Гримич, М. Жайворона, А. Любки та інших) 7-8 речень зі словами іншомовного походження. Визначте, до яких тематичних груп вони належать. Поміркуйте, з якою метою майстри слова застосовують запозичену лексику.

555. I. З-поміж запозичень з японської мови мовознавці виокремлюють такі тематичні групи: **лексика мистецтва:** *бонсай, ікебана, кабуки хоку*; **спортивна лексика:** *айкідо, карате, сумо*; **кулінарна лексика:** *васабі, дайкон, sake, сусі (суші)*; **назви, що стосуються побуту:** *дзабутон, імарі, токонома*; **релігійні назви:** *бонза, буцудан, дзен, камі*; **власні назви, назви товарних знаків, брендів:** *Токіо, Кіото, Кюсю, Тойота, Хонда, Ямаха*.

II. Поясніть лексичне значення поданих слів. Чим, на вашу думку, можна обґрунтувати збільшення запозичень в українській мові?

556. Запишіть слова та їхні значення. Зверте зі словниками. До якої тематичної групи належать подані слова? У мовленні людей яких вікових груп вони наявні? Чому? Поясніть особливості написання їх. Чим викликана така кількість запозичень?

Американо, глясе, еспресо, капучино, мокачино, кон-пана, лате, лунго, моко, ристрето, романо, фільтр-кава.

557. Запропонуйте і виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 48. СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ЛЕКСИКИ

Скарби, що визначають сенс життя

Немає магії сильнішої, ніж магія слів.

А. Франс

Мова для мене є одним із головних героїв книжок. Вона надає образам іншого забарвлення, звучання та смаку, робить їх більш переконливими.

М. Дочинець

*І пахне хлібом золотим у хаті,
хоча не ним єдиним рід живе*

Н. Дичка

Слово дня: Дідух, покуть.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

558. I. Прочитайте текст. Дайте відповідь на запитання й виконайте завдання.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої звичаї, вироблені впродовж багатьох століть і освячені віками.

Староукраїнські традиції ввійшли в плоть і кров наших звичаїв, і тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня – без писанки, Святої трійці – без клечання. Ми відзначаємо свято Купала, *закликаємо* щастя на майбутній рік на Введення, *кличемо* долю на Катерини, ворожимо на Андрія.

Це наша культура, наша найстарша традиція. Кутя – символ урожаю, а писанка – символ народження весняного сонця. Зеленим гіллям наші предки охороняли своє житло від нечистих духів, що прокидаються разом з воскресінням природи.

Про все це співається в колядках, що були відомі далеко ще до початку християнських часів в Україні. Це виявляється й у звичаєвих обрядах, наприклад: дванадцять полін, дванадцять святвечірніх страв, дідух* на покуті*, сіно на столі, закликання на вечерю Мороза, вовка, чорної бурі та злих вітрів.

Усі ці рухи, дії та слова, що на перший погляд не мають ніякого значення в житті людини, віють у серце кожного з нас чаром рідної стихії і є для душі *живлющим* бальзамом, який сповнює її могутньою силою (*За О. Воропаєм*).

II. Запитання й завдання:

1. Усно перекажіть текст, доповнивши розповіддю про роль родинних обрядів у вашому житті.
2. Доберіть заголовки.
3. Схарактеризуйте лексику тексту за планом: 1) слова-назви загальновідомих предметів, явищ, якостей, дій; 2) однозначні слова; 3) багатозначні слова.
4. Поясніть уживання розділових знаків у тексті.

Слово є засобом точного вираження думок і почуттів, тому його стилістичні функції різноманітні. У складі української мови є слова, що вживають в усіх стилях. Це загальновідомі назви предметів, явищ, якостей, дій. Їх називають **стилістично нейтральними**. Однак слова можуть звужувати сферу вживання, коли набувають образного або термінологічного значення і закріплюються за художнім, науковим, публіцистичним стилями. Наприклад, у реченні *Густий туман із річки воду п'є, ночами вікна потайки морозить* (М. Жайворон) загальноживане слово *туман* автор використовує з образно-естетичною метою, надаючи слову властивостей людини.

Загальноживане слово *цибулина* водночас є медичним терміном (*цибулина аорти*). Стилiстично нейтральні слова, ужиті в переносному значенні, набувають додаткових емоційно-експресивних відтінків.

Особливу групу становлять марковані слова вузького стилістичного призначення – терміни, діалектні, професійні слова тощо, більшість із яких закріплена за певним стилем: терміни, професійні, запозичені слова, неологізми – за науковим, офіційно-діловим, публіцистичним; діалектні, емоційні слова – за розмовним і художнім.

559. Запишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте стиль тексту. Які шари лексики використовує автор і з якою метою?

Ми постійно шукаємо щастя й не ймемо віри що воно зовсім поруч. Щастя в нас самих. Треба просто навчитися радіти й бути вдячними за абсолютно звичні речі людей які довкола тебе місце де ти народився де ти живеш рід який дав тобі традиції та віру. Кажуть віра це великий дар. Хтось вчиться її роками а хтось отримує в подарунок від Бога. Цей подарунок так високо цінують і передають з роду в рід. Адже саме традиційна віра і мораль збирає щороку всіх родичів де б вони не були у Мілані Торонто чи Тель-Авіві додому на святу вечерю з дванадцятьма стравами й різдвяним Дідухом (*Ніка Нікалео*).

560. Прочитайте афоризми. Який із них подобається вам найбільше? Чому?

Щастя – це не десь і колись, а тут і зараз (*В. Вітмен*).

Щастя залежить від нас самих (*Аристотель*).

Щастя – це ваш вибір, а не випадковість (*А. Барнс*).

561. Прочитайте вірш. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

1. Визначте й обґрунтуйте стиль.
2. Випишіть слова, характерні для цього стилю.
3. До будь-яких п'яťох слів доберіть нейтральні синоніми й запишіть.
4. За допомогою яких деталей поетеса формує образ України?
5. Які з них є нетлінними духовними скарбами? Чому?

Це моя Україна, це мої кольори.
Виринають із пам'яті хутори, хутори,
Переліски і поле, а за горбиком млин.
Височіють тополи, гірко пахне полні,

Це моя Україна, в сповиточку земля.
А над нею калина, плаче в люльці маля.
Підростає садочок і лоза молода.
Грає в жмурки струмочок, мчить рікою вода.

Це моя Україна, а спорину в неї двір.
Це Шевченкова віра, це Тютюнника «Вир».
Це і Лесина Мавка, і «Собор» Гончара.
Кайданшова сварка, це і мати стара.

Україна у слові, Україна в душі.
Вона в думі і мові, у романі й вірші.
Ну а ще в «Заповіті» на Чернечій горі.
Ну а ще – в цілїм світі і у бабці в дворі.

Г. Потопаєк

562. Прочитайте слова. До якої групи лексики за походженням вони належать? Пригадайте й запишіть рядки з творів українських письменників, де ці слова вжито. Яка роль їх?

Возвеличити, упованіє, милосердіє, отверзтися, уста, благоденствувати, град, розсіяти, злоначинаючий, здоровіє, ниспослати, древо, благий, вої, блаженний муж, много, благовісний, чрево, нечестивий.

563. I. Розподіліть слова на групи: а) загальноновживані; б) професійні; в) діалектні.

Мешти*, кобіта*, збільшувати, газда, залізний, плай*, земля, хлібина, вулиця, фаній, космос, ватра, штрек*, шурф, лазер, зустріч, скальпель, біофізика, абрєвіація, фонема, кабиця*, місяць, квартет, соліст, лібрето*, сестра, брат, вар'ят*, машина, лікар, операція, перцепція*, хірург, драма, епос, нічний, щодня, весело, газдиня, операційна, реанімація, антрацит, на-гора, кубрик*, фрахт, яхта, освіта, наука, ампер.

II. У текстах яких стилів доцільно використати слова кожної з груп?

564. Проаналізуйте й оцініть свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

565. Пригадайте, що таке загадка. Поміркуйте, які мовні засоби вжито в загадках. Назвіть прикметні ознаки названих предметів, явищ. Складіть про них загадки: зима, осінь, школа, книжка, олівець, заєць, комп'ютер.

566. Складіть словосполучення з поданими словами, підтверджуючи, що вони омоніми.

Блюдо, термін, фокус, секція, туш, тур, вал, бухта, дисципліна, лава.

§ 49. КНИЖНА Й РОЗМОВНА ЛЕКСИКА. ОЦІННА ЛЕКСИКА

Національні архітектурні традиції

567. I. Прочитайте текст. Уставте пропущені літери й обґрунтуйте вибір. Наведіть приклади книжної й розмовної лексики з поданого тексту.

Архітектура – один з найбільш монументальних і демократичних видів мистецтва. Майже в кожного народ.. вироблено свої архітектурні стилі, що відображають традицію та ідею нації, втілену в зодчестві. Сьогодні є певні стереотипи щодо національної архітектури різних народів. Так, згадуючи китайську архітектуру ми уявляємо ансамбль імператорського палац.. на площі Тяньаньмін у Пекіні; індійську – храмовий комплекс Кхаджурахо або Тадж-Махал; архітектуру Англії ми знаємо на прикладі лондонського Тауер.., Німеччини – готичних соборів Кьольн.., Франції – ренесансних та барокових палаців Лувр.. тощо. Це пояснюють тим, що всі ці пам'ятки були створені у таких формах, що якнайкраще символізують сутність національної культури, яка зазнала свого розквіт.. саме в час їхнього спорудження (*К. Третяк*).

II. Які архітектурні споруди України символізують сутність національної культури? Розкажіть про них (усно).

Мавзолей-мечеть Тадж-Махал

Музей Лувр

Емоційно й експресивно забарвлені лексичні засоби надають мовленню певного стильового відтінку (ласкавого, іронічного, урочистого тощо). За допомогою цієї групи слів передають гаму різних почуттів – любов, ненависть, презирство, гнів, жарт, фамільярність тощо.

Експресивно-емоційне забарвлення слова остаточно визначає контекст, у якому слово вжито. У певному контексті нейтральні слова можуть набувати оцінності, експресивна лексика – відтінку іронічності, лайлива постає засобом вияву позитивних емоцій. Наприклад: *Отаке ти, людське горе, така ти, чорна хлань, демократіє покори і свободу німувань* (В. Стус).

568. Розгляньте уважно зміст таблиці. Які групи книжкової лексики наявні в попередньому тексті?

Книжна лексика		Розмовна лексика	
Слова вузької сфери вжитку; надають спілкуванню відтінків офіційності, науковості, урочистості.		Слова щоденного неофіційного спілкування; мають виразні експресивно-оцінні (<i>позитивні чи негативні</i>) значення: <i>чимчикувати базіка</i> ; розмовні лексичні одиниці.	
1. Суспільно-політична лексика:	<i>парламент, економіка, депутат;</i>	1. Слова з позитивним чи негативним емоційним забарвленням:	<i>любий, леліяти; смаколик, мерзенний, нишпорити, скиглити;</i>
2. Виробничо-професійна лексика	<i>юрист сектор, управління,</i>	2. Слова з суфіксами, що виражають значення пестливості чи згрублості:	<i>маленький, злодюга, дідичце, дівчисько, Тарасик, Іринка;</i>
3. Науково-термінологічна лексика	<i>морфема, емоція</i>	3. Слова зі значенням емоцій (жарту, іронії, зневаги, презирства, вульгарності:	<i>негідник, мазій, нездара, нечупара, витрішкуватий</i>
4. Офіційно-ділова лексика	<i>указ, заява, положення</i>	4. Слова, що виражають фамільярність:	<i>здоровило, шеф, братва.</i>

569. Визначте, до яких стилів належать тексти. Схарактеризуйте в них лексику за походженням і стилістичним забарвленням. Яку роль відіграють стилістично марковані слова в кожному тексті? Які слова мають оцінне значення?

I. Усі, хто приїжджають до Чернівців уперше, одразу намагаються знайти вулицю М. Коцюбинського. Саме за цією адресою розташована архітектурна перлина міста – Національний університет імені Юрія Федьковича. Раніше будова слугувала резиденцією православних митрополитів Буковини й Далмації. Нині це один із найстаріших університетів України (*За матеріалами сторінки сайту телеканалу «1+1»*).

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича

Замок Любарта (м. Луцьк)

II. Замок Любарта приваблює туристів не лише своєю величчю, багатого історією, а й безліччю моторошних легенд про привидів, які досі блукають у стінах фортеці. Верхній замок, або замок Любарта, давно став візитівкою Луцька. Фортеця славиться своєю багатовіковою історією. Переживши понад 7 віків, твердиня дійшла до наших часів, не змінивши свого початкового вигляду. А ще Луцький замок – одна з найбільших фортечних споруд в Україні, будівництво якої тривало понад 40 років. За цей час замок змінював господарів, а кожен з них урізноманітнював архітектурний ансамбль на свій смак. Таким чином споруда поєднала в собі елементи двох стилів – готики й ренесансу (з *Інтернету*).

570. I. Прочитайте текст уголос, визначте стиль. Випишіть слова-терміни. Схарактеризуйте їх з погляду походження.

У процесі розвитку нашаровувався історико-культурний досвід, архітектурно-будівельні традиції попередніх часів, що ставали своєрідним перегуком віків, безперервним зв'язком часів і поколінь у поступальному розвитку української архітектури, починаючи з ранніх етапів життєдіяльності дохристиянської Русі, особливо у християнську епоху, що стала вершиною розквіту архітектури Київської Русі.

Глибокі народні традиції, багата духовна спадщина, героїчні часи національно-визвольного руху українського народу в 1648-1654 рр. під проводом Б. Хмельницького надихали зодчих у часи розквіту барокової культури на створення яскравих архітектурних образів, позначених національною самобутністю. Особливого піднесення набуває українське бароко в період гетьманства І. Мазепи – побудовано значні споруди церковної й світської архітектури: храми, палаци, колегіуми (*В. Соченко*).

II. Складіть речення зі словами *архітектор* і *зодчий*. Чи можна вважати їх абсолютними синонімами? Відповідь обґрунтуйте.

До емоційно-оцінної лексики належать:

а) слова, які у своєму лексичному значенні мають позитивне чи негативне емоційне забарвлення (*чудесний, любий, мерзенний, брехати*);

б) лексика з формальними граматичними показниками емоційності (*мацюпусінький, злодюга, дідище*);

в) слова, що виражають емоції жарту, пестливості, зневаги, презирства, іронії, вульгарності, лайливості (*негідник*), фамільярності (*братва, здоровило, шеф*), з відповідними ремарками у словниках;

г) слова, що позначають почуття, уподобання, прагнення людини (*любов, успіх*).

Емоційність мовця, як відомо, має ситуативні, соціальні та психічні передумови. Залежно від функціонально-стильових умов емоційність може мати ознаки розмовності, поетичності, публіцистичності.

571. I. Прочитайте текст. Визначте основну думку. До якої групи лексики – книжної чи розмовної – належить кожне з цих слів? Яке емоційне забарвлення має?

Благословен*, хто церкву спорудив*,
 Хто віру повернув людині,
 А не віддав лихій годині і гордині
 Душі своєї, дива з див,
 Благословен, хто разом з нами
 Не тільки йшов поміж **заграв***,
 А з **чорторіїв*** шлях до храму
 Для всіх своєю вірою проклав.
Л. Линовицький

II. Проілюструйте теоретичний матеріал уроку за допомогою виразних лексичних засобів у наведеному вірші. До якої групи лексики – книжної чи розмовної належить кожне з позначених зірочкою слів? Яке емоційне забарвлення вони мають? Стилістично забарвлені слова запишіть. Визначте функції їх у тексті.

572. Проаналізуйте результати своєї роботи на уроці. Які найбільш яскраві почуття й відчуття були на цьому уроці? Що вас захопило, здивувало, вразило? Чим корисною була для вас робота?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

573. До запропонованих слів доберіть і запишіть асоціативний ряд. Проаналізуйте, емоційно позитивна чи емоційно негативна лексика переважає в дібраних словах. Випишіть незнайомі слова, з'ясуйте значення їх. Усно складіть з ними речення.

Собор, акрополь, акведук, арка, атлант, балюстрада, бароко, вал, вежа, вітвар, готель, ґанок, лоджія, лиштви*, мансарда.

574. Розгляньте світлини. Що на них зображено? Підготуйте презентацію «Дива архітектури». Розкажіть про витвори архітекторів світу, що найбільше вас здивували, вразили й ... розчарували. Використайте відповідну лексику оцінного змісту.

575. Уявіть ситуацію: вам доручили укласти путівник «Архітектурні дива України» які ви радите побачити іноземним туристам. Доберіть або складіть текст путівника (150-200 слів). Яка лексика (за стилістичним забарвленням) переважатиме в ньому?

§ 50. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ НЕОЛОГІЗМІВ І ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ

Вігновідацьність за долю мови

Так само, як із року в рік змінюють ліси своє листя – старе падає, – так і слова старіють і гинуть. Нехай! Але народжуються й міцніють, як діти, на зміну іншим (Горацій).

Слово – найвірніший посланець з минулого в сьогодення і з сьогодення в майбутнє (І. Вихованець).

Скажу я вам,
що сіяти Слова
у горах кам'яних –
невдячна справа:
заледве проростає там трава.
Та, інколи,
у зоряній заграві
луна підхопить
слів дзвінкі октави
і ти збагнеш –
вона таки жива...
Я. Нечуйвітер

Слово дня:
Запал, нагальний,
притаманний.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ➔

576. I. Прочитайте виразно текст.

На лодіях* чулися розмови, десь народилась у темряві, покотилася над плесом тужна пісня, понад берегом і вище, на кручах, згасали вогнища. І раптом у тиші пролунав один голос, до якого **приєднався** другий, третій: – Дивіться, дивіться на небо!

Там, у небі, починаючись широким хвостом від Волосіні і простягаючись гострим списом майже до обрїю, сріблясто переливалася дивна зоря. Утім, це була не зоря – високо в небі серед інших зір, **затмарюючи** їх, висіла **зоря-хмарина**, вона світилась таким блиском, що враз окреслились Дніпро, темні лодії на воді, береги й кручі, люди, що стояли там і дивились на небо.

Ці люди – і прості вої, і вся старшина – були **вкрай схвильовані й стурбовані**, бо ніколи до цього такого не бачили, – на лодіях, скрізь по березі, на кручі, де біля шатра стояв з старшою дружиною князь Володимир, у ці хвилини всі мовчали, але кожен думав, що віщує Русі й усім людям це знаменіє, проти кого **спрямований** спис, який висить у небі?

Далекі забуті предки, які вони були безпорадні й безсилі, коли бачили перед собою таємничі зорі, ставали свідками народження і загибелі далеких світів, пливу дивних, **небачених** світл (За С. Скляренком).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

1. Усно опишіть картину, що постала у вашій уяві.
2. Які слова допомагають відтворити колорит певної епохи? Випишіть їх.
3. Чи використовують їх у мовленні наші сучасники? Чому?

4. Знайдіть у тексті синоніми, визначте їхню стилістичну роль.
5. Визначте й обґрунтуйте тип мовлення.
6. Поясніть написання виділених слів.

Лексика чутливо реагує на зміни в соціально-виробничому, культурному житті народу-носія мови зникненням старих і виникненням нових слів. Це спричиняє наявність двох шарів лексики – *активного й пасивного*.

До активного належать слова, які мовці вживають часто, відповідно ці лексичні одиниці не мають значення давності або новизни.

До пасивного шару української лексики відносять такі групи слів:

- 1) ті, що застаріли й вийшли з ужитку;
- 2) нові слова, які ще не стали загальновідомими й загальноновживаними.

Пасивна лексика

Історизми	Архаїзми	Неологізми
Слова, що вийшли з ужитку, оскільки зникли реалії, які вони називали: <i>во-лость, вїйт, чумак, жупан</i> .	Застарілі слова, що вийшли з ужитку, оскільки їх замінили більш сучасні назви: <i>чоло – лоб, щоки – ланіти, плечі – рамена</i> .	Нові слова, що відображають сучасні реалії: <i>сліпери, нормкор, провайдер, сліпони</i> .

Окрему групу становлять індивідуально-авторські неологізми, що рідко переходять до розряду загальноновживаної лексики. Створені майстрами слова, вони тривалий час зберігають особливе забарвлення авторської образної індивідуальності. Наприклад: *Українься, Вкраїно (І. Низовий), ... усправедливлень жодних не дала (Л. Костенко)*.

- 577.** Схарактеризуйте подані слова з погляду вживання. З'ясуйте їхнє лексичне значення. З трьома словами складіть речення.

Криптовалюта, джура, постолі, ланіти, рамена, верста, очіпок, карбованець, губернія, свита, дукач, жупан, бурлаки, сотник, хорунжий, писар, лучник, бортництво, лайфхак, леміш, орало, грант, перевесло, десниця, чоло, подушне, гетьман, глаголити, лучник, стартап, чаша, шати, кожум'яка, кобзар, кармазин, кунтуш, личаки, соха, ступа, жорна, прядка, кайло, сагайдак, крейцер, сервер, блог, шеляг, злотий, рубель, лікоть, аршин, сажень, верства, миля, воєвода, вїйт, броварник, геймер, лунго, лате.

- 578.** Прочитайте текст уголос.

Олександр похашцем замовляє каву ту тейк евей. Він поспішає, сьогодні йому аж ніяк не хочеться скіпнути дейлі. Відтоді як почав працювати програмістом, хлопець скіпає все підряд – уроки йоги, кінопрем'єри і навіть побачення.

Айтїшники з усього світу говорять з комп'ютером англійською. Але тільки не у Франції. Французи називають комп'ютер *ordinateur*, а локальні програми створюють виключно рідною мовою.

«У різних галузях свого часу успіх мали різні народи, і вони залишили там купу своїх слів», – розмірковує Сашко Подоляк. Він згадає слюсарів, які перегукуються поміж собою «майже німецькою»: у їхньому мовленні повно всяких рашпїлів і кронштейнів. Зі своїми форте, крещендо й легато – музика є італійськомовною, а кулінарія – і зовсім французенка.

Зазвичай слова-жаргонізми рідко виходять за межі своїх офісів і кухонь. Та сьогодні комп'ютер грає ключові ролі в людських життях, а тому й мимоволі нав'язує нам свою мову.

Чи є підстави побоюватися, що в майбутньому мова стане посередником між технікою й людьми, геть призабувши свою естетичну функцію? (І. Громлюк).

II. Запитання й завдання:

1. Сформулюйте й запишіть суть проблеми, порушеної в тексті.
2. Висловіть припущення щодо способів розв'язання її. Наприклад, так: «Проблеми вдасться уникнути, якщо ...».
3. Як ставляться до своєї мови французи? Яких проблем уникають?
4. Охарактеризуйте ставлення українців до своєї мови. Що потрібно змінити?
5. Випишіть із тексту неологізми. Визначте шляхи появи їх в українській мові.

579. У наведених реченнях знайдіть індивідуально-авторські неологізми, з'ясуйте стилістичне навантаження їх у мовленні майстрів художнього слова.

1. У присмерковій доброї дібровості пшеничний присмак скошеного дня На крутосхилах срібної дніпровості сідлає вічність чорного коня (Л. Костенко).
2. Весна, весна! Яка блакить, який кругом прозор! Садками ходить брунько-цвіт, а в небі – злотозор (П. Тичина).
3. Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом в своєму зорехмарному ряду (М. Вінграновський).
4. Осінь осіняє синє сивою осмutoю осоння. Сонях закоричневів. Осілось складене в стіжки присохле сіно (І. Низовий).
5. Одиноким зозулем визозулився досвіток.
6. Темний зачіпок жовторотиться, холод кільчиться, голод сотиться.
7. Сонцедзвонить на зелений сполох – то з бруньок викутується світ (З творів В. Коваленко).

580. 1. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте мовчки текст. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

Державну мову можна порівняти з годинником, точним часом, календарем. Вона, державна мова, як і хронометри, синхронізує соціум. Заберіть у людей точний час, календар, і суспільство розпадеться, стане неспроможним формувати солідарні дії, консолідувати свої зусилля, упроваджувати окрему роботу в спільні проекти...

У країні може бути багато, залежно від ситуації, мов спілкування (етика), але державною мовою має бути лише одна (закон). Етичні норми завжди пластичні (мова спілкування має діалекти), тоді як закон завжди повинен бути однозначним (державна мова послуговується правописом, що сприяє уникненню розбіжностей). Той, хто пропонує інше, – або плутає поняття, або свідомо вносить розгартдіаш.

Є неосяжний світ звуків. Але й він має свою «державну мову» – ноти. Звичайно, можна грати й «на слух», але, щоб отримати симфонію оркестру як осмислені солідарні дії музикантів, ми повинні запровадити для виконавців спільну міру й реалізувати її на партитурі – легалізувати, зробити вказівкою до обов'язкового виконання.

Якщо ми говоримо про згуртовану й ефективну спільноту, то розуміємо, що в ній не може бути двох різних секунд, різних нот «до», різних кілограмів і метрів. Водій автомобіля з правим кермом не вимагає для себе окремих правил державного руху – «державної мови» автомобілістів.

Державна мова – це координатна сітка соціуму, яка забезпечує його від розпаду і тримає в симфонії дій, здобутків і планів (В. Ткач).

II. Запитання й завдання:

1. Визначте стиль тексту, обґрунтуйте.
2. Яку проблему порушує автор? Сформулюйте й запишіть її.
3. Висловіть власне ставлення до проблеми.
4. Прочитайте речення, що є тезою.
5. Назвіть аргументи, використані в тексті. Які з них найсильніші?
6. Чи є у вас інші аргументи? Озвучте їх.
7. Схарактеризуйте лексику тексту за походженням. Які слова належать до активного шару лексики, які – до пасивного?
8. Продовжте текст роздумами про роль державної мови у становленні особистості.

581. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Яка інформація зацікавила вас ?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

582. Випишіть з поеми Л. Костенко «Берестечко» 7 речень, у яких є слова, що належать до розряду пасивних. Поясніть усно значення їх.

583. I. У словнику «Нові й актуалізовані слова» (автори – Балог В.О., Лозова Н.Є., Тименко Л.О., Тищенко О.М.) є такі слова:

Автівка, акаунт, аська, банер, безгоспний, вібро, відеофайл, гламур, гугл, гумаки, девайс, есемес, зазнімкуватися, знечулення, імейл, колаборанство, лузер, люструвати, мешти, обнулити, первень.

II. Запишіть, згрупувавши їх за ознакою вживання. Поясніть, що вони означають.

584. Напишіть есе «Кожен з нас відповідальний за долю української мови».

585. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 51. СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

*Вчимося працювати ефективно й
результативно*

Слово дня:
Спонука,
докорінно,
дієвий,
плідний.

*Тобі обов'язково все вдасться,
просто йди до мети маленькими кроками.
Кожне завдання, навіть найскладніше,
треба починати з простого – з один, два, три...*

М. Удуд

Фразеологізми – іскрометні скарби
мовної образності.

В. Ужченко

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

586. Пригадайте, що таке фразеологізми. Випишіть усі словосполучення, які можуть бути фразеологічними. З будь-якими трьома складіть речення, підкресліть підмет і присудок.

Топтати ряст, київські каштани, чорний хліб, сонячне проміння, висипати насіння, сушити голову, на ясні зорі, на тихі води, в'язи скрутити, каламутити воду, материнська порада, китайська грамота, китайська мова, альфа і омега, показати поріг, старий лис, юдині срібняки, прокрустове ложе, розкрити книжку, розкрити карти.

Фразеологізми збагачують наше мовлення, однак використовувати їх треба правильно й доречно. Кожен стиль мовлення має свій значний запас фразеологізмів. Сильове використання фразеологізму залежить насамперед від наявності чи відсутності емоційного забарвлення в ньому.

Нейтральні (міжстильові) фразеологічні звороти вживають у всіх стилях мовлення. Наприклад: *вогнище культури, посіяти іскру.*

Емоційно забарвлені фразеологізми використовують у художньому, розмовному й публіцистичному стилях. Наприклад: *мокра курка* (безвільна людина) має зневажливе забарвлення.

Стилістичні функції фразеологізмів залежать і від джерел їхнього походження. Відповідно їх поділяють на розмовно-побутові, народно-поетичні й книжні.

Розмовно-побутові фразеологічні звороти використовують насамперед у розмовному й художньому стилях, рідше – в публіцистичному. Вони мають емоційно-експресивне забарвлення і є засобом підсилення, увиразнення думки. Їм властивий побутовий характер, певна вільність, інтимність, яскрава позитивна чи негативна оцінка. Наприклад: *голодній курці просо на думці; утерти носа; без задніх ніг.*

Народнопоетичні фразеологізми – це вирази, що виникли на фольклорній основі (сталі епітети, порівняння, метафори, тавтологічні звороти, синекдохи, примовки, каламбури тощо); поширені вони в розмовному й художньому стилях. Наприклад: 1. *На камені на білому там стояла темная темниця* (Т. Шевченко). 2. *де козак молодий, під ним кінь вороний* (Нар. творчість).

Книжні фразеологізми виникли на писемній основі. Це сталі словесні формули документів (*договірні сторони, доповідна записка*), крилаті вислови (*олімпійський спокій, ахіллесова п'ята, лебедина пісня*) і афоризми («*Очі дружби рідко помиляються*» – Вольтер), термінологічні словосполучення (*адамове яблуко, північне сяйво, неповне речення, юридична особа*).

587. З'ясуйте стилістичні особливості фразеологічних синонімів.

Далеко – за тридев'ять земель.

Близько – під носом, рукою подати, за три кроки.

Давно – за царя Панька (як земля була тонка), за царя Гороха (як людей було трохи), во врем'я оно.

588. I. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому фразеологізми, поясніть значення їх. Яке стилістичне забарвлення мають фразеологізми?

Ваша робота завжди буде ефективною й продуктивною, якщо ви знатимете, як найкраще керувати власним часом, енергією та увагою.

Усі ці *три кити* однаково важливі для досягнення щоденної продуктивності та успіхів. Тоні Шварц, автор книжки «Сила зобов'язання», рекомендує навчитись управляти своєю енергією, щоб працювати максимально ефективно.

Шварц радить розділити наше життя на періоди спринтів та періоди відновлення (відновлення як *ключ до успіху*). «Кількість годин у добі – незмінна, але кількість і якість доступної нам енергії може відрізнятись», – говорить автор. Деякі люди добре керують своїм часом і сповнені чималою енергією, але постійно відволікаються й *відкладають справи в довгий ящик*. Тому багато їхніх планів *залишаються на папері*.

Інші вміють зосереджуватися на потрібних справах у правильний час, проте не вміють розподіляти своєї енергії. Вони в змозі виконати заплановане, але не в потрібний час.

Продуктивні люди знають, як ... (з *Інтернету*).

II. Продовжте текст міркуваннями з порушеної проблеми, використовуючи у власному мовленні фразеологізми.

589. Про роль праці свідчить значна кількість фразеологізмів. Випишіть ті, що характеризують уміння людини працювати ефективно й результативно. Доповніть цей перелік, використавши фразеологічні словники.

У ярмі ходити, рук не чути, комар носа не підточить, Сізіфова праця, як по нотах, білими нитками шите, товктися як у ступі, тягти лямку, зробити на швидку руку, гнути спину, рвати жили, не покладати рук, набивати мозолі.

590. Доберіть до наведених тлумачень відповідні фразеологізми. З'ясуйте, у яких стилях мовлення їх використовують.

Говорити про що-небудь; те, що скеровує кого-небудь у житті, чий-небудь розвиток, діяльність; основа чого-небудь; короткий термін; змінювати

поведінку відповідно до обставин; цілком зрозуміло; не йде справа на лад; порушувати важливі теми; нічого не вартий; дратувати кого-небудь.

Довідка: *Вести мову; грати на нервах, гріш ціна в базарний день, на злобу дня, кінці з кінцями не сходяться, чорним по білому, тримати ніс за вітром, без тижня день, наріжний камінь, провідна зірка.*

591. Прокоментуйте вживання фразеологізмів у реченнях. З'ясуйте їх значення.

1. Моя воля у мені, як остов, – це й усе, нажите на віку. Не купив її у сильних світу, не просив за неї всяких благ. Тож іду, буває, проти вітру, а від того й мускули в словах (*М. Жайворон*). 2. Намарно їй кадити фіміам чи намагатись каменем жбурнути. Залишим Богу Богове, а нам не гріх у власні душі зазирнути (*М. Жайворон*). 3. Ще скільки їх з дистанції зійде! А скільки добровільно вмие руки (*М. Жайворон*). 4. І запросить до білого танцю весна, і музики нові повиходять на сцену (*М. Жайворон*). 5. Звідтіль село – мов на долоні: хатин побілених ряди та у вишневому полоні закучерявлені сади (*С. Зінчук*). 6. Хай знає Європа, що пуп її тут загубивсь, коли із варягів ходили у греки (*М. Жайворон*). 7. Робив, як віл. Трудився без спочинку. Все занепало, не моя вина (*Л. Костенко*). 8. І в них (дорослих) теж чогось вискакували клепки, розсихалися обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'ятки й на в'язах стирчала макітра (*М. Стельмах*).

592. Прочитайте уважно назви статей в українській газеті «Дзеркало тижня». Схарактеризуйте зміни у складі фразеологізмів та стилістичне навантаження їх.

1. Борги наші тяжкі... 2. Трубі настає ... труба. 3. Санкційний Рубікон. 4. Земля в «законі». 5. Хоч плюй у вічі – їм Божа роса. 6. Одеського цвіту – по всьому світу. 7. Зона турбулентності. 8. Vrexit: гра ва-банк. 9. Ціни, індекси й індексація: блукання між політичних сосон. 10. Над Італією зійшли «зірки». 11. Повернення блудної схеми. 12. Замки на піску. 13. Як зігрітися Україні, або Як «нагривають» українців. 14. Дешево й сердито.

593. Продовжте речення: 1. Сьогодні на уроці я дізналася (дізнався) ... 2. Я навчилася (навчився)... 3. Ці вміння потрібні мені для того, щоб... 4. Особливо цікавою для мене була інформація про ...

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

594. I. Поясніть значення наведених фразеологізмів, з'ясуйте їх походження, використовуючи інтернетні джерела. Знайдіть, якщо можливо, українські фразеологічні відповідники.

De facto (де-факто), tabula rasa (табула раса), de jure (де-юре), alter ego (альтер его), a propos (а пропо), agua vitae (аква віте), contra spem spero (контра спем сперо), de mortuis aut bene aut nihil (де мортіус аут бене аут нігіль), deus ex machina (деус екс махіна), dixi! (діксі), veni, vidi, vici (вені, віді, віці), Finita la commedia! (фініта ля комедіа).

II. З якою стилістичною метою вживають в українськомовних текстах запозичені фразеологізми?

595. На основі поданих народних висловів сформулюйте найважливіші життєві цінності. Запишіть 8-10 фразеологізмів про успішних і працьовитих людей.

1. Хто вчиться змолоду, той не знає на старість голоду. 2. Згаяного часу і конем не здоженеш. 3. Кожна голова має свій розум. 4. Не на користь книжку читать, коли вершки лише хапать. 5. Яка головонька, така й розмовонька! 6. Наймогутніша зброя – слово. 7. Комай всередині себе криницю життєдайної сили. 8. Легко чужими руками жар загрібати. 9. Зłodієві потурати, що самому красти. 10. Високо піднявся, так низько опустився. 11. У кого жовч у роті, тому все гірко. 12. Бережи одяг доки новий, а здоров'я – доки молодий.

596. Випишіть з творів художньої літератури 10-15 фразеологізмів. Усно поясніть значення.

597. До поданих висловів доберіть фразеологізми-синоніми та фразеологізми-антоніми. Запишіть їх.

Кури не клюють; крапля в морі; гнути шию; скакати на задніх лапах; валятися в ногах; хоч з лица воду пий; зі шкури пхатися; хоч голки збирай; конем не доженеш; тримати язик за зубами; пхати палиці в колеса; одним миром мазані.

598. Запропонуйте і виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 52. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ СЛОВОТВОРУ

Загадковий образ природи

Вічним двигуном у мові є словотвір.
Механізм словотвору діє без перепочинку,
виготовляючи потрібні для людей слова.
Діє щохвилини, щосекунди.
Двигун словотвору – справжній.

І. Вихованець

Природа – велика книга,
кожна сторінка якої
сповнена глибокого смислу.

Й. Гете

Слово дня:
Скельце, блакить, метушитися.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

599. Прочитайте цитати, на основі їх побудуйте повідомлення про стилістичну роль суфіксів і префіксів у слові.

1. Суфікси – великі трудівники. Трудяться багато. Вони вмюють усе. 2. Українська мова витворила багато-багато пестливих слів, якими опоетизовано світ (*І. Вихованець*). 3. Знаменитий іноземець *-ист-* відомий тим, що давно запозичений і глибоко вкоренився в українській мові (*Н. Клименко*). 4. Суфікси більшою мірою, ніж префікси, спроможні виражати відтінки значень споріднених похідних утворень (*С. Самійленко*).

600. Прочитайте текст. Визначте його стильову належність. Відповідь обґрунтуйте. Що нового ви дізналися з нього? Які відомості згадали? Трансформуйте текст у таблицю.

Стилістичні особливості словотвору реалізовано передусім у синонімії словотвірних суфіксів і префіксів.

Суфікси вносять додаткові відтінки й надають словам емоційного відтінку: *ліс – лісок – лісочок; дід – дідусь*. Суфікси суб'єктивної оцінки (здрибненості та збільшеності) служать у тексті засобами ліризму, інтимізації: *дороженький, близенько, манюпусенький*.

До суфіксів книжного забарвлення належать ті, що утворюють загальні й абстрактні назви, назви опредметнених дій. Це віддієсловні іменники на *-ння, -ття*: *становлення, забуття*. Відтінку книжності надають словам суфікси *-ізм, (-изм, -їзм), -ств(о), -зств(о), -цств(о), -ість*: *модернізм, символізм, просвітництво*, що притаманні всім стилям.

Емоційності набувають відприкметникові іменники, які використовують для створення урочистості: *Синь неба, зелень лісів...* Застарілі префікси *па-, пра-, уз-* теж надають слову відтінку урочистості, піднесеності, поетичності: *Паморозь розкішним мереживом покрила нерухомі дерева (М. Стельмах)*.

Слова, утворені осново- і словоскладанням, найбільш поширені в офіційно-ділових, наукових і публіцистичних текстах. Виразно книжне забарвлення мають іншомовні словотвірні морфемі: *біо-, гідро-, гео-, еко-, лог, мега-, мульти-, полі-, філ-, ман;* *псевдо* та українські *само-, мало-, багато-*: *географія, психолог, філолог, меломанія; самовизначення, мультивітамінний, багатовекторність*.

Емоційного забарвлення, образності надають тексту складні слова: *Білосніжні хмаринки, як пір'я, легенько пливуть краями неба, і, здається, вартують красу-сонце, що соромливо кидає на мрамур золоті поцілунки (Г. Косинка)*. Українські варіанти складних слів більш образні, експресивні: *пейзаж – краєвид, фонтан – водограй, бібліотека – книгозбірня*.

Тавтологія – повторення того самого кореня в різних словах і формах: *Цілий-цілісінський день я готувалася до екзамену*. Це створює надлишковість, порушує милозвучність, тому в мовленні тавтології варто уникати, однак її почасти використовують як стилістичний прийом підсилення значення одного слова його словотвірним варіантом, наприклад: *Щось шепотом шепоче, щось шумом шумить, щось плаче над вбитим селом (М. Черемшина)*.

601. Від поданих слів утворіть за допомогою суфіксів якомога більше слів і запишіть їх. Поясніть стилістичні й семантичні відтінки новотворень.

Зима, весна, літо, осінь, дерево, тополя, верба, калина, сад, квітка.

602. Прочитайте фразеологізми. Визначте, з якою метою вжито спільнокореневі слова.

1. Життя прожити – не поле перейти. 2. Учення в щасті прикрашає, а в нещасті утішає. 3. Правда і з дна моря виринає, а неправда потопає. 4. Не хвалиться мудрий мудрістю, а сильний силою. 5. Який росток, такий паросток. 6. Без хазяїна двір плаче, а без хазяйки – хата. 7. Яка яблунька, такі й яблука.

603. Визначте, з якою метою в наведених реченнях ужито складні слова. Поясніть написання їх.

1. Напроресні повітря холодно-фіалкове (*Є. Гуцало*). 2. Літо збігло, як день, і з невжежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень (*М. Стельмах*). 3. У неділю вранці-рано поле крилося туманом (*Т. Шевченко*). 4. Але осінь закінчувалася тоді, коли на солоденькій яблуні не лишалося жодного листка – одні зеленкуваті яблука-дички (*Т. Крижанівська*). 5. Ходімте в сад. Я покажу вам сад, де на колінах яблуні спить вітер, а згорблений чумацький небопад освітлює пахучі очі квітів (*М. Вінграновський*).

604. Проаналізуйте роль суфіксів у поданих словах: *діалектний, діалектичний, діалектологічний; реальний, реалістичний*. Як називають такі слова? Складіть із ними речення. Перевірте себе за словником паронімів.

605. I. Прочитайте текст. Прокоментуйте стилістичне використання засобів словотвору.

II. Поясніть значення фразеологізму *бабине літо*.

606. Запишіть текст, уставляючи пропущені літери й розділові знаки. Визначте стиль. Розкажіть про особливості творення іменників та прикметників.

Вважається що близькість із природою має значний вплив на наше благополуч..я й щастя. Намагайтеся щодня спілкуватися з природою це може бути щось просте наприклад прогулянка шарудливим осін..ім листям із зупинками для того щоб помилуватися красивою квіткою або обійняти старезний дуб. Насолодіться впливом цих прогулянок на здоров'я та самопочут..я (*А. Барнс*).

607. Оцініть свою роботу на уроці. Оцінку вмотивуйте.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

608. Випишіть із творів В. Винниченка 15 речень, у яких є слова із суфіксами суб'єктивної оцінки, що виконують певні стилістичні функції. Прокоментуйте ці функції.

609. Напишіть есе «Природу треба берегти», використовуючи стилістичні засоби словотвору.

610. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання і виконайте його.

§ 53. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСТИН МОВИ

Те, у що ти віриш, стає твоїм світом

611. Бесіда:

1. Прочитайте епіграф. Як ви розумієте зміст його?
2. Із чим у вашій уяві асоціюються слова?
3. Пригадайте слова із рубрики «Слово дня». Які з них були для вас відкриттям? Які найбільше здивували?
4. Які слова ви почали активно вживати у своєму мовленні?

612. I. Запишіть текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Яку проблему в ньому порушено?

Лінь зневіра у власних силах та відсутність мотивації одні з головних проблем з якими стикаються сучасні молоді люди. І справа не лише в Україні такі проблеми хоч і в дещо менших масштабах можливо поширені і за кордоном. Спільнота студентів Гарварду склала власний список мотиваційних порад які покликані вирішити це та надихнути на зміни у власному житті (<https://inspired.com.ua/practice/people/harvard-students-advice/>).

II. Визначте, до яких частин мови належать слова в тексті. Підрахуйте кількість ужитих частин мови. Які з них мають виразні стильові ознаки?

Кожна частина мови, маючи самобутні стилістичні особливості, може надавати текстам різного стилістичного забарвлення. Так, значна кількість іменників робить висловлення більш обґрунтованим, прикметників – уточнює інформацію; наявність числівників конкретизує висловлення в кількісному вимірі, значна кількість займенників надає висловленню певної інтимності, адресності, дієслів – динаміки, експресії, прислівників – деталізує й увиразнює перебіг подій.

Найвиразніше стилістичні особливості кожної з частин мови виражаються у зіставленні їх синонімічних граматичних форм – нейтральних і стилістично маркованих.

Морфологічні синоніми – це граматичні форми слова, що мають різні засоби граматичного вираження і стилістичну закріпленість. Наприклад: слово *лікар* – стилістично нейтральне, означає назву професії і може бути використаним у будь-якому стилі, *лікарка* вказує на особу жіночої статі, яка має певну професію (застосовують в художньому й розмовному стилях), слово *лікарша* має розмовно-просторічний відтінок, трапляється в розмовному й художньому стилях, часто з іронічно-негативним забарвленням, наприклад: *З неї вийшла досить-таки смурна тітка, ... тип колишніх інженерш-проектниць, що тепер вистоюють із секунд-хендом по базарах...* (О. Забужко).

Морфологічні особливості **офіційно-ділового** стилю:

- 1) перевага іменників над дієсловами;
- 2) широке використання субстантивованих іменників, зумовлене прагненням до узагальнення;
- 3) перевага наказового способу дієслова над іншими способами;
- 4) обмежене використання прислівників, особових займенників, вигуків, часток.

Особливістю **розмовного** мовлення в царині граматики є широке вживання займенників. Нехарактерним вважають використання дієприкметників і дієприслівників, дієприкметникових і дієприслівникових зворотів.

613. Ознайомтеся з порадами студентів Гарварду. Обґрунтуйте викладені вище теоретичні положення, використовуючи текст порад.

1. Якщо ти зараз заснеш , то тобі, звичайно, наснитися твоя мрія. Якщо ж замість сну ти обереш навчання, то ти втілиш свою мрію в життя.
2. Коли ти думаєш, що вже занадто пізно, насправді все ще рано.
3. Муки навчання тимчасові. Муки незнання – вічні.
4. Навчання – це не час. Навчання – це зусилля.
5. Життя – це не тільки навчання , але якщо ти не можеш пройти навіть через цю його частину, то на що ти здатний? (з Інтернету).

II. Чи з усіма порадами ви згодні? Які переформулювали б? Запропонуйте 3-4 власні мотиваційні поради для себе й однокласників.

Стилістична функція іменників

Правила	Приклади
В офіційно-діловому стилі перевагу надають формам чоловічого роду, навіть коли є жіночі відповідники в загальнонародній мові.	<i>Лаборант</i> Ірина Олійник, <i>хірург</i> Тетяна Іванюк.
Стилістично зниженими є назви осіб жіночої статі, утворені за допомогою суфіксів -ух(а) , -ш(а) .	<i>Сторожиха</i> , <i>ткачиха</i> , <i>двірничиха</i> , <i>бригадирша</i> , <i>дикторша</i> ,

Форми з -к(а) вживають у художньому, публіцистичному й розмовному стилях мовлення. Деякі іменники жіночого роду із цим суфіксом не відповідають нормі літературної мови, як-от: <i>фізичка, математичка, керівничка</i> тощо, а належать до розмовного мовлення.	Дзвінок задзеленчав, ледве я кинув на парту портфель, а <i>класна керівничка</i> вже шикувала нас і вела на лінійку старшокласників (В. Дрозд).
У розмовно-побутовому мовленні поширені власні назви із суфіксом -их- , утворені від чоловічих імен і прізвищ, на означення дружини, вони мають відтінок зневажливості.	<i>Кайдашиха, Сірчиха, Терпелиха.</i>
У художніх текстах використовують іменники середнього роду замість іменників чоловічого й жіночого роду, що надає висловленню співчутливого, зневажливо негативного або сатиричного відтінку емоційного забарвлення.	<i>Таке убоге, кирпате, зухвале, войовниче.</i>
Цікавими для стилістики є іменники, що мають форму лише однини (<i>біль, сталь</i>), їх застосовують переважно в науковому та офіційно-діловому стилях. Проте іноді такі іменники у формі множини вживаються в текстах наукового стилю.	<i>Болі в шлунку, шуми в серці, мінеральні води.</i>
Поширеним стилістичним засобом є використання в ролі звертання іменника-назви неістоти у формі кличного відмінка.	<i>Як тебе не любити, Києве мій! (Д. Луценко).</i>

614. Об'єднайтеся в групи. Подані іменники чоловічого роду введіть у речення так, щоб в одному реченні кожен із них називав особу жіночої статі, а в другому – чоловічої. У яких стилях використовують такі іменники?

I група: архітектор, суддя, професор, терапевт;

II група: історик, директор, фізик, доцент.

615. Визначте, як змінюється значення числа в словосполученнях. Поясніть.

Вершина розуму – гірські вершини, час спати – дохристиянські часи, глибина почуття – морські глибини, атмосфера планети – тиск у декілька атмосфер, чиста вода – мінеральні води, підготовлений ґрунт – родючі ґрунти, гострий біль – болі мого народу.

616. Поставте наведені іменники в родовому, давальному, орудному та кличному відмінках. Визначте стилістичну роль звертань.

Дмитрук Сергій Віталійович, Коваль Олег, коваль, Львів, гай, танець, Дунай, Дніпро, Олійник Михайло Вікторович, Чорне море, лікар Тарасенко Ігор Іванович, голуб, кобзар, козак, учитель.

617. Мовознавці зазначають, що висловленням надають експресії складні прикметники. Складіть текст про один із місяців року за поданим зразком, використовуючи складні прикметники.

Зразок: Переможна моя, непокорена осене сива, ти не віриш усім відчайдушно-сумним прогнозам! Не нашкочать тобі неминучі тривкі морози. Ти завжди приголомшлива і щаслива (О. Багрянцева).

Експресії надають висловленням прикметники з префіксами *пре-*, суфіксами *-езн-, -елезн-, -ісіньк-, -усіньк-*. У науковому й діловому стилях використовують прикметники з префіксами *супер-, гіпер-, ультра-, архи-* тощо. У художніх текстах такі прикметники вживають задля надання висловленню емоційно-експресивного відтінку (*супермогутній, ультрасучасний, архівидатний*).

618. Визначте значення прикметників із префіксами. Порівняйте їх зі значенням прикметників без префіксів.

Ультракороткий, радіофізичний, ультрамодний, антинауковий, надприбутковий, пан'європейський, премилый, фітотерапевтичний, надчутливий, трансконтинентальний, інтерактивний, ультрафіолетовий, аритмічний, пречудовий, мегапопулярний, архіважливий, антимонопольний, аполітичний.

619. Прочитайте виразно текст. Визначте розряд прислівників та їхню стилістичну роль (для точності передання інформації, для відтворення настрою, для висловлення авторської позиції тощо).

Є люди, з якими тепло,
З якими, неначе вдома,
З якими завжди відверто,
З якими втікає втома.
Є люди, з якими добре
Й так легко бути собою,
Котити смуток за обрій,
Вмивати ранки сльозою.
Є люди, з якими просто,
Хай спілкування все рідше,
Та їхній дбайливий простір
Завжди віднайде тобі місце.
Є люди... Зову їх Сонцем,
Крізь час, обставини, відстань,
Промінням в моєму віконці
Зігріють, щоб стати ближче.

О. Ковбасюк

620. Назвіть найсуттєвіші ваші результати на цьому уроці. Завдяки чому ви їх досягли? Що зацікавило вас найбільше? У яких ситуаціях можна використати матеріал уроку?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

621. Випишіть із тексту слова із суфіксами суб'єктивної оцінки та нетипові форми прикметників, з'ясуйте їх стилістичну функцію. Запишіть кілька прикладів народних пісень. З'ясуйте стилістичну роль прикметників.

622. I. Кольористика в творах будь-якого письменника є одним із елементів його індивідуального стилю й світобачення. Назви кольорів мають велике емоційно-сміслову навантаження. Ознайомтеся з текстами. Які з назв кольорів є найбільш уживаними? Чому?

1. Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій день, о синій!
2. А степ уже сивий на поминках літа. 3. Кажуть, море синє і зелене, Більше за Дніпро і за Дунай (*З тв. Л. Костенко*).
4. Правічна столиця кипить прапорами – Небесні й пшеничні цвітуть прапори (*О. Орленко*).
5. Зеленим вогнем береза, як свічка, в полі горить (*Д. Павличко*).

II. Доберіть із поетичних текстів 10-15 прикладів, що містять прикметники-кольороназви. З'ясуйте їхню стилістичну роль.

623. Напишіть есе на тему «Себе судити набагато важче, ніж інших» (*А. Екзюпері*), використовуючи займенники.

624. Продовжте речення власними прикладами (10-15), які можна об'єднати темою «Творчі здобутки», з'ясуйте їхню стилістичну і синтаксичну роль.

1. Лесі Українці було тринадцять років, коли вона оприлюднила в журналі свій перший поетичний твір (*І. Цюпа*).
2. Понад 250 наукових праць з педагогіки залишив Коменський після себе в добрий спадок (*І. Цюпа*).

625. Об'єднайтеся для виконання завдання по троє у групу. Оберіть кожен/кожна одну з тем: «Весна прийшла» (без часток), «Швидше прийшла б весна» (з формотворчими й заперечними частками), «Ось і весна прийшла» (з модальними частками). Напишіть есе на обрану тему. Прочитайте вголос на уроці й проаналізуйте тексти, зробіть висновок про використання часток для посилення виразності мовлення.

§ 54. ВИМОГИ ДО ВЖИВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНИХ СТИЛЯХ

Раціональне використання природних ресурсів

Синтаксичні засоби мови мають велике значення для побудови текстів різних стилів мовлення.

Прості речення використовують в усіх стилях мовлення, проте стилістичного забарвлення вони набувають залежно від способів вираження членів речення, інтонації, порядку слів тощо. Прямий порядок слів притаманний науковому, офіційно-діловому, публіцистичному стилям, зворотний – здебільшого використовують у художньому й розмовному стилях.

Складні речення найчастіше застосовують у науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому стилях, рідше – у розмовному. У більшості випадків складні речення стилістично нейтральні. У науковому стилі переважають складнопідрядні речення, що виражають складні причинові, часові, наслідкові та інші відношення.

В офіційно-діловому стилі поряд із складнопідрядними значне місце посідають прості речення, ускладнені однорідними й відокремленими членами.

Складносурядні речення використовують у художньому стилі для змалювання описових картин: *Під осінніми високими зорями затихають оселі, і тепер стає чутнішою мова роси, напівроздязнених дерев і вчорнілих соняшників...* (М. Стельмах).

Для передачі динамічності мовлення застосовують безсполучникові складні речення, що теж притаманні художньому стилю: *Золото вже сиплеться з гори, Так ніжно огортає наші плечі, Щасливий день осінньої пори Туманом синім проростав у вечір* (Л. Завіщана).

626. І. Проаналізуйте уривок із роману О. Гончара «Твоя зоря». Уставте пропущені прикметники, що відповідають стилістичним особливостям тексту. У чому полягає стилістична роль прикметників? Які за будовою речення і з якою стилістичною метою вжито в тексті?

Перетворите планету в ... клоаку чи збудуєте на ній рай ... – теж залежить від вас, ... нащадків Адама. А чи здатні? Чи стачить духу підвестися над чварами, над амбіціями, над своїми ... пристрастями? Чи зумієте приборкати у власних душах зміїв егоїзму, крокодилів честолюбства! Колиска ж єдина, і як можна не бачити, яка вона ... ! Ці води, це небо, цей вітер – усе ж це для нас!

Маємо змогу володіти, втішатися, відчувати це все, відчувати радість життя. А ми?... (За О. Гончаром).

Д о в і д к а: На місці пропусків у тексті використано такі означення: смердючу, зелений, самовпевнених, згубними, тендітна й прекрасна.

II. Яку проблему порушує автор? Продовжте текст власними роздумами.

627. Визначте, якому стилю мовлення притаманні подані словосполучення. Відповідь обґрунтуйте. Доповніть кожную групу власними прикладами.

1. Неозначена форма дієслова, синтаксичні конструкції, хімічний розчин, екологічні аспекти, нижня частина атмосфери.

2. Економічне зростання, фіскальне регулювання, економічний форум, аграрний сектор, державна політика.

3. Яблуневоквітне буяння саду, море зелене, красива осінь, синій птах, два кольори.

4. Витяг з протоколу, збори ухвалили, план роботи, заява про звільнення, написати доручення.

628. I. Проаналізуйте текст оголошення. Чи багато учнів відгукнуться на таке запитання? Чому?

Шкільна рада запрошує!

25 квітня 2019 року в нашій школі відбудеться весняна толока.

Нам потрібна чиста, затишна, красива школа, і ми запрошуємо вас її прибрати! Узяти участь можуть усі охочі!

Отримати інформацію й записатися на толоку можна в кабінеті 111.

II. Запитання й завдання:

1. Запропонуйте свій варіант подібного оголошення.

2. Що означає слово «толока»?

3. Чи доводилося вам брати участь або спостерігати за толокою? Розкажіть про це.

629. I. Визначте стиль тексту. Які речення (за метою висловлення, будовою) використано? Обґрунтуйте їх стильову доцільність.

Єдиним шляхом попередження екологічної загрози для біосфери є екологізація виробництва.

Під екологізацією суспільного виробництва розуміють комплекс заходів, які охоплюють в собі раціональне використання природних ресурсів на всіх стадіях їх перероблення, відтворення та заміну їх іншими видами сировини, різке зменшення відходів та вмісту в них корисних речовин, раціональне розташування виробничих сил та вироблення екологічного мислення у всіх його співробітників. Природні ресурси, які людство здавна використовує для своїх потреб, є єдиним джерелом існування людини як індивіда та людського суспільства загалом (з Інтернету). http://manyava.org/publ/racionalne_vikoristannja_prirodnikh_resursiv/14-1-0-239

II. Яку проблему порушує автор? Що таке екологічне мислення?

630. Прочитайте текст. Сформулюйте цільове призначення наданої інформації та її пізнавальну цінність. Порівняйте подану в тексті інформацію з уже відомою вам. Що нового про стилістичні засоби синтаксису ви дізналися?

Великі синтаксичні можливості мають синоніми простого речення – ствердні й заперечні, розповідні, питальні й спонукальні, односкладні й двоскладні, повні й неповні речення. Вони забезпечують синтаксичну різноманітність тексту, його виразність. Уживання повних і неповних речень зумовлене сферою їх використання. Повні речення переважають у книжних стилях, а неповні – у розмовному.

Речення з однорідними, відокремленими членами найчастіше вживаються в книжному мовленні. У діловому, науковому і рідше в публіцистичному стилях вони використовуються для передачі точного, логічного викладу думок, класифікації предметів і явищ, виділення й уточнення їх суттєвих ознак тощо. У художньому і зрідка в публіцистичному стилях однорідні й відокремлені члени речення виражають емоційно-експресивне забарвлення тексту, поєднання логічно несумісних понять, створення контрастних картин, метафоричних порівнянь тощо (*З кн. «Культура мова і стилістика»*).

631. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому односкладні й неповні речення. Визначте їх вид. З якою метою в тексті використано ці речення? Продовжте текст двома-трьома реченнями.

Люблю

Люблю, коли після дощу влітку повітря пахне свіжістю трави й гарячим асфальтом. Люблю, коли у поштовій скриньці знаходжу листа. Несподівано. Люблю чорний шоколад. Вишуканий. Гіркувато-солодкий. Люблю книжки: гортати їх, сторінка за сторінкою, вдихати ні з чим незрівнянний аромат паперу, літер, мудрості... Люблю, коли за вікном негода, а вдома затишно й тепло. Люблю м'які кошлаті шкарпетки. Вони трепетно зігрівають кожен пальчик узимку. Люблю яскраві жовті тюльпани. У них ховається сонце. І весна. Люблю бедриків. І світанок. Коли над луками парує туман, а повітря тремтить від ранкової свіжості. Люблю мармелад, синє небо в білих хмаринках, пухнасті зворушливі кульбабки, барвисту веселку. Люблю життя! (*Слава Світова*).

632. I. Запишіть текст, уставляючи пропущені літери й знімаючи ризик. Визначте стиль, тип мовлення тексту. Відповідь обґрунтуйте.

У пр..забутих б..регах бл..щить оз..ро. Кругле. Гл..боке. Відб..вається в ньому та впізнає себе небо. І все, що на з..млі. Над плесом літають чайки.

Я дивився на воду. Оз..ро мінливе й не/спокійне, як мінливе й не/спокійне над ним небо. Оз..ро жило небом. Його сонцем, його хмарами. Небо синє – с..ніло спокійне плесо. Плавало зелене латаття, цвіли білі й жовті лілеї. І не/ворушилися густі очерети. Небо ставало в..шневим – в..шневіло з..лене латаття, а стебла стояли у воді, як ч..рвоні промені. У л..генькому рум'янці розпускалися білі й жовті лілеї, самі рум'яніли.

Закувала зозуля.

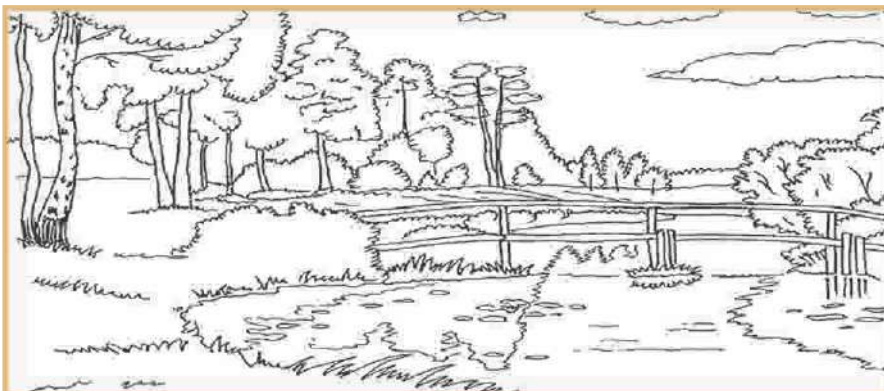
Голос її діткнувся до оз..ра, і воно відгукнулося.

Із самісінької глибини вибулькнула луна. На плесі пішли кола. І зблиснули хвилі, як золота луска. Сходило сонце... (*Б. Харчук*).

II. Запитання й завдання:

1. Що можна «побачити» і «почути» з тексту?
2. Які звуки створюють алітерацію й асонанс у цьому тексті?
3. Визначте, які зі слів ужито в переносному значенні. З якою метою?

4. Чи традиційно представлена автором символіка кольороназв?
5. Уявіть себе художником, якому треба намалювати кольорову ілюстрацію до твору. Які фарби ви використаєте? Обґрунтуйте свій вибір.
6. Який відомий вам живописний твір міг би стати ілюстрацією до тексту?
7. Який відомий вам музичний твір міг би стати акомпанементом для тексту?
8. Який художній ефект досягається завдяки використанню великої кількості дієслів у тексті? Обґрунтуйте свою точку зору.
9. Схарактеризуйте за будовою кожне речення тексту.
10. Визначте стилістичну роль простих і складних речень.

633. Відредагуйте речення.

1. Згадуючи дитинство, у моїй уяві постають образи дорогих мені людей.
2. Поламана рука була дуже болісна.
3. Львів був оснований Данилом Галицьким.
4. Дослідницька робота з української мови вимагає перш за все вмілого добору і тонких спостережень над мовними фактами.
5. Потрібно виконати вказані умови у місячний термін.
6. Під час далеких мандрівок зірки зникають під Місяцем, розташовані низько над обрієм.

634. Проаналізуйте свою роботу на уроці й зробіть висновки щодо власних досягнень.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

635. Утворіть і запишіть усі можливі складні речення за поданими початками. Текст з яких складних речень вийшов найбільш емоційним?

1. Темніло...
2. Вітер дужчав...
3. Наближався дощ...
4. Рішення в такій ситуації могло бути лише одне...
5. Ми опинилися далеко від міста...
6. Навкруги ліс...
7. Зажеврїла надія ...

636. Напишіть есе на одну з тем: «Земля – наш спільний дім». «Що значить раціональне природокористування?», «Мій внесок у збереження довкілля».

637. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

■ Тест до розділу
«Стилістичні норми»

Практична риторика

Існує три грандіозних закони щастя в житті:

- 1) треба щось робити;
- 2) треба когось любити;
- 3) треба на щось сподіватися.

Дж. Едісон

§ 55. ІНФОРМАЦІЙНІ ЖАНРИ. ПРЕДСТАВЛЕННЯ. ПОЯСНЕННЯ

638. Бесіда:

1. Прочитайте епіграфи до розділу й до уроку. Чи згодні ви з такою формулою щастя? Обґрунтуйте відповідь.

2. Об'єднайтеся в пари й спільно обміркуйте суть другого епіграфа. Поділіться своїми міркуваннями.

3. Пригадайте, як зазвичай представляють незнайому людину.

4. Назвіть дві ситуації, у яких людину представляють по-різному.

Риторичний жанр – це модель (зразок) мовного оформлення типової ситуації спілкування.

Основу моделі будь-якого жанру становить ситуація спілкування. Особливості кожного жанру визначають відповіді на запитання: **хто? до кого? про що? навіщо? і як?** звертається.

Представлення – це перша справа, яку ви робите на новому місці, перед новими людьми. Це риторичний жанр, що передбачає надання мовцем особистісної інформації, якої потребує слухач. Розповідаючи про себе, свої вподобання, захоплення, характеристики, знання, досвід, ви демонструєте вміння налагоджувати контакт і спілкуватися з незнайомими людьми.

639. Розгляньте схему (додаток Д) і таблицю. Розкажіть про жанр представлення.

Жанр представлення

№ п/п	Запитання	Відповідь
1	Хто?	Людина, не знайома аудиторії (слухачеві, співрозмовникові)
2	Кому?	Людині, яка потребує інформації
3	Про кого, що?	Про себе
4	Навіщо?	а) щоб налагодити контакт; б) щоб створити про себе гарне враження
5	Як?	Вигідно для мовця й цікаво для слухача

640. I. Наведіть приклади, як ви представляєте себе, знайомлячись із однолітками. Чи легко вам це вдається? А як вас можна відрекомендувати в офіційній ситуації?

II. Розгляньте схему «Офіційне й неофіційне представлення». Поставте запитання, відповіді на які містить схема.

641. Об'єднайтеся в групи. Змодельюйте ситуацію й оберіть для кожного учасника ролі. Завдання: ваша група приїхала з іншого міста для участі в заході всеукраїнського масштабу (наукова конференція, пісенний фестиваль, конкурс скрипалів,

виставка живопису, спортивні змагання тощо). Кожного з вас потрібно відрекомендувати організаторам. Це може зробити керівник групи або кожен учасник представляє себе.

642. Прочитайте інформацію про Івана Малковича. Згрупуйте дані, які можна використати для офіційного представлення, а які – для неофіційного. Обґрунтуйте.

1. Український поет і видавець, власник, директор і головний редактор видавництва «А-ба-ба-га-ла-ма-га». 2. За моїми віршами можна простежити, як я віддалявся від рідних ландшафтів. 3. Про себе я розповів у вірші «Автопортрет із дзеркалом». Не сказав там лише, що я люблю хвалитися. 4. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка. 5. Ще я люблю милуватися садом. 6. Важливим поетом для мене завжди був Богдан-Ігор Антонич. Пізніше я відкрив для себе Ольжича – це один з найулюбленіших українських поетів. А зі світових – Рільке. 7. Автор-упорядник понад 30 книжок для дітей, зокрема, «Українська абетка», «Улюблені вірші», «100 казок». 8. Я виростав у дуже поетичній атмосфері передовсім завдяки моєму дядькові – історика Петрові Арсеничу. 9. Одним з найзнаковіших моментів у моєму житті був прихід Ліни Костенко на спілчанську студію майстерності, де обговорювали мої вірші. 10. Кавалер Міжнародного ордену усмішки (*Т. Терен*).

Пояснення – це риторичний жанр, що передбачає надання інформації про предмет чи явище. Текст пояснення може містити обґрунтування, розкриття сутнісних властивостей предмета чи явища, його внутрішньої структури і зв'язків з іншими предметами/явищами.

Пояснення може бути лаконічне й розгорнуте. Прийомами пояснення є тлумачення значення слова, що називає предмет чи явище, яке пояснюють; деталізування його структури (з яких частин складається; скільки різновидів має тощо); аналогії з іншими предметами; інтригування. У заключній частині пояснення можна наголосити на значенні (користі) предмета/явища.

643. І. Прочитайте тексти. Проаналізуйте й скажіть, чи відповідають вони за змістом і структурою поясненню. Які прийоми використали автори?

1. **МАРЖИНА** може здатися дуже ягідним словом, але це тільки на першій погляд. Римована співзвучність із такими смачними лексемами як малина, лохина* і калина у жодному разі не роблять його наближеним до ягід. І до квітів також, бо яким би ароматним і пишним не було слово жоржина*, утім, із маржиною воно не має нічогосінько спільного, крім літери «же», звичайно. «То що ж за слово таке загадкове?», – нетерпляче зайорзаєте* на бамбетлі* ви, театральню ляснувши руками об коліна! А ми скажемо: «Ну ж бо, спробуйте відгадати! Загадка перша: «На п'янкхих зелених луках, де бує полонина, там мольфар збира опеньки, ремига* траву маржина».

Здогадалися? Як – ні?! Ну добре, тоді слухайте ще одну: «Коло хвіртки є калина, ягода гірка й корисна, в Галі гнуться коромисла, до хліва бреде маржина».

А цього разу? Відгадали?! Ну пра-а-а-авильно! Маржина – то є всяка живність, яку тримають газдині* вдома, у хлівцях: пацята, козенята, теля-

та. Іншими словами, маржина – то є худоба. Тільки «худоба» – слово дуже прозаїчне і звичайне, а «маржина» – поетичне й загадкове! Тож читайте словнички і вивчайте нашу чудову, колоритну* мову! На цім слові – будьте здорові! (*Слава Світова*).

2. ЛЕГІТ – легкий приємний вітерець. Поцілунок сонячного зайчика, доторк вербового котика до щоки, шовкова ніжність павутинки, обійми теплих повітряних хвиль. Ураган бентежить, збиває з ніг, підносить над землею, сковує страхом. Сильний вітер змінює погоду, розгонить хмари, або навпаки зганяє їх **докупи** – на дощ. Весняний бриз приносить аромати бузку, запах квіткових луків, куйовдить волосся. Ніжний легіт лагідно пестить волосся, зацілює щоки свіжістю нового дня, обіцяє зміни на краще. Тому хочеться дарувати йому свою усмішку, хочеться дозволяти йому гратися своїм волоссям, розповідати йому свої секрети й вірити його шепоту. Вірити в те, що вітер завжди приносить добрі пере- міни (*Слава Світова*).

II. Запитання й завдання:

1. Поясніть значення слів, позначених зірочкою.
2. Випишіть по троє слів: 1) у яких написання збігається з вимовою; 2) у яких ви- мова й написання різняться.
3. Поясніть, як правильно писати виділені сова.

644. Об'єднайтеся в пари. Оберіть із рубрики «Слово дня» в усіх параграфів один іменник, підготуйте про нього текст жанру *пояснення*.

Екологія слова: Наголошуймо правильно: *ла́те, новина́, тризу́б, дівчина, виші́- ванка, обі́руч, наса́мперед, передові́м, запитан́ня, читан́ня, визнан́- ня, завдан́ня, довідник, вимбо́га, ви́падок.*

645. Проаналізуйте свою роботу й зіставте власні цілі уроку з результатами.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

646. I. Підготуйте текст офіційного представлення себе як потенційного студента омріяного вишу. Адресат хоче знати: *наскільки свідомим є ваш вибір; як ви готува- лися до вступу; чи маєте певний досвід, пов'язаний з обраним фахом; яким ви бачи- те своє професійне майбутнє.*

II. Використайте схему з додатка Е.

647. Випишіть із художніх творів 2-3 уривки, що містять представлення літера- турного героя. Усно проаналізуйте їх.

648. Уявіть себе й свою родину учасниками фестивалю «Родинне коло». Напишіть, як ви відрекомендуєте членів своєї родини.

649. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 56. ІНСТРУКЦІЯ. ПОВІДОМЛЕННЯ

Відповідальність за себе і своє здоров'я

650. Бесіда:

1. Чи доводилося вам мати справу з інструкцією? Якщо так – то з якою саме?
2. Навіщо потрібна інструкція?
3. У яких ситуаціях інструкція життєво необхідна?
4. Які інструкції й для яких ситуацій ви можете розробити самостійно?
5. Назвіть побутові предмети, інструкції яких ви вивчали.
6. Як жанр *інструкція* пов'язаний з відповідальністю за себе і здоров'я?

Головне завдання інструкції – пояснити правила, що регулюють певні сторони діяльності людини (посадова інструкція), її безпеку (інструкція з техніки безпеки), навчають правильно користуватися приладами, предметами тощо (інструкція з експлуатації), знайомлять із правилами гри, приготування страви чи виготовлення виробу.

Інструкцію з техніки безпеки розробляють фахівці. Вона містить перелік правил, дотримання яких – обов'язкове для всіх. До переліку таких відносять інструкцію з техніки безпеки у школі, в офісі чи на підприємстві, у громадських місцях. Дотримуватися їх – означає дбати про себе й дорожити своїм життям.

№ п/п	Вид інструкції	Що пояснюємо	Елементи композиції
1	Інструкція з експлуатації.	Інструмент, прилад, гаджет*, іграшка.	Назва об'єкта – призначення – правила користування.
2	Інструкція ознайомлення з правилами.	Гра.	Назва гри – кількість учасників – допоміжні засоби – місце проведення – правила гри – умови перемоги.

651. Прочитайте текст інструкції. Визначте вид та елементи композиції.

I. Гра «Я знаю багато імен (міст, назв квітів, кольорів тощо)».

Кількість гравців: троє і більше.

Допоміжні засоби: довга скакалка.

Місце проведення: майданчик для ігор.

Правила гри: двоє гравців беруть скакалку й починають її крутити.

Третій гравець, перестрибуючи через скакалку, каже «Я знаю троє дівочих імен: Оля, Таня, Катруся!». Можна інші варіанти груп слів: назви міст, квітів, кольорів тощо. Потім через скакалку стрибає наступний гравець. Але він має назвати вже четверо слів.

Гра триває, поки хтось із гравців не зможе назвати заздалегідь обумовлену кількість слів (наприклад, десять). Слова, що прозвучали, повторювати не можна. Перемагає найспритніший і найкмітливіший гравець.

652. I. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте інструкцію, що навчає користуватися праскою. Відредагуйте й доповніть її. Яких правил у ній бракує? Знайдіть в Інтернеті інструкцію для цього приладу й звірте з вашою.

Це праска. Перш ніж користуватися нею, переконайтеся, що її технічні характеристики збігаються з характеристиками електромережі.

Для користування приладом потрібна спеціальна прасувальна дошка чи інша рівна поверхня, накрита тканиною.

Перевірте, чи не забруднена поверхня праски.

Гладьте тільки чисту білизну! Інакше плями, що є на одязі, залишаться на ньому назавжди.

Щоб речі мали кращий вигляд, варто гладити їх трохи вологими. Саме тому на сучасних прасках є пульверизатори.

Речі гладять вздовж, а не впоперек, щоб одяг зберігав форму.

Ніколи не залишайте надовго гарячу праску на одязі.

II. Усно перекажіть відредаговану інструкцію. Наскільки важливо вивчати інструкцію побутових приладів? Чому потрібно її дотримуватися?

Повідомлення – риторичний жанр, що містить інформацію про події, факти. Повідомлення спрямовує слухачів до роздумів, дій, критичного оцінювання фактів, явищ, подій, сприяє пошуків інтересу тощо.

653. Прочитайте повідомлення. До чого спонукає кожне з них?

I. 7-8 січня на високогір'ї Закарпатської області очікується сніголавинна небезпека 3 рівня.

II. 18-річний одесит, який захотів сфотографуватися на даху потяга, зазнав уражень електрострумом. Юнака привезли до лікарні з опіками 50% поверхні шкіри.

III. Українець Олександр Абраменко завоював золоту медаль у чоловічому фрістайлі на Зимових олімпійських іграх у Пхенчхані, досягнувши результату – 128.51. Це перша медаль України на цих Олімпійських іграх. Також це перша в історії України медаль у чоловічому фрістайлі і третій зимовий вид спорту, де в Україні є золото. До цього в нашої країни були олімпійські чемпіони тільки з фігурного катання й біатлону (<http://www.volynpost.com>).

IV. Книжки 25-го Форуму видавців, на які неодмінно потрібно звернути увагу: 1. Новий роман французького письменника Ф. Бегбедера «Життя без краю». Автор міркує над тим, чи зможе колись людина жити 500 років. 2. «Діалог лікує рани» К. Томасіка – це книга-інтерв'ю з Блаженнішим Святославом. Книжка присвячена 1030-ій річниці хрещення Київської Русі. 3. У книжці «Червоний голод. Війна Сталіна з Україною» американо-британська письменниця Е. Аплбаум стверджує: Сталін навмисне спричинив Голодомор, щоб викоринити саму ідею суверенної України. 4. Документальна хроніка «У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту» описує події, пов'язані з обороною міжнародного аеропорту «Луганськ» і прилеглих населених пунктів (квітень – початок вересня 2014 року), а також події, що передували окупації Луганська. 5. «Кіборги» – серія коміксів про героїв, які насправді живуть поруч із нами. Автори кажуть, що їхні книжки розраховані на дітей, але й дорослі знайдуть у серії багато цікавого (https://zaxid.net/forum_vidavtsiv).

654. Підготуйте й запишіть повідомлення про подію чи факти, які останнім часом вас здивували (викликали інтерес).

Екологія слова: кавник, кавниця, кавничка (*а не кофейник*); змішувач (*а не смеситель*); знавець (*а не знаток*); зіниця (*а не зрачок*); вкотре (*а не в черговий раз*); готівка (*а не налічка*); килимок (*а не коврик*); повз сквер (*а не мимо скверу*).

655. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Зробіть висновки.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

656. Напишіть інструкцію (для бабусі як доглядати за кімнатними квітами, які ви їй подарували; для брата/сестри, як створити електронну адресу; для прадідуся – як користуватися смартфоном тощо).

657. Напишіть інструкцію улюбленої гри вашої родини.

658. Напишіть інструкцію з безпеки для молодшого брата/сестри (катання на велосипеді, поведження на воді, у ліфті; безпечного перебування вдома тощо).

659. Підготуйте повідомлення, яке містить нову для вас інформацію про предмети, явища чи події, пов'язані із вашими захопленнями.

660. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 57. ДІАЛОГІЧНІ ЖАНРИ. БЕСІДА. ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА

Визначаємося з життєвими пріоритетами

661. Бесіда:

1. Прочитайте епіграф до уроку. Як ви розумієте зміст його і як ставитеся до висловленого?
2. Що вам відомо про жанри «бесіда» і «телефонна розмова»?
3. Яких правил ви ретельно дотримуетесь?
4. Як змінилися правила телефонної розмови з появою мобільних телефонів?

Бесіда – це розмова між двома і більше учасниками, під час якої обмінюються думками й почуттями.

662. І. Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання:

№ п/п	Типи бесіди	Мета, учасники, особливості
1	Офіційна	<i>Мета:</i> обговорення навчальних, виробничих питань, спільне розв'язання завдань чи проблем. <i>Учасники:</i> керівник-підлеглий; колеги, партнери. Така бесіда потребує попередньої підготовки.
2	Неофіційна	Невимушена: <i>Мета:</i> Мати задоволення від спілкування. <i>Учасники:</i> друзі, рідні, добре знайомі люди. Світська: <i>Мета:</i> познайомитися, заприятелювати, налагодити контакт. <i>Учасники:</i> незнайомі люди. <i>Структура:</i> привітання і представлення – власне розмова – закінчення (<i>особливо важливо заради продовження знайомства подякувати за приємну розмову, висловити приємні враження від знайомства і сподівання на подальше спілкування</i>).

II. Запитання й завдання:

1. Чи любите ви спілкуватися?
2. Хто для вас є бажаним співрозмовником? Опишіть його риси.
3. Учасниками якої бесіди ви є найчастіше?
4. Об'єднайтеся в пари й розробіть поради для учасників неофіційної бесіди.
5. Звірте ваші поради з умщеними в **додатку Є**.

Як стати щасливим/щасливою

 Вір у чудеса	 Радій життю	 Допомагай друзям
 Роби те, що тобі подобається	 Читай книги	 Уникай телевизора
 Люби свою роботу	 Щодня тренуйся	 Долай свої страхи
 Вір у себе	 Будь ближче до родини	 Подорожуй

663. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте поради. Використайте їх для бесіди. Запишіть почергові репліки й прочитайте свій діалог у ролях.

664. Прочитайте афоризми. Побудуйте бесіду, взявши за основу думки, висловлені в них.

1. Біди приходять тоді, коли люди через свої лінощі забувають турбуватися про себе (*Сюньцзи*).
2. Без дружби жодне спілкування між людьми не має цінності (*Сократ*).
3. Не бійтеся щось змінити у своєму житті. Іноді це корисно. Іноді – необхідно. А іноді просто приємно (*Б. Ферреро*).
4. Часом досить одного сонячного промінчика. Одного лагідного слова. Одного вітання. Однієї ласки. Так мало треба, аби зробити щасливими тих, хто поруч (*Б. Ферреро*).

- 665. I.** Об'єднайтеся в пари. Прочитайте висловлення англійської письменниці про телефон. Побудуйте бесіду, під час якої обговоріть прочитане. Що зробити, щоб телефон став помічником, а не перешкодою?

Телефон – це те, що може зробити людину всесильною або зовсім позбавити її влади. Він може бути неприємним, як несподіваний гість, і він може відволікти вас від основної роботи, стати повноцінним господарем у вашому домі чи офісі. Він може з'їсти безмір вашого часу. Відповідаючи на дзвінок, ви відчиняєте навстіж двері власного дому, дозволяючи ввірватися туди всім, кому не лінє. Не дивно, що за такої безцеремонності й нав'язливості телефон може стати причиною серйозних стресів, непорозумінь, різного плану ускладнень і неприємностей (*П. Берд*).

- II.** Пригадайте й розкажіть, що вам відомо про телефонну розмову. Розгляньте таблицю. Запишіть у зошит запитання, відповіді на які є в таблиці. Чи на всі запитання щодо телефонної розмови тут є відповіді?

666. Прочитайте речення. Оберіть кілька фраз і покладіть в основу самостійно складеної телефонної розмови. Прокоментуйте свій діалог.

1. Ні, я готуюся до іспиту. 2. Ви всі разом на прем'єру йдете? 3. Слухаю, тільки поквапся. Я запізнююсь. 4. Чим я вам можу в такому разі допо-

могти? 5. Щаслива Вас чути, тітонько! Яка приємна несподіванка! 6. Панні Магдо, у нашій суперечці Ваша думка багато важить. Вам подобається «Чорний квадрат»? 7. Та ти серед нас найкраща! І ти це знаєш! 8. Добрий день, Ганнусю! Маєш для мене новини?(За С. Горбань).

Телефонна розмова

Композиція телефонної розмови:

- 1) привітання;
- 2) взаємне представлення;
- 3) введення у суть справи;
- 4) обговорення;
- 5) заключне слово.

Функції телефонної розмови:

- 1) обмін інформацією;
- 2) планування роботи, заходу;
- 3) висловлення прохання;
- 4) контроль певної діяльності;
- 5) погодження спільних дій;
- 6) висловлення співчуття;
- 7) привітання зі святом, подією;
- 8) налагодження й підтримування контакту.

Поради:

1. Надмірне захоплення телефонним розмовами шкідливе.
2. Надавайте перевагу живому спілкуванню.
3. По телефону говоріть коротко й по суті справи, уникайте розмов ні про що.
4. До важливих телефонних розмов готуйтеся заздалегідь.
5. Говоріть ввічливо, коректно; слухайте уважно, не перебивайте співрозмовника, не давайте волю емоціям.
6. Будьте зосереджені на розмові, не відволікайтеся.
7. Спрямуйте мовну активність співрозмовника («гаразд», «добре», «так», «зрозуміло»); балакувати не давайте можливості зловживати вашим часом.
8. Поганим тоном є вживання під час ділової розмови таких звертань: «дороженька», «рідненька», «Тетяночко Петрівно», «шановна Ви моя», «дорога Ви наша», «Ірочко Васильовно» тощо.
9. Думайте й говоріть позитивно.
10. Не зловживайте терпінням людей у громадських місцях голосними й тривалими телефонними розмовами.
11. Уникайте приватних, інтимних розмов у публічних місцях.

667. Об'єднайтеся в групи. Продумайте й напишіть завдання для іншої групи, у якому змоделюйте ситуацію й визначте ролі для учасників телефонної розмови. Зазначте час, місце, тему (проблему) розмови.

Екологія слова: думки обстоюють (*а не відстоюють*); на своєму наполягають (*а не настоюють*); працюють залюбки, охоче, з приємністю, з радістю, з охотою (*а не з задоволенням*).

668. Проаналізуйте й оцініть свою роботу на уроці.

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

669. I. Дайте відповіді на запитання: 1. Чи обов'язково відповідати на всі дзвінки? 2. Як ввічливо припинити розмову? 3. Хто повинен закінчувати розмову? 4. Як дзвінки неодмінно потрібно планувати? 5. Як підготуватися до «важкої» розмови? 6. Як реагувати на помилковий дзвінок? 7. Хто повинен перетелефонувати, якщо розмова випадково обірвалася?

II. Доберіть кілька своїх запитань для однокласників.

670. Випишіть з художнього твору зразок бесіди. Усно проаналізуйте її.

671. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 58. ЛИСТУВАННЯ

Мозаїка української душі

672. Бесіда:

1. Яке значення для людини мають листи?
2. Що вам відомо про традиції листування до появи електронної пошти?
3. Пригадайте загальновідомі історії, пов'язані з листами.
4. Наскільки важливо вміти писати листи?
5. Які є види листів? Чим вони відрізняються?
6. Чи доводилося вам писати листи? Поділіться враженнями і труднощами.
7. Як варіант листа розглядають записку. Чим вони відрізняються?
8. Що потрібно *вивіряти*, коли пишеш лист? Чому?
9. Коли лист може бути *дивовижею*?
10. Про що потрібно подбати *заздалегідь*, перш ніж почнете писати лист?

Лист – це розмова відсутнього з відсутнім за допомогою письма, а не голосу (*Квінтіліан*).

673. Прочитайте речення. Узагальніть інформацію й зробить висновки про важливість листування.

1. Заклади вищої освіти Європи знову вводять до навчальних програм лекції з етикету листування. А в паризькій Сорбонні набрали «епістолярний курс», де навчатимуть професійних авторів листів. 2. Епістолярна спадщина діячів української культури – цінне джерело, що висвітлює реалії конкретного часу. 3. Військові журналісти найближчим часом передадуть довгоочікувані листи й малюнки від дітей українським захисникам. 4. Дослідники наголошують на важливості листів Г. Гагаґана для відтворення епізодів життя Києва. 5. Семирічний Захар Лісковий написав листа видавництву «Miles Kelly» про помилки в енциклопедії «1000+ Science Facts», де літак «Мрія» назвали російським, а не українським. Видавництво відповіло хлопцеві електронним листом, пообіцявши виправити неточність у наступному накладі й подякувало за уважність. 6. У квітні 2016 року учні ЗСШ №1 м. Бердянська відправили королеві Єлизаветі II привітання з 90-річчям. 29 листопада того ж року вони отримали від неї листівку у відповідь. 7. Автор листа попросив у святого Миколая миру в Україні (*з Інтернету*).

674. Розгляньте схему. Систематизуйте матеріал про листи (види, мету, структуру) й підготуйте розповідь про цей жанр.

675. Прочитайте правила написання електронного листа. Конкретизуйте й доповніть кожен пункт, даючи відповіді на запитання в дужках. У разі потреби використайте інформацію за цим покликанням: <https://gurt.org.ua/articles/38787/>.

Електронні листи	
1. Ваш e-mail – ваше обличчя (<i>Як ви створювали e-mail?</i>).	5. Важливо уважно перечитати написане, хоч як ви поспішаєте (<i>Чому?</i>).
2. Починайте лист привітанням, а завершуйте підписом (<i>Як правильно це зробити?</i>).	6. На лист варто відповідати якомога швидше (<i>Чому?</i>).
3. Кожен електронний лист повинен містити тему (<i>Як визначити й де записати тему?</i>).	7. Будьте уважні з додатками до листа. (<i>Як?</i>).
4. Використовуйте поширені шрифти, які точно відображатимуться в усіх поштових сервісах (<i>Які саме?</i>).	8. Не варто відправляти електронною поштою конфіденційну інформацію (<i>Чому?</i>).
	9. Перш ніж відправити листа, збережіть його в окремому файлі (<i>Навіщо?</i>).
	А. Голуб

676. Об'єднайтеся в групи й напишіть «Правила листування». Для цього пригадайте все, що вам відомо про листи. Уявіть себе в ролі автора й одержувача листа.

677. I. Прочитайте уривок твору. Яке враження на вас справив цей діалог?

– Ваша величність, до королів надходить надзвичайно багато різних листів. А якби ті, хто пише, дізналися, що королі їх читають, то листів зібралось би такі гори, яких ще світ не бачив. І так десятеро службовців нічого іншого не роблять, як лишень читають листи й добирають ті, які вважають важливими.

– А які листи важливі? – питає Мацюсь.

– Важливі всі листи від іноземних королів, від різних фабрикантів, від видатних письменників.

– А які неважливі?
 – Вашій королівській величності найбільше пишуть діти. Що кому спаде на думку, те й пише. А дехто так дряпає, як курка лапою – навіть прочитати важко.

– Ну гаразд, якщо вам важко читати листи дітей, я сам читатиму їх. А тих службовців можете перевести на іншу роботу. Я теж дитина, якщо ви хочете знати, а виграв війну, яку вів з трьома дорослими королями й здійснив подорож, на яку ніхто не міг зважитися (*Я. Корчак*).

II. Бесіда:

1. Яку проблему в діалозі порушив автор?

2. Чи правильно ділити листи на важливі й неважливі?

3. Що мала б відчути людина, лист якої назвали неважливим? А якщо автор листа – дитина?

4. У чому особливості дитячих листів? Про зміст їх можете дізнатися, прочитавши захопливий твір польського письменника Януша Корчака за цим покликанням: <https://books.google.com.ua/books?id=BVnBCAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.

5. Як потрібно ставитися до листів?

678. I. Прочитайте уривки з листів українського журналіста, письменника Валерія Марченка.

1. Мамусю, добридень! Дорога матусю! Рідні мої дідику, бабусю й Аллочко! З великим зворушенням пишу до вас листа. 2. Згадую про вас часто, багато разів і гордий з того, що маю таких славних родичів. 3. Я пишаюся, що веду родовід з Київщини, завдячую вихованням і вам. 4. Цілую й обіймаю вас, рідні мої. Ваш онук і небіж. 5. Рідна мамочко! Скільки я про тебе думав за цей час! Повір – без твоєї присутності не було жодного дня! 6. Мамочко, мамочко! Як же мені тебе заспокоїти? Я читаю листи й відчуваю, як ти хвилюєшся. Слово честі, все здатен витримати, крім твоїх переживань. 7. Дорогий дідусю! Дуже радий чути, що ти нарешті одужав і бадьоренько шпаціруєш вулицями стольного града... 8. Мамочко! Нарешті пишу тобі вітання до 7 лютого. Якось я подумав, що з моїх знайомих ніхто не мав такої матері. Хлопці в один голос визнали: мати у Валерія – клас! 9. Шановна добродійко Михайлино! Декілька днів ходив і думав, як Вам написати. Розпочати в мажорі, з вірою в обов'язкову перемогу добра над злом? (*В. Марченко*).

II. Яким постає перед вами адресант? Що найбільше вразило вас? Що вам відомо про долю цієї людини? Інформацію про нелегку долю Валерія Марченка можна прочитати за покликанням: <https://www.radiosvoboda.org/a/28133694.html>.

679. Напишіть текст листа одному з адресатів: літературному героєві, політикові, улюбленому письменникові, прапрадідусеві.

680. Напишіть місцевим депутатам лист, у якому висловіть свою позицію щодо будівництва торговельного комплексу в парковій зоні вашого населеного пункту.

Екологія слова: пишномовний, кучерявий, закрутистий, замудрий, квітчастий, барвистий, мудрований (*а не витіюватий*); порозумітися (*а не досягти взаєморозуміння*).

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

681. I. Прочитайте історії листів за покликаннями: 1) <https://doba.te.ua/post/34219> 2) https://inter.ua/uk/video/episode/faces_utro/2018/10/24/pisma. Напишіть есе на тему «Листи в нашому житті», висловивши в них свої почуття, враження від прочитаного.

II. Прочитайте (за покликанням нижче) листа, якого написав своїм учням 19-річний кіборг Скельд напередодні від'їзду на передову. Разом з іншими воїнами на своїх плечах Святослав Горбенко (справжнє ім'я Героя) тримав для нас українське небо в пекельному Донецькому аеропорту.

Розгляньте світлинку й ушануйте пам'ять воїна. Яке значення для нас мають такі листи? Напишіть подячного листа батькам Героя – Сергієві й Ларисі Горбенкам.

(<https://infofakt.com.ua/lyst-vid-syna>)

682. Прочитайте про види листів за комунікативним наміром за цим покликанням: <http://litopys.org.ua/proscop/proc111.htm>. Підготуйте текст одного з видів листів (на вибір).

683. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

684. Проаналізуйте й оцініть свою роботу на уроці.

§ 59. ОЦІНЮВАЛЬНІ ЖАНРИ. ПОХВАЛА. ОСУД

Не будьмо байдужими

Не бійся ворогів – у гіршому випадку вони можуть тебе вбити,
Не бійся друзів – у гіршому випадку вони можуть тебе зрадити.
Бійся байдужих – вони не вбивають і не зраджують, але тільки з їхньої мовчазної згоди існують на землі зрада і вбивство.
Б. Яценський

Епідемія нашого часу – байдужість.
Г. Крамаренко

Слово дня:
Зарадити, захисток, навдивовижу.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ →

685. 1. Запитання й завдання:

1. Із чим асоціюється у вас слово «байдужість»?
2. Як ви розумієте епіграфи про байдужість?
3. У медицині апатію, байдужість називають хворобливим станом. Наскільки це небезпечно для людини й суспільства?

4. Наведіть приклади, що підтверджують тезу про небезпеку байдужості.

5. Як позбутися байдужості?

6. Прочитайте слова з рубрики «Слово дня». Що вони означають? Які з них містять у собі оцінку? Відповідь обґрунтуйте.

Довкола нас вирує життя, у якому зовсім поруч – добро і зло, милосердя й жорстокість, красиве й потворне, високодуховне й аморальне. І від того, що обираємо ми, залежить якість нашого життя й те, якими людьми ми будемо. Кожна людина має формувати своє ставлення – позитивне чи негативне – до людей, подій, явищ, звичок, поведінки, рішень залежно від того, на що вони спрямовані. Це потрібно, щоб утверджувати в суспільстві, у родині, у колективах високодуховну культуру й протистояти всьому, що руйнує її й порушує гармонію.

Оцінювальні жанри базуються на споконвічних уявленнях людей про добро і зло. Такі висловлення формують ціннісне ставлення до світу, що оточує нас, і до себе в цьому світі. Адже, оцінюючи будь-що, мовець спирається не тільки на свою суб'єктивну думку, але й на загальноприйняті уявлення про те, що добре, а що погано.

Мета оцінювальних жанрів – сприяння розумінню суті й ролі цінностей, прийняттю їх, формування ціннісного ставлення, стимулювання прагнення до самовдосконалення й розвитку.

Оцінювати можна зовнішність, поведінку, вчинок, риси характеру (*стосовно людини*), зміст, форму, спрямування (*якщо це, наприклад, книжка*) тощо.

Осуд – риторичний жанр, що містить негативну оцінку об'єкта оцінювання.

Похвала – риторичний жанр, текст якого містить позитивну оцінку об'єкта оцінювання.

Головний принцип побудови текстів цих жанрів – об'єктивність, тактовність, почуття міри. Виклад тексту осуду/похвали може бути *стислий* (кілька речень), де висловлено оцінку, і *розгорнутий*, у якому автор, крім оцінювання, конкретизує причину, обґрунтовує. Давні греки виділяли окремий тип промов – *епідейктичні*, завдання яких – хвалити або осуджувати (огуджувати). Похвала окрилює людину, а осуд – змушує замислитися, зробити висновки, спрямувати зусилля на роботу над собою. Писати похвалу корисно з різних причин: ми робимо приємне адресатові й водночас тренуємо свою мовну майстерність, пам'ять і творчу уяву.

686. Прочитайте речення. Визначте, що і як оцінюють автори.

1. Хто на шлях істини настановить полум'яніше? Хто рішуче відхилить від хиб? Хто негідників викриє нещадніше? Хто прекрасніше уславить благородних? Хто може з такою силою викривати й нищити пристрасті? Хто ніжніше потішить у скорботі? (*Цицерон. Похвала риторичі*). 2. Благословенна будь, моя незаймана дівце Десно, що, згадуючи тебе вже багато літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим (*О. Довженко*). 3. Це не дуже добре дарувати Кексові малюнки, щоб він захоплювався тобою, тим, яка ти незвичайна, і хвалив тебе. Якщо даруєш їх йому, даруй задля нього самого (*Дз. Матяш*). 4. Вона дає змогу стояти впевнено обома ногами на твердому ґрунті дійсності. Вона дає можливість відважно, крок за кроком, рухатися в напрямі досягнення мети. Вона дарує людині здатність бачити сяйво перемоги навіть у густих сутінках конкретної поразки. Віра – це Божий дар і надзвичайно потужний, до кінця не збагнений людським розумом ресурс людського духу (*А. Зелінський*). 5. Байдужість жорстока. А буває вона й дуже діяльною... Людське горе не може бути чужим! Щире співчуття обов'язково спровокує щедрю й правильну дію (*А. Зелінський*).

687. Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір. Оберіть одне з речень за основу й напишіть текст похвали.

1. Ти перевершила мої сподівання! 2. Маю честь бути твоїм учителем. 3. Твої старання не були марними. 4. Ти просто талановита людина! 5. Твій вірш мене зворушив. 6. Мені соромно було стояти поруч, коли я почув/почула від тебе це... 7. Не очікував(-ла) від тебе такої жорстокості. 8. Це не по-людськи – робити вигляд, що ми цього не бачимо. 9. Твої слова, що прозвучали сьогодні, не просто змусили мене замислитися, але й дали змогу відчутти естетику нашої мови.

688. I. Прочитайте й проаналізуйте текст похвали. Які засоби використано?

«Словник епітетів» характеризує його по-різному: безпросвітний, безшумний, веселковий, глухий, затяжний, гучний, дрібний, наглий*, невчасний, рясний, пронизливий.... А для мене він бажаний, рятівний, бентежний. Він рятує мене у спеку, коли дзвінко відлунюють на даху намистинки й прибивають набридлу пилюку до землі. Він бентежить мою душу восени навіть тоді, коли затяжний і монотонний, холодний і колючий. Він дивує мене взимку: чому не терпиться до весни? Весною ж його поява вселяє віру й надію, додає сили всьому, до чого торкається!

Я люблю його незрівнянну симфонію, що може змінитися задушевним романсом чи запальним гопаком. А ще в нього є кумедна калюжно-парасольна пісенька. Він магічно діє на мене, бо під його шум солодко спитьсся й легко мріється. Він пустун і танцюрист, непослух і відлюдник, відчайдух і вільнодумець, волоцюга й чепурун... Любить бубоніти й шамотіти, періщити й тарабанити, сльозитися й моросити, жевоніти й полоскати. З його приходом усе чистішає довкруг і дихає свіжістю!

А як його люблять митці – поети й художники, композитори й музиканти! Хвала тобі, дощику! (*О. Зайченко*).

II. Напишіть похвалу сонцю, ранкові чи квітам (на вибір).

689. Прочитайте речення вголос. Які емоції викликала у вас інформація. Хто вартий похвали, а хто – осуду. Чому? Підготуйте текст похвали/осуду щодо змісту будь-яких двох речень.

1. 77-річний Борис Антонович Мельник потрапив до Книги рекордів України як найстарший доброволець, що перебуває на передовій з перших днів війни. 2. Минулого року в українських школах зафіксували близько 109 тисяч звернень до психологів через **цькування**. 3. Українка Еліна Світоліна, обігравши американку Слоан Стівенс, стала переможницею підсумкового турніру року Жіночої тенісної асоціації в **Сингапурі**. 4. Одне із жахливих явищ у суспільстві – жорстоке поводження з тваринами. 5. **76-річна** житомирянка Галина Ляховець з початку **російсько-української** війни зв'язала 842 пари шкарпеток для українських бійців. 6. 93-річна Клавдія Поліщук віддала пораненим бійцям 2 тисячі євро, які їй виплатив німецький уряд як компенсацію за злочини, **вчинені** нацистами. 7. Після лікарні донька, щоб **не доглядати** хвору матір, вирішила здати її в будинок **пристарілих**. 8. У Херсоні 12-річний Владислав Цветков урятував цуценя, яке **примерзло** до криги (*З джерел Інтернету*).

«Друг Тихін» - так кличуть Бориса Антоновича бойові побратими.

II. Поясніть написання виділених слів.

690. Пригадайте події останнього місяця. Які з них варті осуду? Напишіть й обґрунтуйте своє ставлення до цих подій.

691. Проаналізуйте ваші досягнення на уроці. За що ви можете себе похвалити сьогодні?

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

692. Випишіть прислів'я і приказки, у яких є похвала чи осуд. Зробіть висновки про те, що український народ споконвіку приймав схвально, а що – з осудом.

693. Підготуйте текст похвали чи осуду, обравши один із предметів для цього: краса, спорт, квіти, книги, милосердя, сонце, комп'ютер, лінощі, байдужість, жорстокість, хаос, веселка, водограй.

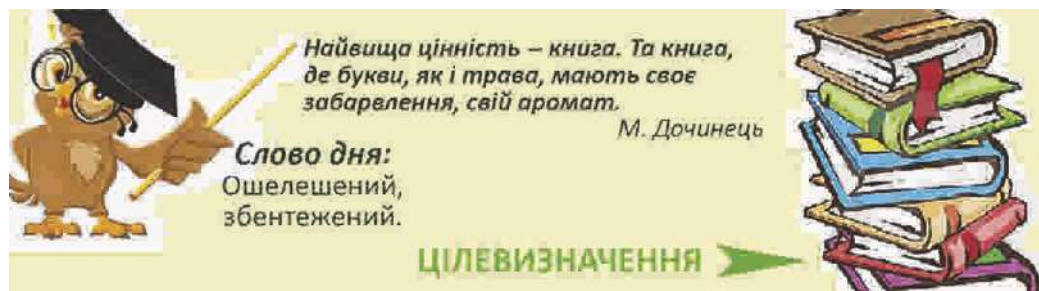
694. Прочитайте за цим покликанням <http://dniprocratia.org/дніпро-в-літературі/>, як майстри слова возвеличували Дніпро. За що співають хвалу річці? Напишіть похвалу улюбленій річці (озеру) чи горам.

695. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 60. РЕЦЕНЗІЯ

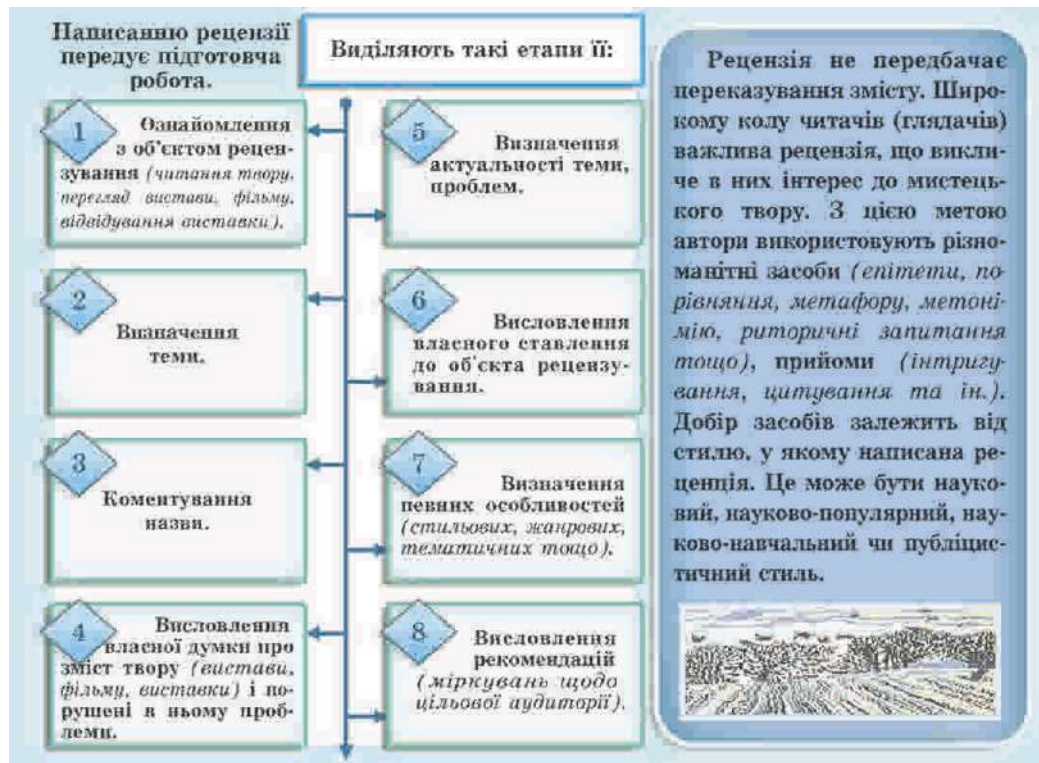
Книжка як найвища цінність

696. Бесіда:

1. Пригадайте, де і з яким значенням ви вживали слово «рецензія».
2. Із чим це слово асоціюється у вашій уяві?
3. У якій сфері воно найчастіше вживане?
4. Чи поділяєте ви думку М. Дочинця щодо цінності книжки? Обґрунтуйте.
5. Чи мають для вас букви «своє забарвлення, свій аромат»? Що це означає?

Рецензія – вид оцінювального жанру мовлення, що передбачає аналіз літературного, публіцистичного чи наукового тексту, вистави, фільму, виставки з метою виявлення позитивного й недоліків.

697. Розгляньте таблицю на попередній сторінці. Яка інформація є для вас новою? Прочитайте речення. Визначте засоби й прийоми, до яких удаються автори рецензій.

1. Чи багато ви знаєте кримськотатарських народних казок? А болгарських чи грецьких? Чи відомо вам щось про автентичну культуру гагаузів або ромів? Завдяки спільному проекту Українського культурного фонду й видавничого дому «Букрек» з'явилася перша збірка автентичного фольклору етнічних спільнот, що проживають на території України, – «Україна в нас одна». 2. Приклад яскравого самоусвідомлення й самоідентифікації, яка дає силу раз по раз приймати відповідальні рішення у найважливіші моменти життя. Знаний на весь світ і практично невідомий удома... Країна має знати своїх героїв. Ця книжка познайомить читача з одним із них. 3. Жорстокою до Гані була й вулиця. А «красень» Сашко, до якого відчувала щось бентежне, спокійно спостерігав, як над нею глумилися. Дуже багато неприємностей ламало її. Та дівчина не змирилася з таким ставленням до себе, зрозумівши, що може стати іншою. Вона зосередилася на саморозвитку й самовдосконаленні, знайшла для себе цікаві справи. І зустріла Ярика... (<http://bukvoid.com.ua/news/>).

698. Прочитайте уривки рецензій. Що вас найбільше зацікавило? Які з цих книжок ви прочитали? А яку з них вам одразу захотілося прочитати?

1. Книжка, яка пахне звіробоем, сонцем, рікою й теплим воском, так довго лежала на полиці в очікуванні, що хтось розгорне її й порине в зовсім інший світ. «Мафтей» – не просто книжка. Це особливий вимір, описаний густою, як гречаний мед, мовою. Зізнаюся, що нічого подібного ще не читала. Здається, десь поряд тут ходять Лукаш із Мавкою, шумить ріка із «Тіней забутих предків», сумує солодка Даруся... Таку книжку потрібно читати лише в паперовому варіанті, повільно, вдумливо. Історія закінчиться, таємниця розкриється, але в мене виникає інше запитання... Хто ж цей Мирслав Дочинець, що так пише? Мольфар людських душ? (С. Орловська).

2. Це один із тих романів, у яких хочеться оселитися. «Крамничка «З легкої руки» – ідеальний текст для книголюбів. На його сторінках зустрічаєш таких самих пристрасних читачів, а химерне плетиво напівреальних

образів закутує тебе з головою. Цей роман створив справжній письменник-чарівник Горан Петрович.

Це книжка про читання, творчість, кохання, самотність і Сербію. Милі дрібнички-детальки, романтичні історії, яскраві образи вплетені в тканину історії країни. І весь цей сербський магічний реалізм бентежить уяву, збудує фантазію, зворушує і надихає. Те, що треба для монотонних осінніх вечорів! (В. Макарик).

3. На березі Середземного моря, між Сирією та Ізраїлем, розмістилась маленька арабська держава, яку часто називають «близькосхідною Швейцарією», а її столицю – «східним Парижем». Вона простяглася серед засніжених вершин, апельсинових гаїв і бананових плантацій, з давніх-давен величаючись країною зеленого кедр. Благословенний край Ханаанський. Легендарна Фінікія... Це – Ліван, країна, де й досі вітаються на французький манер – «Bonjour!» і яку так легко відвідати, лишень узявши в руки захопливу книжку-подорож Марини Гримич «Ажнабія на червоній машині» (О. Муц).

4. Книжки, від яких стає тепло. Книжки, котрі створюють затишок. Книжки-картинки, котрі можна прочитати за 5 хвилин, а розглядати – годинами. Милі, добрі, світлі – це все про лісові історії художниці Оксани Були (К. Гавриш).

699. Напишіть рецензію на улюблену українську книжку. Використайте в разі потреби таку схему:

1. Автор/авторка, назва твору. 2. Твір присвячено проблемі... 3. Легко можна розпізнати сюжетні лінії. Їх у творі ... . 4. Герої твору – ... . У їхніх діях, вчинках, уподобаннях відчуваємо ... . Вони вірять (шукають, прагнуть, доводять...)... . 5. Мені книжка сподобалася насамперед тим, що ... . 6. Раджу прочитати її тим, хто ...

700. Об'єднайтеся в пари. Спільно поміркуйте й дайте відповіді на запитання: про яку з прочитаних книжок ви могли б написати в рецензії так, як у реченнях цієї вправи.

1. Це книжка, над якою можна серйозно задуматися. Можливо, хтось переосмислить своє ставлення до життя, до майбутнього і до того, що ми називаємо долею. А хтось, імовірно, упевниться, що все робить правильно. 2. Такий роман міг би написати кожен другий українець. Авжеж, у багатьох із нас є що розповісти про предків. 3. Насамперед варто зазначити, що підлітки в цій повісті – це не розгублені дітлахи, а майже дорослі, яким для реальної «дорослості» не вистачає лише формальної юридичної самостійності. 4. Справді, це ідеальна книжка для кінця жовтня, коли за вікном вітер-дощ-холод. 5. Не читайте цієї книжки, коли у вас багато термінової роботи – ваші дедлайни* можуть полетіти шкереберть, бо ви не відлипнете від книжки, поки не перегорнете останню сторінку (<https://vityska.pp.ua>).

701. Прочитайте й проаналізуйте рецензію. Висловіть своє ставлення до театру. Чи впливає на ваш вибір спектаклю рецензія?

«Слава героям» – це спільний проект театру «Золоті ворота» й Івано-Франківського музично-драматичного театру імені Франка. Виставу створено за п'єсою молодого українського драматурга Павла Ар'є. Продюсер – акторка й громадська діячка Ірма Вітовська.

Про що вистава? Як стверджують ініціатори проекту, – про примирення, діалог, про те, як навчитися зрозуміти іншу думку.

В одній палаті шпиталю для ветеранів опиняються колишній червоноармієць (актор Дмитро Рибалевський) та упівець (Олексій Гнатовський). Це зіткнення двох різних світів, переконань, досвідів. У взаємодії між ними, а також іншими персонажами оголюється проста істина: світ не чорно-білий; людська доброта чи злоба не визначається належністю до політичного табору; людськість і людяність перебувають поза політичними штампами.

Цей проект особливо доречний сьогодні, коли українці намагаються подолати минуле й примирити сьогоднішнього. Він показує зовсім інший вимір, у якому може відбуватися світоглядна дискусія, і змушує подивитися на кожного учасника насамперед як на людину.

Глядач може насолодитися майстерністю акторів, добірним гумором, гостротою діалогів... (За В. Скубою).

 702. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Власні досягнення запишіть у зошит з риторики.

 Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

 703. Напишіть есе на тему «Мій емоційний світ і книга».

 704. Напишіть рецензію на одну з недавно прочитаних книг.

 705. Знайдіть в інтернеті віртуальну виставку книжок чи живопису, уважно розгляньте її й напишіть рецензію.

 706. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 61. ХАРАКТЕРИСТИКА

Ми творці своєї долі

Ноти існували й до Моцарта. Важливо, що він створив із них для людства!
Б. Шефер

Не скупися на оцінку. Оцінюючи людину вище, ми даємо їй можливість бути такою, якою вона могла би бути.
М. Дочинець

Слово дня:
Власноруч, зметикувати, годі, викорінювати.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

707. Бесіда:

1. Який зміст ви вкладаєте в слово *характеристика*?
2. Чи доводилося вам давати комусь характеристику?
3. Із яким жанром має спільні риси *характеристика*?

4. Що означає «дати характеристику» приголосних звуків і літературного героя?
 5. Де і як можуть знадобитися вам, молодим людям, знання про характеристику і вміння укладати її? Назвіть якомога більше ситуацій, що потребують цих знань і вмінь.

6. Наскільки для людини важливо, як її характеризують інші люди?

7. Чи актуальна на сьогодні самохарактеристика? Відповідь обґрунтуйте.

708. Прочитайте речення. У якому значенні в них ужито слово *характеристика*? Яка з характеристик найбільш корисна для вас у перспективі?

1. На урок потрібно підготувати характеристику образів комедії «Мина Мазайло» М. Куліша. 2. Одним із контрольних завдань було дати загальну характеристику прикметника як частини мови. 3. Гостей цікавила соціально-економічна характеристика столиці. 4. Охарактеризуйте роль пейзажу в оповіданні. 5. Охарактеризуйте людину за комунікативними цілями її висловлень. 6. До початку співбесіди вам потрібно охарактеризувати себе кількома реченнями. 7. З короткої характеристики хіміка-органіка ми дізналися, що він досліджує, де працює і які досягнення має.

Характеристика – жанр, що передбачає визначення рис, характерних особливостей, ознак, показників якості, досягнень тощо кого-/чого-небудь.

709. Прочитайте характеристики літературних героїв. Зробіть висновок про кожного/кожну з них, про те, що вам у них найбільше імпонує. Що ви цінуєте в людях? За що люди мають цінувати вас?

I. Експресивна, відверта, чесна, добра, відкрита й різка – усе це про Божену. Ці якості природа вмістила в невеличку «ємність» метр шістдесят чотири зросту. Божену не можна було назвати високою... Пропорційна атлетична будова, рівні пружні ноги... Вона ніколи не цуралася фізичних навантажень, воліючи пройти одну-дві зупинки пішки, замість того, щоб чекати на маршрутку, чи пограти в баскетбол у спортзалі, жертвуючи сидінням на лавці в парку.

Божена завжди була вольовою, сильною духом дівчиною... Можливо, їй бракувало ніжності й жіночності. Ці риси Божена не розвивала ніколи, не кокетувала ні з ким, не вміла безневинно кліпати віями. У будь-якій суперечці вона гідно обстоювала свою позицію й інтереси тих, хто, на думку Божени, потребував її заступництва, чітко тримаючись своєї лінії, доводячи всьому світові в особі опонента, що вона може за себе постояти.

Любила брати участь у заходах, благодійних акціях, концертах. А от робота зі звітною документацією та збиранням довідок її дратувала (А. Червоноока).

II. Любив людей він і дерева,

Усіх купав у доброті.

І тепла усмішка вишнева

З ним квітнула у житті...

Він був людиною. І досить.

Ну що до цього додаси?..

В. Крищенко.

710. I. Прочитайте елементи художніх характеристик людей.

1. Андрій дуже схожий на брата: так само рішучий і вірний своїм принципам. Проте називає себе людиною мирною, навіть пацифістом, адже він картограф. Не його справа воювати та плюндрувати землю снарядами й мінами. Його справа – землю описувати й розповідати всім, яка вона прекрасна і багата (*К. Тур-Коновалов*). 2. Як же так? Він же був серед нас найкращий, найхоробріший, найдобріший... У нього були найпрудкіші ноги, найміцніші руки, він мав найсвітлішу голову.. Кажуть, герої не вмирають, але я дуже хотів би, щоб вони замість бути героями жили. 3. Ми любили Штепу за веселу вдачу, щирість і щедрість. Він, маючи якийсь бізнес, віддавав на війну половину з прибутку (*Із творів В. Шкляра*). 4. В собі носив пречистий дар художника й людини (*В. Крищенко*). 5. Він складений був із добра і шаноби, хоч йшов по камінню незгод (*В. Крищенко*). 6. Капітоліна каже, що я ображаюсь надто часто. І що це ненормально. Іноді я мовчу. Іноді – ні. Тоді ми сваримось. Не люблю гаяти час на сварки. 7. Поліна завжди весела, і в неї завжди гарний настрій. І це вона мене підбадьорює, а не я її. Не можу увяйти її в депресії. Не можу увяйти її без інвалідного візка. Не можу назвати її інвалідом. Поліна – не інвалід. Поліна – це красива рудоволоса жінка, що їздить в інвалідному візку й голосно сміється. А ще вона ніколи не просить її допомогти... (*Із творів Дз. Матіяш*).

II. Подібно до них охарактеризуйте близьку вам людину.

711. I. Прочитайте поради щодо самохарактеристики. Яка інформація вам відома, а яка нова? Зробіть висновок із прочитаного й запишіть його.

<p>1. Доберіть потрібні слова. Зверніться до словників і спеціальних книжок. Використовуйте прикметники, що добре характеризують вас.</p>	<p>4. Найвдаліший спосіб описати себе – розповісти історії, що характеризують ваші досягнення й успіхи. Не кажіть, що ви завзятий мандрівник, краще поділіться враженнями від мандрівок й цікавими відкриттями.</p>
<p>2. Уникайте слів <i>харизматичний (-а), щедрий (-а), скромний (-а), з добрим почуттям гумору, чуйний (-а), безстрашний (-а), розумний (-а), симпатичний (-а)</i>. Ці слова в характеристиці мають цінність, якщо хтось характеризує вас.</p>	<p>5. Розкажіть про свої захоплення й суб'єктивний досвід.</p>
<p>3. Сконцентруйте увагу на фактах, а не на описові себе за допомогою епітетів. Факти мають говорити самі за вас.</p>	<p>6. Не пишіть про себе неправди, це не додасть вам, а лише нашкодить.</p>
	<p>7. Ведіть щоденник своїх досягнень і добрих справ.</p>
	<p>8. Живіть у гармонії з людьми й собою.</p>

II. Наскільки важливо вміти охарактеризувати себе? Назвіть ситуації, у яких ці вміння можуть знадобитися.

712. Прочитайте фрагменти самохарактеристик. Проаналізуйте їх. Які, на ваш погляд, є важливими, дієвими, а які – небажані? Чому? Яку інформацію ви використали б для написання самохарактеристики? Обґрунтуйте.

1. Можу пристосуватися до будь-якої ситуації. 2. Досягаю успіху в мінливому середовищі й перетворюю несподівані перешкоди в сходинки для нових досягнень. 3. Я перетворюю ідеї в проекти, а проекти – у серію успіхів. 4. Маю дуже творче мислення. 5. У мене завжди є власний погляд на розв'язання будь-якої проблеми. 6. Я прямую до своєї мети, намагаюся своєчасно і якісно виконувати роботу. 7. Маю високий рівень мотивації в

навчанні. 8. Дуже серйозно ставлюся до доручень, роблю те, про що мене попросили, і роблю я це добре. 9. Можу швидко приймати рішення тоді, коли це необхідно. 10. Можу рухатися вперед навіть в умовах обмеженого часу й високих ризиків і брати на себе відповідальність за свої рішення. 11. Маю добре почуття гумору. 12. Працюю як справжній командний гравець. Я бачу в людях, із якими працюю, їхні кращі риси й завжди роблю те, що вважаю за краще для колективу. 13. Умію вести людей за собою, можу об'єднати людей навколо ідеї й мотивувати команду на досягнення результату. 14. Я не чекаю від інших більше, ніж вимагаю від себе. 15. Я вважаю, що відкрите спілкування з кожною людиною є найважливішим фактором для досягнення ефективності в навчанні й роботі.

713. Прочитайте короткі самохарактеристики ваших однолітків. Проаналізуйте їх. Назвіть ефективні й неефективні. Відповіді обґрунтуйте.

1. Мене звали Олексій. Я охайний, розумний, активний, пунктуальний, умію подобатися іншим. У роботі я ретельний, неговіркий, не відволікаюся на дрібниці. 2. Мене звали Андрій. Я призер олімпіад з хімії й географії. Маю власний сайт, на якому ділюся враженнями від подорожей Україною. Систематизував матеріали своїх спостережень. Практикую з друзями дискусії в клубі ерудитів. Маю досвід підготовки проєктів. Один з моїх проєктів визнаний найкращим під час роботи форуму молодих науковців. 3. Мене звали Наталка. Інтерес до практичної психології переріс у моє хобі. За останній рік я прочитала 25 публікацій (у тому числі 3 монографії) сучасних вітчизняних і зарубіжних психологів. Свою увагу я зосереджую на проблемі саморозвитку, формую оргдіяльнісні вміння, що дисциплінують мене й скеровують у роботі на результат. Я розробила програму саморозвитку й у випускному класі працюю за нею. Веду власний журнал досягнень. 4. Мене звали Людмила. Я добре й старанно навчаюся. Мої улюблені уроки – англійська мова й біологія. На уроках я сумлінна, з однокласниками – приязна. Не конфліктую, не намагаюся нікого образити. Я багато читаю. Мене цікавить усе, що стосується моди й сучасної музики. Музику я можу слухати весь день. А ще я струнка, симпатична, чемна.

714. Напишіть самохарактеристику. Прочитайте й обговоріть у класі самохарактеристики. Визначте позитивне й недоліки. Свої зауваження й пропозиції обґрунтуйте.

715. Зробіть висновки про результати своєї роботи за такою схемою:

Я сьогодні усвідомив (-ла)... . Я зрозумів/зрозуміла, що .... Тепер я вмю .... Ці вміння я неодмінно застосую ... . Я задоволений (-а) /незадоволений (-а) собою, тому що...

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

716. Напишіть короткі характеристики двох однокласників/однокласниць, за якими їх можна впізнати. Будьте толерантними.

717. Проведіть дослідження: 1) напишіть самохарактеристику; 2) попросіть друзів і рідних написати вам коротку характеристику; 3) зібравте кілька характеристик і напишіть у зошит з риторики для себе висновки, зауваживши, над чим вам варто попрацювати, а що змінювати не потрібно.

718. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 62. ЕТИКЕТНІ ЖАНРИ. ПРИВІТАННЯ

Повага до родини

Людина не може існувати поза своїм родом.
Як дерево без коріння всихає, так і людина без зв'язку з родом не здатна повноцінно жити.
Повага до предків і старійшин додає сили нашому роду.

«Спадщина предків»

Слово дня:
Зичити, захисток, вдосталь.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ►►►

Мета етикетних жанрів – налагодити й підтримувати доброзичливі стосунки.

У структурі етикетних жанрів передбачено такі складники:

- *зачин* (звертання, вітання);
- *інформаційна частина* (подяка, вибачення, побажання, вияв поваги, прихильності, привітання, вираження схвалення, співчуття);
- *кінцівка* (прощання).

Основна **комунікативна функція** привітання – це вияв поваги, ритуальний акт ввічливості. Привітати людину – означає проявити до неї увагу, висловити власний емоційний стан, симпатію, прихильність, створити їй гарний настрій, засвідчити свою повагу, нагадати про себе, нарешті, викликати емоційний відгук в адресата.

Композиція Привітання:

- 1) звертання до адресата в кличному відмінку;
- 2) вказівка на привід для привітання (подія);
- 3) компліментарна частина (похвала);
- 4) побажання.

Зазвичай вітають з нагоди небуденних, урочистих подій у його (її) особистому житті, з релігійними чи державними святами.

Головні принципи побудови вітального виступу – добродійність, тактовність, почуття міри, оригінальність.

Привітання поділяють на офіційні й неофіційні.

719. Прочитайте етикетні формули для привітання. Розмежуйте офіційні й неофіційні. Чим вони відрізняються?

1. Шановна пані Ольго! Моя мила Алінко! Чарівна імениннице! Дорога моему сердцю людино! Високоповажна Олено Вікторівно! Вельмишановний Учителю! Мила дівчинко! Мій дорогий братику! Дороженька моя бабуню! Високостойний ювіляре! Глибокошановний імениннику!

2. Сьогодні – твій день народження! Ми зібралися на честь Вашого ювілею! Упередень Вашого професійного свята... Нас збрала сьогодні прекрасна нагода – день народження шановного (-ої) ...! Ми на порозі величного свята Різдва Христового!

3. Вітаю тебе! Щиро вітаю всіх... Неймовірно рада привітати тебе... Прийміть мої щирі й сердечні вітання... Від усього серця вітаю... Найщиріші вітання у світлий день...; Дозвольте привітати... Мені приємно вітати вас із цією подією... Віншую вас ... Вважаю для себе високою честю виголосити слова привітання у день...

4. Зичимо вам... Бажаю вам щиро... нехай збуваються ваші мрії... Бажаю тобі натхнення, кохання, здійснення мрій... Зичу Вам щасливого дозволиття й нових здобутків... Бажаю родинного тепла, радості й миру...

720. Бесіда:

1. Чи маєте ви досвід вітання людей? Поділіться, як ви це робите зазвичай.
2. Які свята й події в пошані у вашої родини?
3. Кого ви завжди вітаєте з днем народження? Як ви це робите?
4. Назвіть дні народження всіх членів вашої родини.
5. Згадайте й назвіть відомі вам правила підготовки вітання.

721. Об'єднайтеся в пари. Підготуйте поради для молодшого брата/сестри, як правильно написати вітання з Новим роком учительці й бабусі/дідусеві.

722. Прочитайте поради. Прокоментуйте, розповідаючи, як ви їх розумієте. Які з порад вам відомі, а які ви читаєте вперше? Наскільки важливо дотримуватися їх?

1. Коли вітаєте людину, робіть це щиро, дивлячись їй у вічі.	6. Дотримуйтесь відповідної інтонації під час виголошення, стилістичної норми.
2. Добирайте персональні побажання, не користуйтеся загальновідомими штампами з Інтернету.	7. Добираючи побажання ураховуйте вік, стать, досвід, посаду, характер ваших стосунків з адресатом.
3. Пам'ятайте, що привітання має бути написано й виголошене грамотно, оригінально і правдиво стосовно адресата.	8. Не говоріть «я хочу привітати», «я хотіла б побажати Вам». «Я хочу» – означає «я планую».
4. Вітайте своєчасно. Незнайому людину вітайте лаконічно.	9. Пам'ятайте: говорити потрібно або якомога цікавіше, або якомога коротше.
5. Знайте, що <i>ювілей</i> – це якщо від дня якоїсь події минуло 25, 50, 75, 100 і т.д. років. 10, 20, 30 та ін... – то <i>круглі дати</i> .	10. Вітайте щиро, навіть якщо текст ваш не є високохудожнім; не принижуйте себе вибаченнями, як-от: «Я не вмію так красиво вітати, як...»; «Краще за N. я не скажу...», «Я не мав (мала) змоги підготуватися...».
11. Коли надсилаєте смс-привітання, електронного листа-вітання, не вдавайтеся до розсилання одного й того ж тексту багатьом адресатам, це поганий тон. Привітання, як і будь-який виріб, вище цінується адресністю, «ручною роботою».	

723. Прочитайте побажання, доберіть до кожного з них адресата.

1. Щиро зичимо Вам усіх земних щедрот! Нехай доля на Вашому життєвому рушничку мережить візерунки тільки яскравими й світлими барвами, а всі роки до наступних ювілеїв будуть прожиті під знаком гармонії, душевного спокою, достатку, дружніх контактів, торжества правди й розквіту духовності.
 2. Хай сміється доля, як калина в лузі, нехай будуть поруч добрі й вірні друзі.
 3. Хай Господь благословить Вас і Вашу родину своїми щедрими дарами, нехай дає Вам здоров'я, насагу до праці, успіхів у служінні обраній справі на багато років життя!
 4. Нехай золотокаса осінь у полотно твоєї долі влітає рівною мірою ниточку здоров'я, ниточку достатку, ниточку кохання, ниточку натхнення, ниточку успіху й ниточку радості!
 5. Нехай зозуля накує тобі багато щасливих літ, сповнених яскравих і дорогих серцю подій! Нехай кожна сторінка життя твого буде написана з любов'ю!
 6. Бажаємо тобі дивитися на світ очима щастя, очима, повними тепла, дивись і знай – життя прекрасне, нехай тобі блакить завжди буде ясна!
 7. З роси й води, на добру сотню літ! Бажаю щастя, благ земних по вінця! Здоров'я ще міцного, мов граніт! (З джерел Інтернету).

724. Прочитайте привітання й проаналізуйте їх. Відредагуйте усно ті, у яких не дотримано порад.

1. «Лізо, – звернувся хлопець до іменинниці, – я опинився на твоєму святі спонтанно, і не мав змоги як слід підготуватися. Тому прийми ці квіти і мої щирі привітання. Я радий нашому з тобою знайомству і сподіваюся, що ми будемо друзями» (А. Червоноока).
 2. Шановна Надіє Васи́лівно! Хочу Вас привітати з 60-річним ювілеєм. Шаную Вас як людину високих моральних якостей і духовності. Ви належите до творців слави нашої школи, якій віддали багато років свого життя. Як Ваш учень зичу Вам міцного

здоров'я, творчих успіхів, удачних учнів і великого щастя. З. Дорога моя бабусю! Сьогодні твій день народження! Це свято для всієї нашої родини. Я радо вітаю тебе, рідненька, і щиро зичу творчих успіхів, великих планів, міцного здоров'я, багато друзів і подарунків (з Інтернету).

725. Об'єднайтеся в пари. Визначте один одному адресата для написання привітання. Підготуйте текст привітання згідно із завданням.

Екологія слова: Шановна Валеріє, *але* шановний Валерію; дорога Олександро, *але* дорогий Олександрє; вельмиповажна Ярославо Іванівно, *але* вельмиповажний Ярославе Івановичу; пане Євгенію, *але* пані Євгеніє!

726. Розкажіть про свої враження від уроку й досягнення, використайте такі зразки для формулювання думок: *я усвідомив (-ла), я нарешті зрозумів (-ла), я був/була сьогодні активний (-а); раніше я ...; тепер я вмію ...; я відчув/відчула ...; у мене виникло відчуття ...*

Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

727. Напишіть текст вітання дорогій людині, у якої невдовзі буде день народження. Напишіть його на красивій листівці й обов'язково вручіть/надішліть адресатові.

728. Підготуйте проект «Новорічно-різдвяні привітання» (або «Великодні вітання»). Визначте, кого потрібно привітати з цими святами обов'язково. Доберіть оригінальні тексти й запишіть, оформіть презентацію ваших привітань!

729. Випишіть з інтернету 5 зразків вітань зі святами, днем народження. Проаналізуйте їх усно. Чи варто безоглядно користуватися ними?

730. Запропонуйте й виконайте свій варіант домашнього завдання.

§ 63. ВИБАЧЕННЯ

Краса вчинку

Три речі найважче сказати: я люблю тебе, вибач, допоможи мені (Нар. мудрість).

Прощення не змінює минулого, але воно розширює горизонти майбутнього.
П. Бевз

Слово дня:
Запевнити, хутчій,
обітниця,
сповнюватися.

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ

731. Прочитайте епіграфи. Висловіть свою думку щодо змісту їх. Дайте відповіді на запитання:

1. Навіщо просити вибачення?
2. Наведіть приклади ситуацій (з літературних творів, із життя), які могли б змінитися, якби герої попросили вибачення.

3. Чи вмієте ви прощати? Наскільки це важливо?
4. Як правильно просити вибачення? Чи достатньо сказати «Пробач», «Вибач», «Прошу вибачити мене»?
5. Які проблеми виникають, коли ми не одразу просимо вибачення?
6. Чи були ви в ситуації, коли необхідно просити вибачення? Що ви відчували до того, як попросили прощення, й опісля?
7. Яке значення для кожної людини має звичка і вміння просити вибачення?

732. I. Прочитайте. Якою тезою об'єднані ці речення?

1. «Все буде добре?». «Звісно буде, доню! Ти витри сльози, дай свою долоню! І розкажи – чому так гірко плачеш, кому в своєму серці **не пробачиш?**» (С. Карватська). 2. І чи будеш собі до **вподоби**, коли раптом зумієш збагнути: ти всього лиш слаба подоба того, чим ти хочеш бути (Л. Костенко). 3. Поспішливе «так» і невпевнене «ні» **близькі** за своїм розумінням. Вони заперечать і тінь на стіні, і тихе світання в промінні. Тому обережно кажіть ці слова, щоб сутність себе проявила. Людина – не тільки права і неправа, людина буває **безсила** (Г. Чубач). 4. Прощення – це вольовий вчинок, і ми можемо зробити його, незалежно від того, які пристрасті вирують у нашому серці (Коррі тен Бум). 5. Потрібна велика сила волі для того, щоб попросити вибачення **негайно** й від щирого серця, а не через жалість. Людина мусить контролювати себе й мати **відчуття** впевненості в основних принципах* і цінностях* для того, щоб щиро перепошувати. Одна річ – припуститися помилки, і геть інша – не визнавати її (С. Кові).

II. Запитання й завдання:

1. Наскільки важливо у мить розпачу почути: «Дай свою долоню!»? Що це означає?
2. Від чого застерігає Ліна Костенко? Що може нас самих у собі розчарувати?
3. Чого навчає нас Ганна Чубач? Наскільки це важливо?
4. Чому прощення вважають вольовим вчинком? А ви як думаєте?
5. Що означає «попросити вибачення негайно й від щирого серця»?
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Поясніть розділові знаки в четвертому реченні.

Спілкування потребує від учасників дотримання норм соціальної поведінки, самоповаги задля налагодження, розвивання й збереження добрих стосунків.

Важливість вибачення полягає у тому, що цей жанр **сприяє продовженню** комунікативних контактів, налагодженню гармонійних стосунків.

Вибачення – словесне визнання своєї провини й усвідомлення неправоти дій, учинків, що завдали людині неприємності.

Складники структури жанру вибачення

Аналіз власних дій	№ п/п	Структура жанру	Етап комунікації	Формули етикету
	1.	Звертання	До кого?	Юлю! Захаре! Поліно Сергіївно! Бабусю! Тату! Артеме Петровичу!
	2.	Власне вибачення	За що?	<p>Пробач за...; вибачте за...; за неухважність; негідну поведінку; прошу вибачення за... проявлену байдужість; недостатню увагу...</p> <p>уклінно прошу, пробач мене за;</p> <p>не гнівайтесь на мене за...; те, що не приділив(-ла) вам достатньо уваги...; те, що не виправдала(-в) ваші сподівання ...</p> <p>простіть мені мою провину; даруйте мені...; перепрошую за...; мені соромно (прикро, боляче) за..</p>
	3.	Запевнення, усвідомлення вини, каяття	Про що?	Обіцяю, що таке більше не повториться. Запевняю, що це вперше і востаннє. Я зробив(-ла) висновки й усвідомив(-ла) власну провину. Я знаю, що образив(-ла) тебе дуже сильно. Я дуже шкодую, що це зробив(-ла). Мені соромно за мій вчинок. Мені шкода, що я задав(-ла) тобі болю. Пробач, що підві(-ла) тебе. Я створив(-ла) бар'єр у наших стосунках. Що мені зробити, щоб загладити провину? Обіцяю дорожити нашими стосунками й ніколи нічого подібного не чинити. Ти (Ви) дуже дорога для мене людина. Я дуже дорожу нашими стосунками.

Вибір етикетної формули зумовлений ситуацією спілкування. Варто уникати таких формулювань, як-от: *я вибачаюся (вибачаю сам/сама себе), вибачайте (звучить не як прохання, а як наказ).*

Вибачення означає:

- визнання власної неправоти;
- усвідомлення неввічливості;
- усвідомлення допущеної помилки;
- вираження засмученості;
- засудження своєї поведінки;
- намагання виправити ситуацію;
- прагнення гармонійних стосунків;
- визнання помилковості дій і вчинків.

733. І. Прочитайте уривки з творів. Запишіть кількома реченнями висновки, які ви зробили для себе. Чим була корисною для вас ця інформація? Кому б ви порадили ці тексти прочитати?

I. – Ти коли-небудь обливалася холодною водою?

– Так, коли була маленькою, часто застуджувалася. І тоді лікар мамі сказав, що мене треба загартовувати. Мама виливала відро води на себе, а потім – на мене.

– І що ти відчувала?

– Перший раз верещала на всеньке горло.

– А далі?

– Стало простіше. А потім навіть весело. Мені сподобалося.

– Уяви, що зважитися на розмову – це так само, як вилити перше відро холодної води на себе.

– На словах усе легко.

– Легко чи складно, але все одно – потрібно.

– Подумаю над цим... (О. Рижко).

II. Я дивився у вічі підлітковій люті й думав, наскільки змінилося б життя, якби батько, який скривдив свою дитину, попросив вибачення..

Потреба у вибаченні існує в усіх видах людських стосунків. Подружнє життя, батьківство, романтичні стосунки до шлюбу, професійні відносини – всюди потрібні прохання про вибачення. Якщо їх немає, то зростає гнів, що підштовхує нас вимагати справедливості. А коли справедливість у нашому розумінні не приходить, ми часто беремо справу до своїх рук і шукаємо помсти для винуватців.

Через брак перепошень подружжя оголошує війну, що триває роками й закінчується розлученням.

Щире пробачення й примирення – це спільна справа двох сторін, яка стає можливою через розкаяння (Г. Чепмен, Дж. Томас).

II. Доберіть за текстами трое-четверо запитань щодо дотримання різних норм.

734. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте завдання. Оберіть одне з них, розіграйте в ролях, запропонувавши свої варіанти виходу з ситуації.

Хто і як має просити вибачення?

1. Близька вам людина забула про ваш день народження.

2. Член вашої команди негативно говорив про вас іншим гравцям.

3. Попри те, що ваш однокласник/однокласниця обіцяв(-ла) нікому не розповісти вашої таємниці, він/вона не дотримав(-ла) слова.

4. Ваш/-а друг/подруга обіцяв(-ла) почекати її біля входу до філармонії, але так і не прийшов(-ла) на концерт.

5. Ваш/-а брат/сестра поділився (-лася) вашим секретом з сусідкою.

6. Однокласник/однокласниця пожартував(-ла), навмисне принизивши вас перед іншими однокласниками.

735. Прочитайте й відредагуйте тексти вибачення

1. Мамо, пробач мені! Я часто гнав від себе думки про те, як ти мене любиш? Що я значу в твоєму житті? Бо тоді б моє життя перетворилося на пекло. Я лиш ... 2. Журналіст і письменник Сергій Лойко вибачився за свої слова перед режисером і сценаристом фільму «Кіборги». 3. Британська письменниця Джоан Роулінг, авторка книжок про Гаррі Поттера, вибачилася за недавню критику на адресу президента США Дональда Трампа. 4. Австралійський крадій написав листа 9-річній дівчинці, у якому виба-

чився за крадіжку новорічної прикраси у вигляді оленів. 5. «Мені жаль, прошу вибачення за страшну шкоду, якої завдала людству моя цікавість», – сказав доктор Рокко Леонард Мартіно, винахідник смартфона. 6. Після гри Ульрайх приніс свої вибачення і розповів про те, як він розчарований через цей епізод. 7. Приносимо вибачення за тимчасові телефонні незручності, шановні клієнти та партнери, у зв'язку з ремонтом телефонної лінії. 8. «Більше так не буду. З мене шоколадка», – так просила вибачення молода пані за неправильне паркування (з Інтернету).

736. I. Об'єднайтеся у дві або чотири групи. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Просто батьки не знають, що Сіроманець воює. Ще їдучи з Кривого Рогу на Майдан, він сказав удома, що напивав добру роботу на будівництві.

– У нені хворе серце, – пояснив нам Сіроманець.

Він зовсім недавно перейшов на спілкування рідною мовою й думає, що правильно треба казати «неня», бо «мама» кажуть і московити. По мобільному Сіроманець розмовляє з батьками теж українською, і ті здивовано запитують у нього, що сталося. Сіроманець пояснює, що він живе в Києві, де всі інтелігентні люди розмовляють українською, тому він так звик.

Його неня не дуже тим переймається, неню більше хвилює те, що син на тяжкій роботі. Вона просить його бути обережним, добре їсти і тепло зодягатися. Сіроманець запевняє неню, що тут ніякої небезпеки, він кладе цеглу, як клав її в Кривому Розі...

– Я хвилююся за інше, – зітхає згодом Сіроманець.

– За що?

– Батько, мабуть, здогадується. Дзвоню якомсь, а він питає: «Ну що, синку, вже багато цеглин поклав?». «Я не лічив» – кажу. «І правильно робиш, – каже він. – Не лічи». От старий лис! Думаєш, він скаже нені?

– Ні, – заспокоїв я Сіроманця. – Він же твій батько.

Йому, видно, сподобалася така відповідь, бо, трохи помовчавши, Сіроманець сказав:

– Маю до тебе велике прохання. Ти ж мій земляк.

– Кажи.

– Якщо раптом... Якщо зі мною щось станеться ти колись зайдеш до моїх і попросиш від мого імені пробачення. Обіцяєш? (В. Шкляр).

II. Обличчя Шеріл було стримане й печальне.

– Чи Ви погодитесь зі мною поговорити? – вона завагалася й додала: Міс Таггарт?

– Звісно, – понуро відповіла Дагні. – Заходьте.

У неприродно спокійній манері Шеріл Дагні відчула щось відчайдушне, якусь надзвичайну ситуацію.

– Сідайте, – запросила вона, та Шеріл продовжувала стояти.

– Я прийшла віддати борг, – сказала Шеріл урочистим голосом, намагаючись не допускати в голос емоцій. – Я хочу попросити вибачення за те, що сказала Вам на своєму весіллі. Немає жодної причини, з якої Ви повинні були б мене пробачити, але моя справа – сказати, що я знаю: говорячи ті речі, я ображала все, що обожаю, і захищала все, що зневажаю. Знаю, те, що я визнаю це зараз, не скасовує мовленого тоді, й навіть мій прихід до Вас – це лише вияв моєї самовпевненості, Ви не повинні цього вислуховувати, тож я навіть не можу віддати борг, можу тільки попросити про послугу, – що Ви дозволите мені сказати те, що я хотіла б Вам сказати.

Дарі була шокована. Її затопило емоціями: неймовірними, теплими і болісними водночас. Яку ж довжелезну подорож здійснила за рік ця дівчина!
– Ваші слова здатні багато змінити, тому я хочу почути їх (А. Ренд).

II. Запитання й завдання:

1. Оберіть один із текстів, проаналізуйте.
2. Яку роль тут відведено вибаченню?
3. Які емоції викликали у вас тексти?
4. Як характеризують вчинки бійця із позивним Сіроманець?
5. Чим вражають слова Шеріл?
6. Що стало поштовхом героям до таких комунікативних намірів?
7. А як правильно реагувати на вибачення? Чи потрібно вибачати?

737. Розгляньте схему, за допомогою неї зробіть узагальнення й висновок про сьогоденний урок.

Екологія слова: Вибачте, прошу вибачення (*а не я вибачаюся*); я прошу у вас вибачення (*а не приношу вам свої вибачення*); вибачте, будь ласка (*а не вибачайте*); прошу вибачити (*а не хочу попросити вибачення*) за вчорашню мою поведінку (*а не з приводу вчорашньої моєї поведінки*).

Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

738. Жанр вибачення передбачає реакцію співрозмовника у відповідь: пробачити чи не пробачити. Знайдіть інформацію про те, як реагувати у відповідь на вибачення. Підготуйте коротку розповідь про це.

739. Випишіть із художніх творів 2 ситуації, у яких необхідно просити вибачення. Усно поясніть, чому. На що це вплине? Висловіть припущення.

740. Напишіть есе на тему: «Як попросити вибачення красиво?»

741. Запропонуйте й виконайте свій варіант завдання.

ДОДАТКИ

Додаток А

Культура традиційна й масова

№ п/п	Критерій	Традиційна культура	Масова культура
	Цінності	Система цінностей	Усі цінності відносні
1	Ієрархія цінностей	Цінності згруповано довкола базової тріади*: «Істина», «Добро» і «Краса». Вони акумулюють три виміри людського буття: пізнання, життя за законами моралі й здатність естетично оцінювати дійсність.	Уникнення важливих моральних орієнтирів (добро і зло); Цінностями масової культури є мода, розваги, демонстрування рівності між учасниками спілкування...
2	Переваги	Духовні, моральні цінності	Матеріальні й тілесні цінності
3	Канони спілкування	Пошанне ставлення до старших, мовленнєвий етикет, дистанція у спілкуванні...	Зміна канонів спілкування: скорочення дистанції, демонстрування рівності між учасниками спілкування...
4	Рівень мистецьких творів	Дотримання високого інтелектуального, морального, естетичного, етичного рівня.	Різке зниження інтелектуального, морального, естетичного, етичного рівнів творів, масово тиражованих.
5	Тексти публічної інформації	Глибокий зміст текстів, достовірність наданої інформації.	Вихолощування змісту; сумнівність інформації...
6	Естетичний смак	Формування естетичних смаків.	Ігнорування естетичних смаків.
7	Етичні норми	Дотримання етичних правил, що забезпечують гармонійні стосунки в суспільстві.	Етичні категорії заміщують прагненням одержати задоволення; настанова на розважальність, одержання задоволення тут і зараз.
8	Табу	Низка табу (на вживання лексичних одиниць; на висміювання цінностей, святинь...).	Зняття заборони на окремі групи слів (жаргонізми, лайливі слова...); чорний гумор (висміювання святинь, цінностей...), примітивізація понять (<i>імідж – ніщо, справа – все</i>).
9	Настанови	Збагачення духовного світу людини, формування її моральності...	Задоволення потреби сильніших відчуттів; масова поява натуралістичних сцен насилля, гвалтування, катування, убивств...
10	Вплив на суспільство	Формує суспільство активних людей, що мають власну думку, здатні критично мислити, мають навички рефлексії...	Формує суспільство як натовп, масу, не здатну до рефлексії, легко керовану. Рефлексія зводиться до миттєвої реакції: крику, люті, реготу...
11	Герої	Героями є патріоти, культурні діячі, борці за правду, справедливість, цілісність і незалежність країни.	Героїзація нових типажів...

Додаток Б

Відповіді до завдання II. вправи 124, § 11. Зліва направо: 1. Жайворонк. 2. Берестянка; 3. Соловейко; 4. Вівчарик.

Види жайворонків: білокрилий, лісовий, малий, польовий, рогатий, сірий, степовий, чорний. Чубатим жайворонком називають посмітоху.

Додаток В

№ п/п	Правило	Приклади
1	Числівник один відмінюємо за родами, числами і відмінками (як і займенник той)	Один, одна, одне; одного, однієї (одної), одному, одній, одним, однією (одною), на одному (однім), одній.
2	Два, три, чотири, багато, кілька, а також збірні.	Н. три, чотири, багато, Р. трьох, чотирьох, багатьох, Д. трьом, чотирьом, багатьом, З. як Н. або Р. О. трьома, чотирма, багатьма М. на трьох, чотирьох, багатьох
3	П'ять, дев'ять – двадцять, тридцять – вісімдесят, кілька-надцять, кількадесят (у складних числівників змінюємо лише другу частину -десят)	Н. десять, шістдесят , Р. десяти, десятих, шістдесяти , шістдесятьох , Д. десяти, десятиьом, шістдесяти , шістдесятьом З. десять, десятих, шістдесят , шістдесятьох , О. десятима, десятиьома, шістдесятьма (-ома) , М. на десяти,десятьох шістдесяти , шістдесятьох
4	Шість, сім, вісім (відбувається чергування голосних о, е з і)	Н. сім Р. семи, сімох, Д. семи, сімом, З. сім, сімох, О. сьома, сімома М. на семи, сімох
5	Сорок, дев'яносто, сто	Н. сорок, дев'яносто, сто У непрямих відмінках – сорока, дев'яноста, ста.
6	Двісті – дев'ятсот	Н. сімсот Р. семисот, Д. семистам, З. сімсот, семисот, О. сьомастами, сімомастами, М. на семистах
7	Нуль, тисяча, мільйон, мільярд	Як відповідні іменники: <i>нуль – як день; мільйон, мільярд – дуб, степ; тисяча – як задача.</i>

Відповіді до вправи 151, § 13.

1. На території України є близько 20 000 озер. 2. Озеро Ялпуг, розташоване в Одеській області. 3. Це озеро Світязь. 4. Озеро Бребенескул. 5. Озеро Кунігунда.

Мої десять улюблених мовних фактів про солодке

1. Грецькі горіхи насправді волоські. А фундук і ліщина – одне й теж.
2. Наїстися мучним неможливо. Бо воно насправді борошняне. Мука – це страждання. Наголос на першому складі. У тісті ж – борошно. І цукор, а не сахар. Пудра також цукрова, раптом що.

3. Глазур без знака м'якшення. І в орудному відмінку любить апостроф. Із глазур'ю печиво. Глазуроване тобто.

4. Імбир теж без знака м'якшення. Але оскільки він – іменник чоловічого роду, то в орудному відмінку буде імбиром. Щонайменше так радить писати тлумачний словник.

5. Пірожніє теж не їдять. Бо їх нема. Є тістечка. Вони – універсальні. Перелік можливих тістечок – довжелезний. А ось пляцок стає тістечком лише на заході України. У багатьох інших куточках – це всього-на-всього назва плаского (за формою) виробу з тіста, не обов'язково солодкого. І це нормально.

6. Блінчики – це млинці. Блінчики із творажком – млинці з сиром. У деяких місцинах на них кажуть налисники. Це теж нормально, між іншим.

7. Із чизкейком складніше. Бо виробники чизкейків стверджують, що не кожен сирник – це чизкейк. Хоча чим львівський сирник поступається чизкейку, не зовсім зрозуміло. Але що зрозуміло, так це те, що все ж таки чизкейк, а не чіз. Хто не хоче називатися сирником, до речі, може зватися сирним пирогом.

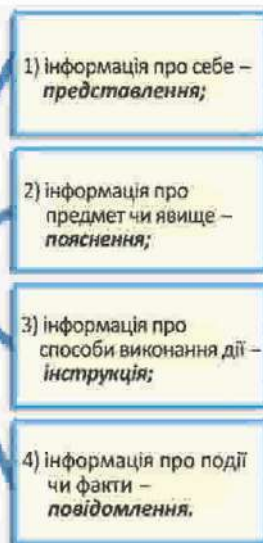
8. Із фрешами зовсім сутужно. Бо важко знайти людину, яка добровільно казатиме «свіжовичавлений сік». Так справді мало хто каже. Але навіщо казати свіжий фреш? Фреш може бути лише фрешем. Хто не в курсі, заґугліть переклад слова fresh і освіжить знання англійської. І хай вас філологічний бог милує казати «свіжий фрешевий сік».

9. Ізюм подеколи швидше знайти на географічній карті, аніж у тісті. Так називається місто на Харківщині. І чимало людей вважають, що лише цей Ізюм має право називатися ізюмом. Насправді в тлумачному словнику української мови ви знайдете й інший ізюм. А до нього й родзинки. Просто родзинки – запозичення із латини. Racemus – це виноград. А ізюм, точніше uzum, казали половці.

10. Кутя – це кутя. Не куття. І не кутья. Ритуальна страва. Без куті Різдво не Різдво. А з кутею – справжнє свято. Із кутею. Не з кутьйой. Ой.

Смачного (А. Акуленко).

Додаток Д

Риторичні жанри
за комунікативною метою:Інформаційні жанри
за метою висловлювання:

Додаток Е

Послідовність викладу інформації під час представлення довільна.

Наприклад:

1.	Привітання	Добрий день, Олеже Ігоровичу! Доброго ранку, Олено Вікторівно!
2.	Представлення	Мене звати ...
3.	Причина, мета	Я мрію стати ...
4.	Джерело інформації	Про Ваш навчальний заклад мені відомо з ... (джерел; з розповідей ..., зі ЗМІ).
5.	Повідомлення про наміри	Іще з дитинства (у старших класах, усе своє свідоме життя) вирішила/вирішив, що неодмінно стану ... У нас у родині всі ...; Мій тато (мама, дідусь, бабуся ... – ...), ця професія в пошани у моїй родині...
6.	Комплімент	Чула багато гарних слів про Ваш заклад, зокрема: ... Ваш заклад не потребує зайвої реклами; Статус Вашого закладу дуже високий ...
7.	Мотивування	Сьогодні, коли Ваш заклад має такий високий суспільний статус (рейтинг), для мене важливо навчатися саме тут.
8.	Пропозиції, обґрунтування ваших переваг	До переліку моїх переваг можна віднести такі мої досягнення: Я постійно над собою працюю, мене можна характеризувати як відповідальну, комунікабельну, ... людину.

Поради до вправи 651. § 56

Поради	На бесіду згубно впливають
<ul style="list-style-type: none"> - виявляйте інтерес до співрозмовника; - враховуйте його/її стан; - ініціюйте розмову, якщо ваш/ваша візаві сором'язливий(-а); - не бійтеся ставити уточнювальні запитання; - не будьте нав'язливими, якщо людина не бажає спілкуватися; 	<ul style="list-style-type: none"> - надмір запитань особистого характеру; - скарги на життя, людей; - обговорення інтимних, особистісних тем; - плітки про події, людей; - розмови про хвороби й політику; - фамільярність.
<p>Уникайте таких помилко: прояв у мовленні, інтонації й жестах авторитарності; неухважність; неврахування інтересів співрозмовника; перебивання розмови; затяжні монологи; обмеження відповіді однією фразою; недотримання формул етикету.</p>	

Рефлексія

Мета рефлексії – згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності: сенс її, типи, способи, проблеми, шляхи розв'язання, здобуті результати тощо (В. Краєвський, А. Хуторський).

Удаючись до рефлексії, ви формуєте **важливі** для вашого розвитку **вміння й навички** – критично оцінювати, аналізувати, виявляти досягнення, помилки й недоліки, порівнювати й зіставляти свою роботу й результати її. Для успішних і сильних особистостей це стає стимулом, поштовхом до самовдосконалення, розвитку творчих ідей, утвердження в житті.

Орієнтиром рефлексійної діяльності можуть бути такі запитання і формулювання:

1. Які головні результати моєї роботи?
2. Що я зрозумів(-ла), усвідомив(-ла) на цьому уроці, чого навчив(-ла)ся?
3. Які завдання викликали найбільший інтерес і чому?
4. Які зі способів виконання завдань уроку виявилися найефективнішими?
5. До яких способів удалися інші учні?
6. Чим ваш спосіб відрізняється від інших?
7. Що ви відчували, виконуючи завдання уроку?
8. Які труднощі ви відчули сьогодні?
9. Які зауваження й пропозиції на майбутнє (собі, учителеві, однокласникам) ви б зробили?
10. Що заважало вам бути активнішими?

11. Ваші помилки в перебігові уроку: щодо себе, щодо вчителя, щодо групи, у якій ви працювали.
12. Найважливішими для мене були такі епізоди уроку: ...
13. Найкориснішими були такі вправи і завдання: ...
14. Найбільше я реалізував(-ла) себе на ... (емоційному, пізнавальному, поведінковому) рівні.
15. Найголовніше запитання, що було поставлено сьогодні, – це ...
16. Сьогодні я зрозуміла (зрозумів), що...
17. Сьогодні на уроці я відчув (відчула)...
18. Найбільше моє досягнення сьогодні – це...
19. Мені найбільше запам'яталося...
20. Мені найкраще вдалося...
21. Для мене так і залишилося незрозумілим ...
22. Ці знання і вміння я обов'язково використаю під час...
23. Надалі я більше приділятиму уваги ...
24. Які зауваження і пропозиції я хочу висловити?
25. Чи підтвердилося моє припущення (гіпотеза), сформульоване на початку уроку?
26. Я зміг (змогла) проаналізувати (відрізнити, написати...), однак...
27. Мій багаж знань поповнився ...

Рефлексія передбачає також опис почуттів. Розкажіть (опишіть), чи відчували ви зацікавлення, труднощі, втому, радість, упевненість, розчарування, чи виявляли силу волі, наполегливість.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК**А**

Активні дієприкметники – 56

Анафора (повторення) – 20

Антитеза – 17

Б

Бесіда – 195

Бесіда офіційна – 195

Бесіда неофіційна – 195

В

Відокремлення означень – 119

Відокремлення обставин – 128

Відокремлені прикладки – 124

Вибачення – 215

Вставні слова і сполучення слів – 130

Г

Градація – 17

Д

Двокрапка в складному реченні – 140

Дієслівні форми – 49

Е

Етикетні жанри – 212

З

Звернення – 24

І

Інверсія (зворотний порядок слів у реченні) – 98

Інструкція – 192

К

Керування – 64

Кома в складному реченні – 133

Композиція телефонної розмови – 197

Комунікативна функція привітання – 212

Крапка з комою в складному реченні – 137

Л

Лист – 198

М

Мета оцінювальних жанрів – 202

Метафора – 7-8

Метонімія – 11

Мовна стійкість – 4

Морфологічні синоніми – 180

Н

Неоднорідні означення – 96

Непохідні сполучники – 77

О

Однорідні означення – 96

Односкладні речення – 91

Ознаки однорідних членів – 115

Осуд – 201

Оцінювальні жанри – 201

П

Пасивні дієприкметники – 56

Повідомлення – 193

Порівняння – 25

Похвала – 201

Похідні сполучники – 77

Пояснення – 188

Представлення – 189

Представлення неофіційне – 189

Представлення офіційне – 189

Прийменник *по* – 69

Прямий порядок слів у реченні – 89

Пунктуаційна норма – 106

Пунктуаційна помилка – 106

Р

Рецензія – 205

Риторичне запитання – 22

Риторичний жанр – 188

Розділові знаки при звертанні – 111

Розділові знаки при прямій мові – 148

С

Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки – 35

Синтаксична норма – 59

Складні випадки синтаксичного керування – 64

Складні випадки синтаксичного узгодження – 63

Стилістична норма – 153

Стилістична помилка – 153

Стилістично нейтральні слова – 163

Ступені порівняння прикметників – 33

Т

Творення наказового способу дієслів – 53

Тире в безсполучниковому складному реченні – 144

Тире між підметом і присудком – 109

Тропи – 7

У

Узгодження підмета з присудком – 81

Узгодження (синтаксичне) – 63

Узгодження числівників з іменниками – 44

Ф

Фігури – 7

Функції метонімії – 11

Функції телефонної розмови – 197

Х

Характеристика – 208

У підручнику використано матеріали таких джерел:

1. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Ін-т укр. мови НАН України. – К. : КММ, 2014. – 124 с.
2. Куньч З.Й. Риторичний словник / З.Й. Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 341 с.
3. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник: 2-е вид. стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.
4. Пономарів О.Д. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 360 с.
5. ПРОмова, або Де ми помиляємося... / Ю.О. Горбань, К.Г. Городенська, О.М. Демська-Кульчицька та ін. – К. : Стандарт, 2006. – 195 с.
6. Фаріон І.Д. Мовна норма : знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) : [монографія]. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.

ЗМІСТ

Вступ

Передмова	3
§ 1. Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості	4

Практична риторика

§ 2. Засоби мовного вираження промови. Метафора	7
§ 3. Метонімія	10
§ 4. Роль метафори й метонімії в мовленні	13
§ 5. Риторичні фігури. Антитеза. Градація	17
§ 6. Повторення (анафора). Риторичне запитання	20
§ 7. Звернення. Порівняння	24
Повторення й узагальнення матеріалів розділу	27

Морфологічна норма

§ 8. Відмінкові закінчення прикметників	30
§ 9. Вищий і найвищий ступені порівняння прикметників. Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки	33
§ 10. Прикметники, що перейшли в іменники	37
§ 11. Прислівник. Ступені порівняння	40
§ 12. Складні випадки узгодження й відмінювання числівника	43
§ 13. Складні випадки відмінювання числівника	47
§ 14. Дієслівні форми	49
§ 15. Паралельні форми вираження наказового способу дієслів 1 та 2 особи множини. Складні випадки словозміни дієслів	53
§ 16. Активні й пасивні дієприкметники	56

Синтаксична норма

§ 17. Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка	59
§ 18. Складні випадки синтаксичного узгодження й керування	62
§ 19. Уживання прийменників <i>в</i> і <i>на</i> з географічними назвами і просторовими іменниками	66
§ 20. Словосполучення з прийменником <i>по</i>	69
§ 21. Словосполучення з прийменниками <i>в(у)</i> , <i>при</i> , <i>за</i> , <i>із-за</i>	73
§ 22. Уживання похідних сполучників	77
§ 23. Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка	80
§ 24. Пасивні конструкції з дієсловами на <i>-ся</i>	83
§ 25. Синтаксичні конструкції з формою на <i>-но</i> , <i>-то</i>	86
§ 26. Порядок слів у реченні	88
§ 27. Однокладні й неповні речення	91
§ 28. Прості ускладнені речення. Речення з однорідними членами, звертаннями, вставними словами	95
§ 29. Речення з відокремленими членами	98
§ 30. Правила побудови складних речень	101

Пунктуаційна норма

§ 31. Пунктуаційна помилка	105
§ 32. Тире між підметом і присудком у простому реченні	108
§ 33. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених звертаннями	111
§ 34. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених однорідними членами	115
§ 35. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями	118
§ 36. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими прикладками	123
§ 37. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими обставинами	127
§ 38. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених вставними словами й реченнями	130
§ 39. Кома в складному реченні	133
§ 40. Крапка з комою в складному реченні	137
§ 41. Двокрапка в складному реченні	140
§ 42. Тире в складному реченні	144
§ 43. Розділові знаки при прямій мові	147
§ 44. Пунктуаційна норма (повторення й узагальнення)	150

Стилістична норма

§ 45. Стилістичні помилки	152
§ 46. Стилістичне використання багатозначних слів і омонімів, синонімів, антонімів і паронімів	155
§ 47. Стилістичні особливості слів іншомовного походження.....	159
§ 48. Стилістичне забарвлення лексики.....	162
§ 49. Книжна й розмовна лексика. Оцінна лексика	165
§ 50. Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики.....	169
§ 51. Стилістичне забарвлення фразеологізмів. Виразальні можливості фразеологізмів	173
§ 52. Стилістичні особливості засобів словотвору	176
§ 53. Стилістичні особливості частин мови	179
§ 54. Вимоги до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях	184

Практична риторика

§ 55. Інформаційні жанри. Представлення. Пояснення	188
§ 56. Інструкція. Повідомлення	192
§ 57. Діалогічні жанри. Бесіда. Телефонна розмова	195
§ 58. Листування	198
§ 59. Оцінювальні жанри. Похвала. Осуд	201
§ 60. Рецензія	205
§ 61. Характеристика	208
§ 62. Етикетні жанри. Привітання	212
§ 63. Вибачення	215
Додатки	221
Предметний покажчик	227

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*Голуб Ніна Борисівна,
Горошкіна Олена Миколаївна,
Новосьолова Валентина Іванівна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

*(рівень стандарту)
підручник для 11 класу
закладів загальної
середньої освіти*

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

*Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено*

Автори розділів:

- Н. В. Голуб** – «Практична риторика» (§8-16 і §55-63),
«Морфологічна норма»;
О. М. Горошкіна – §1, «Синтаксична норма»,
«Стилістична норма»;
В. І. Новосьолова – «Пунктуаційна норма».

В авторській редакції
Верстка – *Сапура О. В.*
Обкладинка – *Лук'яненко Л. В.*

Підписано до друку 15.05.2019 р. Формат 70х100 1/16.
Гарнітура шкільна. Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 18,85. Обл.-вид. арк. 17,9.
Наклад 10191 пр.

Видавництво «Педагогічна думка»
вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
м. Київ, 04053
тел./факс: (044) 481-38-85
books-xl@ukr.net
4813885@ukr.net

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №3563 від 28.08.2009.